

Правова позиція

(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

№ 1 (46)

*Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
з юридичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 р. № 409, додаток 1)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

**Правова позиція
(правонаступник наукового журналу “Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)**

Науковий журнал

Видається чотири рази на рік

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою

Університету митної справи та фінансів (протокол № 14 від 28.04.2025).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**«Правова позиція» включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Редакційна колегія:

Приймаченко Д. В. – д.ю.н., проф.

(головний редактор);

Мінка Т. П. – д.ю.н., доц.

(заступник головного редактора);

Варава В. В. – к.ю.н., доц.;

Гармаш Є. В. – к.ю.н., доц.;

Гелерт Лотар – д.ю.н., проф., Німецький урядовий
університет державного управління
(Федеративна Республіка Німеччина);

Гречанюк С. К. – д.ю.н., проф.;

Кашубський Михайл – д.ю.н., доц.,
Університет Чарльза Стерта, голова Секретаріату
Міжнародної мережі митних університетів (Австралія);

Книш С. В. – д.ю.н., проф.;

Легеза Є. О. – д.ю.н., проф.;

Ліпинський В. В. – д.ю.н., проф.;

Лютіков П. С. – д.ю.н., проф.;

Макаренко А. В. – к.ю.н.;

Миронюк Р. В. – д.ю.н., проф.;

Перепьолкін С. М. – д.ю.н., проф.;

Раковський Мачей – доктор габ., доц.,
Лодзький університет (Республіка Польща);

Сабо Андреа – доктор наук, проф.,
Університет публічної служби (Угорська Республіка);

Сироїд Т. Л. – д.ю.н., проф.;

Тертишник В. М. – д.ю.н., проф.;

Тильчик В. В. – д.ю.н., проф.;

Чижевич Вєслав – доктор наук у галузі митної політики
та митного права, проф., Головна торгова школа у Варшаві
(Республіка Польща);

Щербина В. І. – д.ю.н., проф.

ISSN 2521-6473 (Print)

ISSN 2664-634X (Online)

Коректори: Н. В. Славогородська, Н. С. Ігнатова
Комп'ютерна верстка: Ю. В. Ковальчук

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03966.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4,
м. Дніпро, 49000, e-mail: university.msf@gmail.com, academy@umsf.dp.ua, Tel.: (056) 745-55-96).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Адреса: м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000

Тел.: +38 (099) 729 63 79

E-mail: editor@legalposition.umsf.in.ua

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку 29.04.2025. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Обл.-вид. арк. 10,39. Ум. друк. арк. 10,0.

Наклад 300 прим. Замовлення № 0625/450.

Засновник: Університет митної справи та фінансів

© Університет митної справи та фінансів, 2025

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

Ю. С. Даниленко-Негара, Р. В. Негара. Значення дотримання правил етичної поведінки у просуванні державного службовця по державній службі	5
Є. О. Дояр. Недоліки та прогалини нормативного врегулювання принципів судового правозастосування (адміністративно-правовий аспект).....	11
Ю. О. Костенко, А. М. Дітковський. Деякі питання захисту прав платників податків під час процедур податкового контролю.....	17
А. В. Логвин. Електронне адміністрування пдв та акцизного податку: відмінності та проблемні питання.....	24
Ф. Ф. Маймур. Використання штучного інтелекту при прийнятті адміністративних актів: правова основа та перспективи розвитку.....	32
Т. О. Рекуненко. Суб'єктивні ознаки адміністративних правопорушень у галузі фінансів	37
К. О. Шеркова. Juvenile prevention units of the National Police of Ukraine as a subject of public administration in the field of child protection during the armed conflict.....	41
О. В. Черкунов. Правові засади пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів України: проблеми та огляд судової практики.....	46
М. В. Шевченко, Н. Ю. Кантор. Нагляд (контроль) за виконанням делегованих владних повноважень з боку суб'єкта їх делегування: досвід України та зарубіжних держав.....	52

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В. Ю. Дрозд. Предмет посягання при вчиненні працівниками правоохоронних органів корупційних кримінальних правопорушень.....	57
Д. В. Приймаченко. Деякі правові засади захисту тварин від жорстокого поводження з тваринами: компаративний аналіз.....	62

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

М. М. Ігошин, А. В. Данько. Становлення міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин.....	67
В. П. Мельник, О. Я. Мельник. Особливості міжнародного договору як джерела права соціального забезпечення.....	73

Трибуна Молодого науковця

І. С. Панасюк. Детермінанти скоєння кримінальних правопорушень у сфері діяльності кредитних спілок.....	77
В. О. Трунов. Правове становище арбітражного керуючого у процедурах банкрутства.....	82

CONTENTS

ADMINISTRATIVE AND CUSTOMS LAW

Yu. S. Danylenko-Nehara, R. V. Nehara. The importance of compliance with ethical conduct rules in the promotion of a civil servant in the civil service.....	5
Ye. O. Doyar. Weaknesses and gaps of the regulatory regulation of the principles of judicial law enforcement (administrative and legal aspect).....	11
Yu. O. Kostenko, A. M. Ditkovskiy. Some issues of protection of the rights of taxpayers during tax control procedures.....	17
A. V. Lohvyn. Electronic administration of VAT and excise tax: differences and problems.....	24
F. F. Maimur. Use of artificial intelligence in the adoption of administrative acts: legal basis and development prospects.....	32
T. O. Rekunenko. Subjective signs of administrative offences in the financial industry.....	37
K. O. Chepkova. Juvenile prevention units of the National Police of Ukraine as a subject of public administration in the field of child protection during the armed conflict.....	41
O. V. Cherkunov. Legal framework of pension provision for officials of the Customs Authorities of Ukraine: problems and review of judicial practice.....	46
M. V. Shevchenko, N. Yu. Kantor. Legal framework for the delegator to supervise (control) the exercise of delegated powers: experience from Ukraine and other countries.....	52

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

V. Yu. Drozd. The subject of the infringement when law enforcement officers commit corruption criminal offenses.....	57
D. V. Pryimachenko. Some legal principles for the protection of animals from animal cruelty: a comparative analysis.....	62

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE

M. M. Igoshin, A. V. Danko. The establishment of international cooperation in the fight against the illegal trafficking of narcotic substances.....	67
V. P. Melnyk, O. Ya. Melnyk. Peculiarities of an international treaty as a source of social security law.....	73

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

I. S. Panasyuk. Determinants of the commitment of criminal offenses in the sphere of activity of credit unions.....	77
V. O. Trunov. Legal position of the insolvency receiver in bankruptcy proceedings.....	82

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

УДК 35.082.4:174

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.1>

Ю. С. Даниленко-Негара, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Р. В. Негара, доктор філософії (PhD) в галузі права,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗНАЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРОСУВАННІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ПО ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Стаття присвячена визначенню значення дотримання правил етичної поведінки під час просування державного службовця по державній службі. Охарактеризовано теоретичні підходи до розуміння та стан чинного законодавчого регулювання просування по службі. Встановлено, що переважаючий у теорії службового права підхід до розуміння просування по службі як зайняття більш високої посади державної служби або присвоєння державному службовцю більш високого рангу не узгоджується з положеннями чинного Закону України «Про державну службу».

Обґрунтовано, що просування по службі шляхом зайняття більш високої посади державної служби у положення Закону України «Про державну службу» ототожнюється із конкурсом на зайняття посад державної служби, оскільки зайняття вищої посади державної служби без проведення конкурсу не допускається. Відсутність встановлених законодавством про державну службу переваг для державного службовця державного органу, який бере участь у конкурсі на зайняття вищої посади державної служби у цьому державному органі (за винятком спрощення порядку виявлення ініціативи щодо участі у конкурсі) перетворює «просування по службі» на звичайну участь державного службовця у конкурсі.

Виокремлено та охарактеризовано особливості присвоєння чергового рангу за звичайних умов (здійснюється у межах відповідної категорії посад державної служби; через кожні три роки; з урахуванням результатів оцінювання службовчої діяльності державного службовця) та достроково (за наявності особливих досягнень під час проходження служби або виконання особливо відповідальних завдань та не раніше ніж через один рік після присвоєння попереднього рангу; за сумлінну службу державному службовцю у зв'язку з виходом на пенсію).

Встановлено, що дотримання правил етичної поведінки фактично не впливає на просування по службі за посадами та присвоєння чергового рангу. Визначено передбачені положеннями Закону випадки опосередкованого впливу дотримання державним службовцем правил етичної поведінки на просування по службі за посадами та присвоєння чергового рангу. За допомогою емпіричного методу доведено відсутність фактичного впливу дотримання державним службовцем правил етичної поведінки на просування по службі за посадами. В частині присвоєння чергового рангу опосередкований вплив дотримання державним службовцем правил етичної поведінки виявляється у забороні присвоєння чергового рангу протягом строку застосування дисциплінарного стягнення та зупиненню обчислення строків присвоєння чергового рангу.

Запропоновано внесення змін до положень Закону України «Про державну службу».

Ключові слова: етика, етичні норми, правила етичної поведінки, просування, просування державного службовця по державній службі, ранг, присвоєння рангу, дострокове присвоєння рангу, державна служба, публічна служба, державний службовець, публічний службовець, законодавство про державну службу.

Yu. S. Danylenko-Nehara, R. V. Nehara. The importance of compliance with ethical conduct rules in the promotion of a civil servant in the civil service

The article is devoted to determining the importance of observing the rules of ethical behavior during the promotion of a civil servant in the civil service. Theoretical approaches to understanding and the state of the current legislative regulation of promotion are characterized. It is established that the prevailing approach in the theory of civil service law to understanding promotion as occupying a higher civil service position or assigning a civil servant a higher rank is not consistent with the provisions of the current Law of Ukraine "On Civil Service".

It is substantiated that promotion by occupying a higher civil service position in the provisions of the Law of Ukraine "On Civil Service" is identified with a competition for civil service positions, since occupying a higher civil service position without holding a competition is not allowed. The absence of benefits established by the legislation on civil service for a civil servant of a

state body who participates in a competition for a higher civil service position in this state body (with the exception of simplifying the procedure for identifying the initiative to participate in the competition) turns "promotion" into the usual participation of a civil servant in the competition.

The features of assigning the next rank under normal conditions (carried out within the relevant category of civil service positions; every three years; taking into account the results of the evaluation of the civil servant's service activities) and ahead of schedule (for special achievements during service or performance of particularly responsible tasks and no earlier than one year after the assignment of the previous rank; for conscientious service to a civil servant in connection with retirement) are identified and characterized.

It was established that compliance with the rules of ethical conduct does not actually affect promotion in the service by positions and assignment of the next rank. The cases of indirect influence of compliance by a civil servant with the rules of ethical conduct on promotion in the service by positions and assignment of the next rank provided for by the provisions of the Law were determined. Using the empirical method, the absence of actual influence of compliance by a civil servant with the rules of ethical conduct on promotion in the service by positions was proven. In terms of assignment of the next rank, the indirect influence of compliance by a civil servant with the rules of ethical conduct is manifested in the prohibition of assignment of the next rank during the period of application of disciplinary punishment and suspension of the calculation of the terms of assignment of the next rank.

Amendments to the provisions of the Law of Ukraine "On Civil Service" are proposed.

Key words: ethics, ethical norms, rules of ethical behavior, promotion, promotion of a civil servant in the civil service, rank, assignment of rank, early assignment of rank, civil service, public service, civil servant, public servant, legislation on civil service.

Постановка проблеми. Просування державного службовця по державній службі є одним із тих інститутів державної служби, який зазнав істотного оновлення після прийняття Закону України «Про державну службу» (далі – Закон) [1]. Однак, незважаючи на зміну призначення, цілей, підстав та порядку здійснення просування державного службовця по службі, його роль у проходженні державної служби залишається значною. Крім того, слід зазначити про потенціал просування по службі у контексті подальшого реформування державної служби взагалі та його пристосування до умов та викликів, обумовлених правовим режимом воєнного стану.

У зв'язку з цим, просування державного службовця по службі на законодавчому рівні вимагає належного правового забезпечення, а на теоретичному – визначення усіх складових, що впливають на просування державного службовця по державній службі. Одним із таких чинників є дотримання правил етичної поведінки, яке визначається одним із основних обов'язків державного службовця (згідно з п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону), та на дослідженні якого видається доцільним зупинитись у цій статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Просування державного службовця по державній службі досліджували Л.Р. Біла-Тіунова, Ю.П. Битяк, В.В. Васильківська, І.І. Задоя, А.В. Кірмач, М.І. Іншин, С.В. Ківалов, Д.В. Приймаченко, О.С. Продаєвич, Г.В. Фоміч та ін. Поряд з цим, більшість досліджень, присвячених просуванню державного службовця по державній службі, здійснювалися на підставі норм Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 [2], а тому не відповідають положенням чинного Закону України «Про державну службу» [1]. Крім того, значення правил етичної поведінки у просуванні державного службовця по державній службі не досліджувалося взагалі.

Мета статті – з'ясувати значення дотримання правил етичної поведінки під час просування державного службовця по державній службі.

Виклад основного матеріалу. Стосовно просування державного службовця по державній службі у теорії службового права тривалий час превалював підхід, відповідно до якого просування по службі можливо шляхом: (1) зайняття більш високої посади державної служби або (2) присвоєння державному службовцю більш високого рангу [3, с. 7; 4, с. 260; 5, с. 160-161]. Одразу слід зазначити, що виокремлення цих двох шляхів просування по службі відбувалося у період чинності Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 та підкріплювалося посиланням на його положення. Проте, після прийняття та набрання чинності Законом теоретичних підхід щодо виокремлення шляхів просування по службі переглянуто не було. У зв'язку з цим, першочергово необхідно встановити яким чином відбувається просування державного службовця по службі відповідно до положень чинного Закону.

Просування по службі шляхом зайняття більш вищої посади державної служби. Про просування державних службовців за посадами зазначається у декількох нормах Закону. Насамперед варто зазначити, що у відповідності до положень п. 7 ч. 1 ст. 7 Закону державний службовець має право на просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків [1]. При цьому, очевидно, що реалізація цього права має здійснюватися відповідно до положень Закону.

У відповідності до положень п. 2 ч. 2 ст. 17 Закону керівник державної служби стимулює просування по службі [1]. Хоча у даному положенні Закону не конкретизовано способи або інструменти стимулювання керівником державної служби просування державних службовців по службі, цілком очевидно, що у даному випадку керівник державної служби повинен максимально сприяти кар'єрному зростанню державних службовців, а також підвищенню рівня їх професійної компетентності. У науково-практичній літературі

зазначається, що «керівники державної служби повинні всіляко заохочувати державних службовців до просування по службі, адже це стимулює їх до постійного підвищення рівня професійних знань, компетентності, а також дисциплінує державних службовців, спонукає їх до сумлінного і відповідального ставлення до виконання своїх службових обов'язків, бажання виявляти при цьому ініціативу і старанність» [6, с. 86]. Таким чином, просування по службі тлумачиться достатньо широко та охоплює підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, а також їх стимулювання до заміщення вищих посад державної служби.

Безпосередньо просуванню державного службовця по службі присвячено положення ст. 40 Закону. Відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону просування державного службовця по службі здійснюється з урахуванням професійної компетентності шляхом зайняття вищої посади за результатами конкурсу відповідно до цього Закону [1]. У положеннях ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 [2] також зазначалось, що просування по службі державного службовця здійснюється шляхом зайняття більш високої посади на конкурсній основі, але одночасно з цим передбачалось, що виключення можуть встановлюватися законами України та Кабінетом Міністрів України. Прикладами таких виключень, шляхом яких допускалось зайняття більш вищої посади державної служби було стажування та зарахування до кадрового резерву.

У положеннях чинного Закону з одного боку змістовно відображено редакцію ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993, оскільки аналогічним чином передбачено, що просування державного службовця по службі шляхом зайняття вищої посади можливо лише за результатами конкурсу (ч. 1 ст. 40 Закону), але з іншого – не передбачено жодних виключень щодо зайняття вищої посади державної служби аніж за результатами конкурсу. Саме цей факт істотним чином змінив підхід до законодавчого регулювання просування по службі.

Зважаючи на це, заміщення вищої посади державної служби у порядку просування по службі без проведення конкурсу неможливе. У науково-практичному коментарі Закону стосовно ч. 1 ст. 40 Закону зазначається, що «... просування державного службовця по службі здійснюється лише шляхом зайняття вищої посади. Спосіб просування по службі – конкурс. Ключовим, встановленим законом критерієм визначення переможця конкурсу серед відповідних претендентів на посаду, є професійна компетентність» [6, с. 296-297]. Видається, що автори цього коментаря намагались зберегти усталене розуміння просування по службі, передусім, як способу зайняття вищої посади державної служби (позаконкурсного) та врахувати оновленні положення Закону.

Насправді ж істотної різниці між просуванням державного службовця по службі шляхом зайняття вищої посади за результатами конкурсу та звичайній участі державного службовця у конкурсі на зайняття вищої посади державної служби немає. Єдина особливість, передбачена положеннями Закону для державних службовців державних органів, які беруть участь у конкурсі на зайняття вищої посади державної служби в цьому ж державному органі полягає у тому, що для участі у конкурсі ними подається лише заява про участь у конкурсі (ч. 4 ст. 25 Закону). Проте, ця особливість являє собою лише спрощення процедурного характеру та вочевидь обумовлено тим, що просування по службі здійснюється завжди в одному державному органі [7, с. 323], а у особовій справі державного службовця вже міститься уся необхідна інформація для участі у конкурсі.

Таким чином, у відповідності до положень Закону просування державного службовця по службі за посадами є нічим іншим ніж зайняттям вищої посади державної служби за результатами конкурсу. При цьому, жодних переваг для державного службовця державного органу, який бере участь у конкурсі на зайняття вищої посади державної служби у цьому державному органі немає. Цим ототожненням фактично знівельовано значення просування державного службовця за посадами та зведено його до рудименту попереднього Закону України «Про державну службу» 1993.

Просування по службі шляхом присвоєння більш високого рангу. З формальної точки зору у положеннях Закону просуванням державних службовців по службі вже не охоплюється присвоєння державним службовцям більш високого чергового рангу. Примітно, що у ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 [2] передбачалось, що просування по службі державного службовця здійснюється, у тому числі шляхом присвоєння державному службовцю більш високого рангу. Отже, присвоєння більш високого рангу повністю зараховувалось до просування по службі.

Причини необхідності законодавчого розмежування просування по службі та присвоєння чергового рангу залишаються невизначеними, але наразі їх врегульовано положеннями різних статей Закону (присвоєння чергового рангу – ст. 39 Закону, а просування державних службовців по службі – ст. 40 Закону), а також із змісту положень ч. 1 ст. 38 Закону прямо вбачається, що просування по службі державних службовців та присвоєння рангів державних службовців є складниками проходження державної служби. На це вже зверталась увага авторів науково-практичного коментаря Закону [6, с. 297], але це так і не стало наслідком перегляду теоретичного підходу щодо визначення присвоєння державному службовцю більш високого рангу видом просуванням по службі.

Попри це, неможливо ігнорувати притаманні присвоєнню чергового рангу риси, які дозволяють його віднести до просування по службі. Це, зокрема, присвоєння чергового рангу у межах відповідної категорії

посад державної служби після спливу визначеного строку та з урахуванням результатів оцінювання службової діяльності (абз. 1 ч. 6 ст. 39 Закону), тобто за звичайних умов проходження державної служби. Також одночасно встановлено, що протягом строку застосування до державного службовця дисциплінарного стягнення не здійснюється просування по службі (ч. 2 ст. 40 Закону) та присвоєння чергового рангу (абз. 2 ч. 6 ст. 39 Закону). Враховуючи це, присвоєння чергового рангу у цілому відповідає призначенню просування по службі та має охоплюватись останнім.

Загалом, аналіз положень Закону в частині встановлення порядку та підстав присвоєння чергового рангу державному службовцю свідчать про відсутність кардинальних змін у порівнянні із попередніми положеннями законодавства про державну службу. Це, до речі, додатково свідчить про невизначеність підстав для розмежування просування по службі та присвоєння чергового рангу державним службовцем.

Просування державного службовця за рангами здійснюється шляхом присвоєння чергового (більш високого) рангу за звичайних умов та достроково.

За звичайних умов присвоєння чергового рангу здійснюється:

1) у межах відповідної категорії посад державної служби. Співвідношення між категоріями посад державної служби та рангами державних службовців встановлено ч. 3 ст. 39 Закону. У відповідності до цього співвідношення й визначається межі під час присвоєння чергового рангу;

2) через кожні три роки (до цього строку, згідно з абз. 2 ч. 6 ст. 39 Закону, не зараховуються строк застосування дисциплінарного стягнення та шість місяців з дня отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності). Неможливість присвоєння чергового рангу протягом шести місяців з дня отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності суперечить приписам ч. 6 ст. 44 та п. 3 ч. 1 ст. 87 Закону, оскільки у разі отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності такий державний службовець звільняється із служби та з ним розривається контракт про проходження державної служби (у разі укладення). Враховуючи це, у разі отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності присвоєння чергового рангу є неможливим, оскільки такий державний службовець звільняється з посади державної служби. Видається, що залишення у абз. 2 ч. 6 ст. 39 Закону цього положення зумовлено недосконалістю законодавчої техніки під час прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади» від 19.09.2019 № 117-IX [8]. У зв'язку з цим, необхідно внести зміни до абз. 2 ч. 6 ст. 39 Закону, а саме виключити знак та слова «, а також протягом шести місяців з дня отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності»;

3) з урахуванням результатів оцінювання службової діяльності державного службовця. Водночас, яким чином результати оцінювання службової діяльності державного службовця враховуються під час присвоєння державному службовцю чергового рангу, положеннями Закону не визначається. Аналіз положень Закону засвідчує, що результати оцінювання службової діяльності державного службовця взагалі не впливають на присвоєння чергового рангу державному службовцю. Видається, що наявність у абз. 1 ч. 6 ст. 39 Закону вказівки на необхідність врахування результатів оцінювання службової діяльності державного службовця аналогічно попередньому пункту зумовлено неможливістю присвоєння чергового рангу протягом шести місяців з дня отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності. У зв'язку з цим, у абз. 1 ч. 6 ст. 39 Закону слова «з урахуванням результатів оцінювання його службової діяльності» необхідно виключити.

Достроково присвоєння чергового рангу можливо за наявності таких умов: 1) наявність особливих досягнень під час проходження служби; або 2) виконання особливо відповідальних завдань; 3) не раніше ніж через один рік після присвоєння попереднього рангу. При цьому, у положеннях Закону відсутнє пряме уточнення щодо дострокового присвоєння чергового рангу у межах відповідної категорії посад державної служби. З цього приводу слід зазначити, що можливість присвоєння чергового рангу у межах категорії посад є загальним правилом, встановленим Законом, а тому однаково має застосовуватись і у випадку дострокового присвоєння чергового рангу.

Окремим випадком дострокового присвоєння чергового рангу, який може присвоюватись поза межами відповідної категорії посад, є сумлінні служба державного службовця, який виходить пенсію (ч. 8 ст. 39 Закону). Слід погодитись із тим, що зазначена норма розглядається як форма визнання заслуг державного службовця [6, с. 295]. Цим обумовлено й можливість присвоєння рангу поза межами категорії посад державної служби.

Надалі визначимо чи впливає на просування по службі за посадами та присвоєння чергового рангу дотримання державним службовцем правил етичної поведінки.

Просування по службі за посадами, як вже було встановлено, здійснюється шляхом зайняття вищої посади державної служби за результатами конкурсу. У зв'язку з цим, реалізація цього виду просування по службі здійснюється відповідно до норм законодавством про державну службу, що визначає порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби.

Загалом очевидно, що під час проведення конкурсу на конкурс на зайняття посад державної служби не може оцінюватися дотримання кандидатом (який, наприклад, є державним службовцем цього ж державного

органу) правил етичної поведінки, оскільки це, щонайменше, ставитиме їх у нерівне становище з іншими кандидатами, які не є державними службовцями. Це підтверджує аналіз Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А», затверджених Кабінетом Міністрів України від 22.07.2016 № 448 [9] та Методичних рекомендацій щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», та підготовки умов проведення конкурсу, затверджених наказом Національного агентства України з питань державної служби від 15.01.2021 № 4-21 [10]. Враховуючи зазначене, дотримання правил етичної поведінки фактично не впливає на просування по службі за посадами.

Стосовно присвоєння чергового рангу також слід зазначити, що у положеннях законодавства про державну службу не передбачається необхідності врахування дотримання державним службовцем правил етичної поведінки при вирішенні питання присвоєння чергового рангу.

Певні вказівки на необхідність врахування дотримання державним службовцем правил етичної поведінки містяться у положеннях, якими встановлено підстави дострокового присвоєння чергового рангу (ч. 7 ст. 39 Закону) та присвоєння чергового рангу поза межами відповідної категорії посад (ч. 8 ст. 39 Закону). Видається, що «особливі досягнення», за які може бути присвоєно черговий ранг та «сумлінна служба», за яку державному службовцю, який виходить на пенсію може бути присвоєно черговий ранг поза межами відповідної категорії посад вимагають бездоганного дотримання правил етичної поведінки.

З урахуванням того, що просування по службі за посадами та присвоєння чергового рангу не здійснюється протягом строку застосування до державного службовця дисциплінарного стягнення (ч. 2 ст. 40 та абз. 2 ч. 6 ст. 39 Закону), є підстави стверджувати про опосередкований вплив на просування по службі стану дотримання державним службовцем правил етичної поведінки, оскільки порушення правил етичної поведінки є дисциплінарним проступком, за яке настає дисциплінарна відповідальність (ч. 1 ст. 64, п. 2 ч. 2 ст. 65 Закону).

Водночас, як вже було встановлено, положення ч. 2 ст. 40 Закону не можуть бути підставою для не допуску державних службовців, до яких застосовано дисциплінарні стягнення, до участі у конкурсі на зайняття посад державної служби, у тому числі вищої посади ніж вони займають [11, с. 197]. Тому, враховуючи, що просування по службі за посадами здійснюється виключно шляхом зайняття вищої посади за результатами конкурсу відповідно до Закону, дотримання державним службовцем правил етичної поведінки немає жодного впливу на просування державних службовців по службі за посадами.

У частині, що стосується присвоєння чергового рангу, опосередкований вплив дотримання державним службовцем правил етичної поведінки виявляється у: (1) неможливості присвоєння чергового рангу протягом строку застосування дисциплінарного стягнення та (2) не зарахування строку застосування дисциплінарного стягнення до трирічного строку, встановленого абз. 1 ч. 6 ст. 39 Закону та необхідного для присвоєння чергового рангу.

Висновки та перспективи. У підсумку проведеного дослідження необхідно зазначити, що переважаючий у теорії службового права підхід до розуміння просування по службі як зайняття більш вищої посади державної служби або присвоєння державному службовцю більш високого рангу не узгоджується з положеннями Закону.

Обґрунтовано, що просування по службі шляхом зайняття більш вищої посади державної служби у положення Закону ототожнюється із конкурсом на зайняття посад державної служби, оскільки зайняття вищої посади державної служби без проведення конкурсу не допускається. При цьому, переваг для державного службовця державного органу, який бере участь у конкурсі на зайняття вищої посади державної служби у цьому державному органі, не встановлено, за винятком процедурного спрощення участі у конкурсі – шляхом подання заяви для участі у конкурсі. У зв'язку з цим, просування по службі за посадами зводиться до участі у конкурсі на зайняття вищої посади державної служби у загальному порядку.

Визначено непослідовність у законодавчому розмежуванні просування по службі та присвоєння чергового рангу, без істотної зміни підстав та порядку присвоєння чергового рангу. У зв'язку з чим, обґрунтовується позиція щодо необхідності включення присвоєння чергового рангу до просування по службі.

Виокремлено та охарактеризовано особливості присвоєння чергового рангу за звичайних умов (здійснюється у межах відповідної категорії посад державної служби; через кожні три роки; з урахуванням результатів оцінювання службової діяльності державного службовця) та достроково (за наявності особливих досягнень під час проходження служби або виконання особливо відповідальних завдань та не раніше ніж через один рік після присвоєння попереднього рангу; за сумлінну службу державному службовцю у зв'язку з виходом на пенсію).

Встановлено, що дотримання правил етичної поведінки фактично не впливає на просування по службі за посадами та присвоєння чергового рангу. Визначено випадки, що передбачені положеннями Закону, щодо опосередкованого впливу дотримання державним службовцем правил етичної поведінки на просування по службі за посадами та присвоєння чергового рангу. За допомогою емпіричного методу доведено відсутність фактичного впливу дотримання державним службовцем правил етичної поведінки на просування по службі за посадами. В частині присвоєння чергового рангу опосередкований вплив дотримання державним

службовцем правил етичної поведінки виявляється у забороні присвоєння чергового рангу протягом строку застосування дисциплінарного стягнення та зупиненню обчислення строків присвоєння чергового рангу.

З метою удосконалення Закону запропоновано внесення змін до його положень.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 15.02.2025).
2. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (втратив чинність).
3. Продаєвич О.С. Проходження державної служби в Україні: організаційно-правовий аспект: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2008. 19 с.
4. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра державного службовця: теорія і правове регулювання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2012. 545 с.
5. Фоміч Г.В. Правові процедури щодо просування по державній службі. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2014. Вип. 2. С. 160-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_2_33 (дата звернення 15.02.2025).
6. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук, В.А. Дерезь (відп. ред.). Київ: ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1513082951commentary-_layout_web.pdf (дата звернення 15.02.2025).
7. Негара Р.В. Просування по державній службі та переведення на вищу посаду: підстави розмежування. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 травня 2021 року) у 2 т. / За заг. ред. к.ю.н., доц. Г.З. Огнев'юк, к.ю.н. А.В. Айдинян*. Київ, 2021. Т. 2. 387 с. С. 322-323. URL: <https://drive.google.com/file/d/1KzmeMFULB8PK2CXHEnfCovDifaQoX3n8/view> (дата звернення 15.02.2025).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади: Закон України від 19.09.2019 № 117-IX. Дата оновлення: 27.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-20#Text> (дата звернення 15.02.2025).
9. Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А»: постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 448. Дата оновлення: 08.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2016-%D0%BF#n9> (дата звернення 15.02.2025).
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», та підготовки умов проведення конкурсу: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 15.01.2021 № 4-21. Дата оновлення: 29.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004859-21#Text> (дата звернення 15.02.2025).
11. Негара Р.В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика: дис. д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2021. 300 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14549> (дата звернення 15.02.2025).

Є. О. Дояр, кандидат юридичних наук, адвокат, докторант
Університету митної справи та фінансів

НЕДОЛІКИ ТА ПРОГАЛИНИ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ (АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

На підставі проведеного узагальнення основних аспектів, на які звертали увагу науковці при висвітленні принципів адміністративного судочинства та принципів судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, автором характеризується їх прояв щодо принципів судового (галузевого, адміністративно-правового) правозастосування. Зокрема детально аналізуються такі недоліки нормативного врегулювання процесуальних (судовий процес) принципів як: відсутність уніфікованого підходу до їх позначення (назви); відсутність нормативних визначень понять «принципи», «засади» (судочинства, здійснення правосуддя, судового правозастосування тощо), що ускладнює процес правозастосування; наявність значного розмаїття варіацій нормативного розміщення та закріплення змісту конкретних принципів в актах адміністративного та адміністративно-процесуального права; наявність фактів закріплення серед переліку принципів положень, які не є принципами по суті; наявності певної «конкуренції» між окремими принципами судочинства. Констатується, що більшість недоліків нормативного регулювання процесуальних принципів (судовий процес) існують вже багато років і досі не усунені. У Кодексі адміністративного судочинства України, у спеціальному щодо судоустрою та статусу суддів законодавстві одночасно використовуються і «засади», і «принципи», при цьому жодного нормативного визначення цих понять не існує, так само як і відсутнє уніфіковане тлумачення цих понять у словниках. Різним є підхід законодавця до нормативного закріплення принципів судочинства. У Кодексі адміністративного судочинства України перелік принципів адміністративного судочинства розміщений в окремій статті, натомість поєднаний із завданнями відповідного судочинства з подальшим розкриттям перших в окремих статтях. У Кодексі України про адміністративні правопорушення маємо закріплення окремих норм, які по суті є принципами, що розкидані по всьому тексту цього кодифікованого акта. Констатовано, що не всі засади та принципи, які одержали фіксацію у Кодексі адміністративного судочинства України та Кодексі України про адміністративні правопорушення, відповідають статусу «принцип». Запропоновано дискусію щодо невідповідності цьому «статусу» таких нормативно закріплених принципів, як офіційне з'ясування всіх обставин у справі та відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення. Зазначається на наявність конкуренції окремих принципів, серед яких принципи змагальності та дотримання розумних строків розгляду справи.

Ключові слова: принципи судочинства, засади судочинства, принципи судового правозастосування, засади судового правозастосування, конкуренція принципів судового правозастосування.

Ye. O. Doyar. Weaknesses and gaps of the regulatory regulation of the principles of judicial law enforcement (administrative and legal aspect)

On the basis of the conducted generalization of the main aspects that scientists paid attention to when highlighting the principles of administrative proceedings and the principles of judicial review of cases of administrative offenses, the author characterizes their manifestation in relation to the principles of judicial (industry, administrative-legal) law enforcement. In particular, the shortcomings of the regulatory regulation of procedural (trial) principles are analyzed in detail, such as: lack of a unified approach to their designation (name); lack of normative definitions of the concepts of "principles", "principles" (judiciary, administration of justice, judicial enforcement, etc.), which complicates the process of law enforcement; the presence of a significant variety of variations in the normative placement and consolidation of the content of specific principles in acts of administrative and administrative-procedural law; the presence of facts of consolidation among the list of principles of provisions that are not principles in essence; presence of a certain "competition" between separate principles of judicial procedure. It is noted that most of the shortcomings of the regulatory regulation of procedural principles (court proceedings) have existed for many years and have not yet been eliminated. In the Code of Administrative Judiciary of Ukraine, in the special legislation on the judicial system and the status of judges, both "principles" and "principles" are used at the same time, while no normative definition of these concepts exists, just as there is no unified interpretation of these concepts in dictionaries. The legislator's approach to the normative consolidation of judicial principles is different. In the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the list of principles of administrative procedure is placed in a separate article, instead, it is combined with the tasks of the corresponding procedure with further disclosure of the former in separate articles. In the Code of Ukraine on Administrative Offenses, we have fixed certain norms, which are essentially principles scattered throughout the text of this codified act. It was established that not all principles and principles, which were fixed in the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses, correspond to the status of "principle". A discussion is offered regarding the inconsistency of such normatively established principles as the official clarification of all circumstances in the case and the reimbursement of court costs of individuals and legal entities in whose favor the court decision is not in accordance with this "status". It is noted that there are certain principles of competition, including the principles of competition and compliance with reasonable terms of consideration of the case.

Key words: principles of judicial procedure, principles of judicial procedure, principles of judicial enforcement, principles of judicial enforcement, competition of principles of judicial enforcement.

Постановка проблеми. Роль принципів у судовому правозастосуванні важко переоцінити. Як зазначають судді Верховного Суду (далі – ВС) В.І. Крат, Р.Ш. Бабанли, Я.О. Берназюк, за декілька років його (ВС) функціонування принципи права перейшли з розряду лише теоретичного поняття (з-поміж тих, які асоціюються з однією з перших в університеті лекцій з будь-якої галузі права й зовсім не запам'ятовуються) до доволі таки потужного системозмінювального інструменту, який подекуди має вирішальне значення в зміні підходів до розгляду тієї чи іншої категорії справ [1; 2, с. 7]. Доволі позитивним та реальним виглядає й окреслений ними напрямок подальшого розвитку принципів судового застосування – наявні наразі досягнення є лише початком, який став фундаментом, що дасть поштовх до розвитку тих принципів, які вже застосовуються, а також до більш сміливого застосування інших принципів права [1; 2, с. 7]. Іншим аспектом, що пов'язаний із принципами у правовій сфері, є така тенденція сучасного нормотворення, як закріплення у всіх новітніх кодифікованих актах та простих законах статей із принципами, на яких базується діяльність у сфері регулювання цього нормативного акту. Що ж стосується судового правозастосування, його здійснення передбачає дотримання принципів, які закріплені в Конституції України (ст. 129 [3]), у спеціальному та базовому щодо судоустрою та статусу суддів законі – Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [4], процесуальних законодавчих актів. У контексті дослідження галузевого (адміністративно-правового) судового правозастосування, важливим є аналіз принципів адміністративного судочинства, закріплених у КАС України [5], та принципів, які лежать в основі судового розгляду справ про адміністративні правопорушення (принципів, закріплених у КУпАП [6]). І якщо перші (закріплені у КАС України) є предметом активного висвітлення у наукових джерелах, то другі висвітлені недостатньо, що, серед іншого, пов'язано з неналежним їх унормуванням (нормативно закріплених у КУпАП принципів доволі мало через відсутність сучасної його кодифікації). Оскільки і перша, і друга група суспільних відносин належить до сфери адміністративно-правового регулювання, системний аналіз принципів відповідних сфер галузевого судочинства є важливим напрямом наукових досліджень, яких наразі явно недостатньо.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Про принципи адміністративного судочинства та принципи адміністративно-деліктного права (загалом чи про ті чи інші конкретні) написано вже чимало дисертаційних та інших наукових робіт, прикладами яких є праці П.О. Баранчика (підрозділи 2.4 та 2.5 його монографії [7, с. 107–159]), М.М. Гімона (підрозділ 1.2 та інші його дисертації [8, с. 52–68]), О.А. Мілієнко [9, с. 14–206], Я.О. Берназюка та інших науковців та практиків. Натомість, зважаючи на постійне зростання ролі принципів судочинства у процесі здійснення правосуддя, на більш активне посилення на відповідні принципи у рішеннях адміністративних судів та судів, якими здійснюється розгляд справ про адміністративні правопорушення, що віднесені до їхньої компетенції, на постійне розширення розуміння змісту кожного окремого принципу судочинства, яке здійснюється завдяки активному обговоренню цих питань науковою спільнотою, а також зважаючи на відсутність досліджень змісту відповідних принципів з позиції їх характеристики та прояву як принципів судового (галузевого, адміністративно-правового) правозастосування, подальше висвітлення змісту принципів у цьому контексті є необхідним та доцільним.

Метою цієї статті є узагальнення наявних наукових позицій щодо розуміння змісту принципів адміністративного судочинства та принципів судового правозастосування у процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, виявлення неузгоджених та проблемних (дискусійних) аспектів нормативного врегулювання принципів судового правозастосування у сфері адміністративного (судового) процесу та формулювання пропозицій щодо їх усунення чи вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел, в яких розкриваються принципи судового правозастосування, виявив, що основними аспектами, на які зверталась увага науковців у них, є:

- 1) співвідношення понять «засади» та «принципи», використання в одних законах позначення «засади», в інших – позначення «принципи», в третіх – одночасне використання обох позначень;
- 2) відсутність нормативного визначення понять «принципи», «засади» (судочинства, здійснення правосуддя тощо);
- 3) розмаїття варіацій нормативного розміщення та закріплення змісту конкретних принципів в актах адміністративного та адміністративно-процесуального права;
- 4) констатація того, що не всі засади та принципи, які одержали фіксацію в поточному законодавстві, є принципами права чи правовими принципами [10, с. 11];
- 5) констатація наявності певної «конкуренції» між принципами судочинства;
- 6) з'ясування безпосереднього змісту кожного принципу судочинства.

Розкриємо ці аспекти в контексті їх прояву в сфері судового правозастосування.

І. Співвідношення понять «засади» та «принципи», використання в одних законах позначення «засади», в інших – позначення «принципи», в третіх – одночасне використання обох позначень. У наукових джерелах неодноразово зазначалось на непослідовність законодавця у формулюванні нормативних положень в частині принципів у різних нормативно-правових актах адміністративної сфери (адміністративне право та процес) [7, с. 22–24; 9, с. 12, с. 119] або у нормативних актах загалом [10, с. 11]. Науковці навіть намагались виявити певні тенденції їх співвідношення та використання у нормативно-правових актах. Так, наприклад, у 2002 році Т.І. Фулей в одній із своїх наукових статей зазначала про тенденцію до послугування

терміном «засади», якому надавалася перевага перед терміном «принципи», а у 2012 році П.О. Баранчик у своїй монографії та дисертаційному дослідженні вказував вже на зворотну тенденцію. Наразі можемо констатувати подальше нормативне використання обох позначень – і «засади», і «принципи», а, відтак, й досі актуальним залишається зроблений О.А. Мілієнко висновок про актуальність потреби остаточного визначення у законодавчих актах узагальнюючої назви, внесення відповідних змін у законодавство та дотримання у подальших нормативно-правових актах цієї єдиної термінології [9, с. 119].

Стосовно питань, що пов'язані з судовим правозастосуванням, ці нормативні неузгодженості полягають у такому. У Конституції України йдеться про засади судочинства (ст. 129). У преамбулі, ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 9, пп. «в», «г» п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» також йдеться про *засади*. Слід відмітити, що контекст використання слова «засади» у цьому Законі доволі різноманітний, але найчастіше передбачає засади організації якогось процесу чи явища (судової влади (Розділ 1), системи судоустрою (ч. 4 ст. 17), суддівського самоврядування (Глава 1 Розділу VIII) тощо). Іншим контекстом є засади, на яких має здійснюватися правосуддя. Натомість у низці статей цього Закону йдеться про принципи (про принцип верховенства права у ч. 2 ст. 48, у абз. 2 ч. 1 ст. 57; про принципи верховенства права, професійності, публічності та політичної нейтральності йдеться у ч. 2 ст. 95). Про те, що законодавець не ототожнює поняття «засади» та «принципи» свідчить й той факт, що вони одночасно використовуються в багатьох нормативно-правових актах, зокрема й у новітніх. Чимало нормативно-правових актів сформульовано приблизно так, як і ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» – вказівка про складові принципу верховенства права, який складається з інших принципів, і при цьому їх перелік ще й не вичерпний (не «закритий») – законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя тощо [11]. Зважаючи, що принципи, це базові поняття (основа), «ядро», інші подібні за значенням позначення), окремий принцип, якщо він виокремлюється саме зі статусом «принцип», не може включати у себе такі ж рівнозначні за статусом елементи (у нашому випадку – принципи). Отже, якщо виходити з того, що верховенство права є складним за змістом та для розуміння поняттям, щодо нього доречніше все ж таки застосовувати інше позначення, і «засади» у цьому випадку можуть бути одним із варіантів. Інша справа, що у словниках синонімів ці поняття («засади» та «принципи») часто подаються як синонімічні (див. [12]), хоча, слід враховувати й зауваження науковців про те, що все ж таки не всі словники синонімів позначають терміни «засади» та «принципи» як синонімічні, а тлумачні словники не завжди визначають їх одне через одне, що свідчить про відсутність уніфікованого розуміння змісту цих категорій [9, с. 119]. Враховуючи, що у наведених вище нормах, що пов'язані із судовою діяльністю, переважає використання слова «засади», можливо слід уніфікувати шляхом використання тільки його. Хоча більш виправданим є використання якогось іншого, відмінного від цих двох понять, позначення. Щоправда з цим можуть бути пов'язані інші практичні проблеми, адже слід зважати й на такий фактор, як поширеність та звичність у використанні.

II. *Відсутність нормативного визначення понять «принципи», «засади»* (судочинства, здійснення правосуддя тощо). Аналіз офіційного сайту ВР України (розділ «Законодавство», підрозділ «Термінологія законодавства») свідчить, що там є чимало варіантів визначень, складовою яких є слово «принцип», натомість жодного відношення до принципів судочинства, правосуддя, судового правозастосування тощо вони не мають. Щодо слова «засади» – у нормативній базі жодного подібного визначення немає. Наявність нормативного визначення значно спростило б правозастосування на основі принципів (засад), адже був би певний уніфікований підхід до розуміння його змісту (вище ми зазначили про відсутність уніфікованого підходу до назви, зараз же акцентуємо й на відсутності уніфікованого підходу до змісту цих понять, при цьому як на доктринальному, так і на нормативному рівнях). Але, говорячи про нормативне закріплення принципів (засад), відразу ж постає питання, в якому нормативно-правовому акті це поняття має закріплюватись. У контексті теми нашої публікації, яка пов'язана з принципами судового правозастосування в адміністративному (судовому) процесі, логічним було б закріплення їх у процесуальних або судочинських кодексах, зокрема у КАС України та у КУпАП.

III. *Розмаїття варіацій нормативного розміщення та закріплення змісту конкретних принципів в актах адміністративного та адміністративно-процесуального права.* Якщо аналізувати зміст адміністративно-правових актів загалом, не акцентуючи на судочинській їх складовій, то спостерігаємо такі особливості розміщення та закріплення змісту конкретних принципів у їх текстах: 1) в окремій статті нормативного акта, де принципи лише перелічуються, а тлумачення їх змісту або взагалі не надається (наприклад, ст. 4 Закону України «Про адміністративні послуги»), або надається в інших (як правило окремих щодо кожного принципу) статтях цього нормативного акта (наприклад, ст.ст. 4-18 Закону України «Про адміністративну процедуру»); 2) в окремій статті, де принципи не лише перелічуються, але й з більшим чи меншим ступенем деталізації розкривається їх зміст (наприклад, ст. 4 Закону України «Про державну службу»); 3) відсутність окремої статті та розкиданість окремих принципів у тексті законодавчого нормативного акта (наприклад, КУпАП); 4) закріплення принципів у законодавчих (лише закони) нормах (більшість випадків, зокрема усі наведені вище закони); 5) закріплення принципів у підзаконних актах (наприклад, п. 3 Примірного положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб).

Узагальнено наведені вище варіації нормативного розміщення та закріплення змісту конкретних принципів в актах адміністративного та адміністративно-процесуального права та їх нормативні приклади, висновком, якого свого часу дійшов П.О. Баранчик, про те, що законодавче закріплення принципів адміністративного права не має бути формальним, коли ті чи інші положення лише текстуально відображаються у законодавчому чи підзаконному акті. Таке закріплення має бути чітким, повно та всебічно розкривати зміст того чи іншого базового положення. Не можемо не погодитись і з його думкою про доцільність закріплення принципів лише на рівні законодавчих актів, з усуненням їх фіксації у підзаконних актах, що, в окремих випадках дозволить уникнути зайвого дублювання, а загалом – підвищить «авторитет» цих базових положень [7, с. 160].

IV. Констатацію того, що не всі засади та принципи, які одержали фіксацію в поточному законодавстві, є принципами права чи правовими принципами, ми зустріли в наукових працях цивілістичного напрямку та загальної теорії права, натомість така думка, на наш погляд, відображає проблему і в інших сферах правового регулювання. Насамперед, нагадаємо відмінність цих двох термінів, які існують паралельно у теорії права. Як зазначає О.В. Зайчук, правові принципи виникають задовго до виникнення системи права і законодавства, і ті з них, які закріплюються згодом у цих системах, стають принципами права [13, с. 22.]. Далі зазначимо, що висновок про закріплення у законодавчих нормах певних ідей, які по суті не є принципами права, мабуть походить з поділу вченими-фахівцями у теорії права міжгалузевих принципів права на три групи (більш детально про групи – [13, с. 24]). Серед них інтерес для нас становить третя, в якій зосереджено принципи, що пов'язані зі встановленням істини при вирішенні спорів та з дослідженням доказів. Тобто ті, які безумовно можна розглядати як принципи судового правозастосування. До цієї групи у наукових джерелах, зокрема, відносять такі положення: ніхто не може бути суддею у власній справі; ніхто не може посылатися у своє виправдання на незнання законів; нехай буде вислухана і друга сторона; відповідальність наступає тільки за вину [13, с. 24]). Окремі принципи з інших двох груп також можуть розглядатись як принципи судового правозастосування, але вони стосуються правозастосування загалом, незалежно від різновиду суб'єкта, який його здійснює (наприклад, необхідність додержуватись законів, загальне правило про те, що закон не має зворотної дії, рівність у правах тощо). З позиції названих принципів дійсно дискусійним може бути питання про визнання за значною частиною тих засад, що перелічені у ч. 3 ст. 2 КАС України як принципи адміністративного судочинства, статусу «принципи». До числа таких «дискусійних» можна віднести офіційне з'ясування всіх обставин у справі та відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення.

V. Наявність певної «конкуренції» між принципами судочинства. Питання, чи можуть конкурувати між собою принципи судочинства, активно обговорюється юристами-практиками, зокрема, суддями. Наприклад, постановку цього питання спостерігаємо у презентації судді КАС ВС Я.О. Берназюка [2, с. 4]. А в одній із своїх наукових праць він детально аналізує різні аспекти конкуренції принципів змагальності та дотримання розумних строків розгляду справи, пропонуючи, серед іншого, й своє бачення шляхів вирішення цієї конкуренції. Так, Я.О. Берназюк зазначає про необхідність «пошуку справедливого балансу між сутнісними та часовими вимогами для суду забезпечити справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом» [14, с. 21].

VI. Найбільша кількість наукових публікацій присвячена дослідженню безпосереднього змісту кожного принципу, що зрозуміло, зважаючи на їх кількість (як нормативно закріплених, так і доктринальних) та важливість кожного з них. Натомість, у межах цієї публікації розкриття змісту кожного принципу судового правозастосування є неможливим, кожен з них заслуговує окремого висвітлення. У цій публікації ми лише означимо такі особливості нормативного закріплення принципів у КАС України та КУпАП: 1) у першому в одній статті (ст. 2 КАС України) поєднуються завдання та основні засади адміністративного судочинства; у назві цієї статті використовується загальне поняття «засади», а не «принципи», а у її ч. 3 одночасно використано і «засади» і «принципи» (нормативне формулювання: «основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є...»); буквальне тлумачення структури ч. 3 ст. 2 КАС України свідчить про вичерпний перелік принципів адміністративного судочинства; у відповідній статті спостерігаються різні варіації компонування принципів (найчастіше згадується один принцип, але є й випадки поєднання принципів, (наприклад, пп. 3, 4 ч. 3 ст. 2 КАС України) [5]; 2) у КУпАП не згадується ані про принципи, ані про засади [6].

Висновки та перспективи. Роль принципів судового правозастосування в порядку адміністративного судочинства та судового розгляду справ про адміністративні правопорушення постійно зростає. Принципи наразі вже де-факто є потужним системозмінювальним інструментом, який часто має вирішальне значення для розгляду тієї чи іншої справи. Здійснення судового правозастосування передбачає дотримання норм багатьох нормативно-правових актів: конституційних норм, норм спеціального та базового щодо судоустрою та статусу суддів закону («Про судоустрій і статус суддів»), норм процесуальних кодексів, зокрема норм КАС України та КУпАП. Чимало недоліків законодавчого регулювання принципів, яких мають дотримуватись, здійснюючи правосуддя, суди загалом та адміністративні суди й суди, до компетенції яких віднесено

розгляд справ про адміністративні правопорушення, зокрема, на які зазначали та продовжують зазначати вчені-адміністративісти, залишаються неусуненими. Насамперед, це неоднозначність та невизначеність термінології, яке має прояв в одночасному застосуванні (змішуванні) двох найменувань – засади/принципи. За відсутності нормативних визначень понять «засади» та «принципи» та відсутності уніфікованого розуміння цих понять у різного роду словниках (чи то різні поняття, чи то синонімічні; чи то однакові за змістом, чи поняття «засади» ширше) тлумачення їх змісту залишається ускладненим. Різний підхід до позначення законодавцем відповідних базових положень у нормативно-правових актах є негативним проявом, свідчить про недосконалість правотворчої юридичної техніки, що негативно впливає й на правозастосування (будь-які його різновиди за критерієм «суб'єкт правозастосування»). Серед двох кодифікованих законодавчих актів, які досліджувались нами у контексті врегулювання ними принципів судового правозастосування, – КАС України та КУпАП – лише перший закріплює певні принципи (принципи адміністративного судочинства), більшість з яких одночасно можна вважати принципами судового правозастосування. Натомість нормативне закріплення таких принципів не позбавлено суттєвих недоліків. Так, перелік засад (принципів), який наведений у ч. 3 ст. 2 КАС України є явно не повним, хоча формулювання типу «інші», «можуть бути інші» чи інші подібні у ній відсутні. Натомість висновок про «незакритий» («невичерпний») характер цього переліку зроблений нами виходячи з назви відповідної статті – «... основні засади...», що не означає, що інші (не закріплені у цій статті) принципи є не основними, тобто не є приводом для поділу принципів на основні та неосновні, але свідчить про те, що є й інші. Схожу думку підтримують й вчені-практики, зокрема судді КАС ВС. Так, Я.О. Берназюк до інших спеціальних (крім тих, що передбачені ч. 3 ст. 2 КАС України) відносить такі принципи адміністративного судочинства, як: принцип найбільш сприятливого для особи тлумачення законодавства; принцип належного урядування; принцип легітимних очікувань; принцип пріоритету суспільних інтересів; принцип пріоритету національної безпеки [2, с. 18]. В.М. Кравчук виокремлює такі положення: обов'язково навіть для суду (в інтерпретації Я.О. Берзанюка – принцип обов'язковості судових рішень, у т.ч. висновків, викладених в постановках ВС); «різність» рішень (в інтерпретації Я.О. Берзанюка – принцип єдності практики); один спір – одна справа; що воно таке – той пуризм; формальні формальності (в інтерпретації Я.О. Берзанюка – заборона надмірного формалізму та надмірної гнучкості); неналежне врядування [15].

У цій публікації ми лише у загальному вигляді означили недоліки нормативного врегулювання окремих аспектів, що пов'язані з нормативним закріпленням принципів, на підставі яких має здійснюватися адміністративне судочинство та судочинство у справах про притягнення до адміністративної відповідальності, що віднесені до компетенції суду. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є висвітлення змісту принципів, які є принципами судового правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-narysano/> (дата звернення: 08.01.2024).
2. Презентація судді КАС ВС Я. Берназюка Розуміння принципів адміністративного судочинства в світлі його завдання та практики ЄСПЛ. URL: <https://surl.li/uwhxja> (дата звернення: 08.01.2024).
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.12.2023).
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. (із змінами) № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 02.12.2023).
5. Кодекс адміністративного судочинства України *Верховна Рада України*; Кодекс України, Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-24) від 07.12.1984 р. (із змінами) № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 09.12.2023).
7. Баранчик П. О. Принципи адміністративного права. Монографія. Запоріжжя : Поліграфічний центр «Сору Art», 2012, 203 с.
8. Гімон М. М. Реалізація права на справедливий суд в адміністративному судочинстві в Україні : дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, ЗНУ, 2018, 233 с.
9. Мілієнко О. А. Принципи гласності і відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, КНУ, 2016, 254 с.
10. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т.І. Фулей ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2003. 20 с.
11. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 06.01.2024).
12. Синоніми до слова «засада». URL: <https://surl.li/tcdwod> (дата звернення: 09.12.2023). Словник синонімів. Принцип. URL: <https://surl.li/gvvzxi> (дата звернення: 09.12.2023).

13. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28. URL: <https://surl.lu/dsryvi> (дата звернення: 31.03.2024).
14. Берназюк Ян. Принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Том 3 № 87. С. 14–25.
15. Кравчук В. Принципи – наше все. Топ-5 неписаних правил адміністративної юстиції. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/143230.html> (дата звернення: 08.01.2024).

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.3>

Ю. О. Костенко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського
та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

А. М. Дітковський, аспірант кафедри господарського
та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ПІД ЧАС ПРОЦЕДУР ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ

У статті розглянуто науково-теоретичні підходи щодо визначення поняття захисту прав платників податків з виокремленням відповідних форм захисту: охарактеризовано об'єкти адміністративно-правового захисту в контексті норм Закону України «Про адміністративну процедуру»; звернено увагу на окремі порушення процедурних рішень, дій податкових органів під час здійснення податкових перевірок, які призводять до визнання кінцевого рішення за справою (адміністративного акту) неправомірним. Уточнено, що захист прав платників податків становить собою реалізацію останніми права на захист шляхом застосування вищим податковим органом або судом будь-яких не заборонених законом способів з метою припинення порушення, відновлення або визнання порушеного або оспорюваного права. Право на захист платник податків може реалізувати у двох варіантах: а) поданням скарги до вищого податкового органу; б) поданням позову до суду.

Доведено, що об'єктами адміністративного оскарження є адміністративний акт податкового органу та його процедурне рішення, дії чи бездіяльність. На підставі їх розмежування виділено ключові характеристики адміністративного акту: 1) індивідуальність (стосуються конкретних платників податків з чітким формулюванням юридичних волевиявлень; за їх допомогою розв'язуються індивідуальні справи; чітко визначено адресата); 2) прийняття суб'єктом уповноваженим на здійснення певних владних функцій (органами ДПС України) самостійно в односторонньому порядку; 3) прямий вплив на підконтрольних суб'єктів (платників податків, як зобов'язаної сторони податкових правовідносин), що зумовлено зовнішньою дією адміністративного акту; 4) обов'язковість наслідків прийняття для платників, що пов'язано із набуттям, зміною чи припиненням їх прав та обов'язків.

Ключові слова: захист прав, адміністративне оскарження, судовий захист, податковий спір, рішення суб'єкта владних повноважень, адміністративний акт, адміністративний орган.

Yu. O. Kostenko, A. M. Ditkovskiy. Some issues of protection of the rights of taxpayers during tax control procedures

The article discusses scientific and theoretical approaches to the definition of the concept of protection of taxpayers' rights with the allocation of appropriate forms of protection: the objects of administrative and legal protection are characterized in the context of the provisions of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure"; Attention is drawn to certain violations of procedural decisions, actions of tax authorities during tax audits, which lead to the recognition of the final decision in the case (administrative act) as illegal. It has been clarified that the protection of taxpayers' rights is the exercise by the latter of the right to protection through the use by the supreme tax authority or court of any means not prohibited by law in order to stop the violation, restore or recognize the violated or disputed right. A taxpayer can exercise the right to protection in two ways: a) by filing a complaint with a higher tax authority; b) filing a lawsuit in court. A taxpayer has the right to an administrative appeal if he believes that his rights have been violated or may be violated by an administrative act or its execution, or a procedural decision or action, inaction of an administrative body adversely affects his rights, freedoms or legitimate interests.

It is proved that the objects of administrative appeal are the administrative act of the tax authority and its procedural decision, actions or inaction. On the basis of their differentiation, the key characteristics of the administrative act are allocated: 1) individuality (relate to specific taxpayers with a clear formulation of legal wills; with their help individual cases are resolved; the addressee is clearly defined); 2) unilateral acceptance by the entity authorized to exercise certain power functions (bodies of the State Tax Service of Ukraine); 3) direct impact on controlled entities (taxpayers, as an obligated party to tax legal relations), which is due to the external effect of an administrative act; 4) mandatory consequences of acceptance for payers, which is associated with the acquisition, change or termination of their rights and obligations.

Key words: protection of rights, administrative appeal, judicial protection, tax dispute, decision of the subject of power, administrative act, administrative body.

Постановка проблеми. Здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів є одним із основних завдань Державної податкової служби України (далі – ДПС України) [1]. Посадові особи податкових органів під час здійснення своїх повноважень, досить часто

© Ю. О. Костенко, А. М. Дітковський, 2025

допускають зловживання своїми правами, що призводить до порушень прав та законних інтересів платників податків. Одним із елементів гарантованого державою правозахисного механізму є інститут оскарження неправомірних рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень в адміністративному та судовому порядку, ефективність якого залежить, зокрема, від стану законодавства щодо такого захисту. На сьогодні вітчизняна правозастосовна практика тільки починає формуватися на базі єдиного підходу до інституту адміністративного оскарження (йдеться про застосування норм Закону України «Про адміністративну процедуру»). У зв'язку з цим представляється доцільним звернення уваги до окремих складових адміністративно-правової форми захисту саме в аспекті контрольних податкових правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню загально-теоретичних основ інституту захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб присвячували свої праці представники як загальної теорії права, так і галузевих наук [2-10]. Проте дискусійність низки положень, й перш за все, актуалізація питань, пов'язаних із здійсненням оскарження рішень, дій та бездіяльності податкових органів в адміністративному порядку зумовлюють подальший інтерес до цього питання.

Метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання інституту захисту прав та законних інтересів платників податків з виділенням об'єктів адміністративного оскарження.

Виклад основного матеріалу. Так, поширеною серед науковців є позиція, що в межах інституту захисту відбувається діяльність, спрямована на відновлення порушених прав і законних інтересів та запобігання правопорушенням шляхом справедливого і своєчасного розгляду відповідної категорії спорів [11]. Низка вчених захист права характеризують як певну сукупність матеріально-правових та процесуальних норм, що забезпечують відновлення порушеного правового статусу та притягнення порушників до юридичної відповідальності [4, с. 291; 5, с. 14].

У деяких наукових роботах поняття «захист» розкривається через категорію «охорона», при цьому, одні вчені вважають, що «захист» є складовою більш об'ємного поняття «охорона права» [11, с. 4; 12, с. 6; 13, с. 15], інші – обґрунтовують їх тотожність [14, с. 58], а треті, навпаки, – розглядають їх як самостійні категорії з наведенням чітких критеріїв розмежування [15, с. 4].

Серед вчених фінансистів також не має єдності щодо визначення поняття захисту прав платників податків. Я. В. Греца розкриває це поняття через обов'язок держави, що впливає з принципу, визначеного в ч. 2 ст. 3 Конституції України [8, с. 95]. Д. Г. Мулявка захист прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин у сфері оподаткування пропонує визначити як комплекс закріплених нормативно-правовими актами заходів, що застосовуються до однієї сторони правовідносин у сфері оподаткування для забезпечення прав і законних інтересів іншої сторони даних правовідносин [16, с. 92]. О. М. Федорчук, робить акцент можливість кожного платника податків самостійно здійснювати дії чи звернутись до компетентних державних органів з вимогою здійснення ними дій, що спрямовані на забезпечення недоторканності його прав і законних інтересів, припинення їх порушення і ліквідацію наслідків цих порушень [9, с. 60]. Близький підхід міститься й в дисертаційному дослідженні О.О. Шишова, який доводить, що захист прав платників податків слід розглядати як реалізацію останніми права на захист шляхом застосування уповноваженим органом будь-яких не заборонених законом способів з метою припинення порушення, відновлення або визнання порушеного або оспорюваного права [6, с. 31]. Підтримуючи вченого та практика, слід зазначити, що право на захист платник податків може бути реалізовано у двох варіантах: а) подання скарги до вищого податкового органу, а потім – позову до суду; б) подання позову до суду [17, с. 411]. Тобто, йдеться про застосування відповідної правової (процедурної) форми захисту, що здійснюється тим чи іншим юрисдикційним органом залежно від його природи [7, с. 67; 18, с. 65].

Відповідно до ч. 1 ст. 56 Податкового кодексу України (далі – ПК України), рішення, прийняті контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному або судовому порядку [19], що є гарантією захисту прав та законних інтересів платників податків з боку держави. Так, в разі якщо платник податків вважає, що контролюючий орган неправильно визначив суму грошового зобов'язання або прийняв будь-яке інше рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі наданих повноважень такий платник має право звернутися із скаргою про перегляд цього рішення до контролюючого органу вищого рівня.

На сьогодні серед науковців традиційним є характеристика адміністративної форми оскарження у податковій відносинах як: досудової процедури [20, с. 99-100; 21, с. 19], податкової апеляції [22, с. 167], доюрисдикційної процедури [23, с. 45], інституту адміністративного оскарження [24, с. 195-196], адміністративного узгодження [17, с. 410]. Представляється, що в наведених підходах не має протиріч, і, всі вони характеризують одну й ту саму процедуру, що здійснюється в формі звернення – подання скарги до вищого податкового органу платником податків (уповноваженою особою) на рішення (дії, бездіяльність) контролюючих органів з метою розв'язання податкового конфлікту. При цьому, хотілося б зауважити на декількох моментах. По-перше, адміністративне оскарження рішень податкових органів може бути передумовою подання позову до суду. В цьому випадку платник податків використовує надане право на судовий захист вже після того, як спір не було врегульовано в адміністративному порядку. Однак, законодавець ні в нормах ПК України, ні в Законі України «Про адміністративну процедуру» (далі – ЗАП) не встановив ознаки обов'язковості адміністративного оскарження, що неодноразово піддавалося критиці з боку, як науковців, так і практиків

[25, с. 130; 26, с. 200]. Дійсно, обов'язковість адміністративного оскарження могла би сприяти прискоренню вирішення податкових спорів та розвантаженню роботи органів судової влади. Й, по-друге, хотілося б підтримати вітчизняного законодавця в запровадженні єдиного режиму застосування адміністративних процедур для вирішення будь-яких публічних спорів (адміністративних, митних, податкових, земельних тощо) за участю суб'єкта владних повноважень, в т.ч. процедури адміністративного оскарження. Йдеться про прийняття 17 лютого 2022 року Закону України «Про адміністративну процедуру» й застосування Розділу VI «Адміністративне оскарження», яким встановлено єдиний порядок подання та розгляду адміністративної скарги на рішення адміністративних органів, в т.ч. органів ДПС України [27].

Відповідно до ч. 1 ст. 78 ЗАП платник податків має право на адміністративне оскарження якщо вважає, що адміністративним актом чи його виконанням порушено чи може бути порушено його права, свободи чи законні інтереси, або процедурне рішення чи дія, бездіяльність адміністративного органу негативно впливає на його права, свободи чи законні інтереси. В цьому контексті слід звернути увагу на два моменти: 1) платник податків має вказати на зв'язок оскаржуваного адміністративного акту (процедурного рішення, дії чи бездіяльності) та зумовленого ним порушення його прав та законних інтересів; 2) законодавець виділяє в якості об'єктів адміністративного оскарження адміністративний акт податкового органу та його процедурне рішення, дію чи бездіяльність. Для порівняння, в податковому законодавстві об'єктом адміністративної скарги платника податків закріплено саме рішення податкового органу (ст. 56 ПК України), з чого дотепер залишається незрозумілим, які саме рішення податківців можуть бути оскаржені в адміністративному порядку. Саме тому, підхід закладений в нормах ЗАП представляється більш виваженим.

Розглянемо це питання в контексті рішень, які виносять контролюючі органи під час здійснення заходів податкового контролю. Умовно, виходячи із змісту ст. 62 ПК України щодо закріплення способів податкового контролю, такі рішення можна поділити залежно від сфери контрольних правовідносин на: 1) рішення в сфері облікових податкових процедур; 2) рішення в сфері нарахування та сплати податків і зборів, надання податкової звітності; 3) рішення щодо результатів моніторингу контрольованих операцій; 4) рішення щодо процедур податкових перевірок та притягнення до відповідальності.

Аналіз положень податкового законодавства (ст. 55, 56 ПК України), дозволяє дійти висновку, що під час процедури адміністративного оскарження рішень контролюючого органу у сфері оподаткування може бути оскаржене не тільки податкове повідомлення-рішення, а й будь-яке інше рішення контролюючого органу, зокрема: рішення про взяття на облік в органах ДПС України чи зняття з обліку; рішення про проведення планової чи позапланової податкової перевірки; рішення про списання безнадійного податкового боргу; рішення про застосування податкової застави та арешту майна, рішення щодо зупинення/відмови в наданні бюджетного відшкодування податку на додану вартість та інші. При цьому, норми податкового законодавства, як вже було зазначено вище, не містять узагальненого визначення поняття «рішення контролюючого органу», їх видів чи форм.

Це питання на законодавчому рівні в Україні знайшло свого вирішення тільки з прийняттям ЗАП, норми якого для полегшення розуміння відмінностей між «процедурними діями» «процедурними рішеннями» та «адміністративним актом», містять їх узагальнене визначення. Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 2 ЗАП під адміністративним актом розуміється рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб) [27]. Такий підхід відповідає прийнятій законодавчій практиці при характеристиці правових актів ненормативного характеру. Зокрема, п. 19 ч. 1 ст. 4 КАС України визначено, що індивідуальний акт – акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [28]. В абз. 4 п. 1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 23.06.1997 р. № 2-зп у справі № 3/35-313 зазначено, що «...за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію» [29]. У п. 5 Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 р. № 9-рп/2008 в справі № 1-10/2008 вказано, що при визначенні природи «правового акту індивідуальної дії» правова позиція Конституційного Суду України ґрунтується на тому, що «правові акти ненормативного характеру (індивідуальної дії)» стосуються окремих осіб, «розраховані на персональне (індивідуальне) застосування» і після реалізації вичерпують свою дію [30].

В такий спосіб до ключових характеристик адміністративного акту можна віднести наступні: 1) індивідуальність (стосуються конкретних платників податків з чітким формулюванням юридичних волевиявлень; за їх допомогою розв'язуються індивідуальні справи; чітко визначено адресата); 2) прийняття адміністративним органом (наприклад, органами ДПС України), тобто суб'єктом уповноваженим на здійснення певних владних функцій; 3) прийняття адміністративним органом самостійно в односторонньому порядку; 4) прямий вплив на підконтрольних суб'єктів (так-би мовити зобов'язаної сторони податкових правовідносин),

що пов'язано з зовнішньою дією адміністративного акту [31, с. 31]; 5) обов'язковість наслідків прийняття для платників, що пов'язано із набуттям, зміною чи припиненням їх прав та обов'язків.

Окрім рішень до адміністративних актів належать й «юридично значущі дії». Традиційно, у теорії адміністративного права їх характеризують як одну з правових форм діяльності суб'єктів владних повноважень і до таких дій, як приклад, можна віднести реєстрацію фізичних та юридичних осіб в якості платників податків з присвоєнням відповідного податкового номеру тощо. Важливо наголосити, що такі юридично значущі дії мають бути не просто діями процедурного характеру (наприклад, реєстрація заяви податковим органом), а саме бути вчиненими податковим органом для вирішення конкретної справи, тобто здійснювати остаточне врегулювання (вирішення) конкретної справи [31, с. 32]. Від юридично значущих дій, якими вирішується певна адміністративна справа (і які ЗАП відносить до адміністративних актів) треба відрізняти так звані «процедурні рішення» та «процедурні дії». Перші законодавець визначає як рішення адміністративного органу, що приймається під час розгляду справи, але яким справа не вирішується по суті (п. 10 ч. 1 ст. 2 ЗАП), а процедурна дія пов'язується з дією адміністративного органу, що вчиняється під час розгляду справи, але якою справа також не вирішується по суті (п. 9 ч. 1 ст. 2 ЗАП) [27]. Тобто, основною відзнакою наведених термінів є словосполучення: «справа не вирішується по суті». Йдеться про певні процедурні етапи в межах яких податківцями здійснюються певні процедурні дії та приймаються рішення (наприклад, огляд приміщень, проведення контрольно-розрахункових операцій, вимога щодо проведення інвентаризації, направлення письмових запитів, отримування письмових пояснень, залучення експертів та спеціалістів, складення акту податкової перевірки тощо). Проте, законодавцем встановлено загальне правило, що оскаржити процедурні рішення, дії можна лише одночасно з оскарженням остаточного адміністративного акту, як кінцевого рішення податкового органу у справі (йдеться, наприклад, про податкове повідомлення-рішення, податкову вимогу, постанови, прийняті у справах про адміністративні правопорушення тощо). Аналіз судової практики свідчить, що в окремих випадках порушення в прийнятті окремих процесуальних рішень, дій та бездіяльності призводять до визнання судом адміністративного акту протиправним та винесення рішення саме на користь платника податків.

Переважає більшість податкових спорів між платниками податків та контролюючими органами виникає саме з приводу порушень процедури організації та проведення податкових перевірок, оформлення їх результатів. Так, відповідно до п. 86.1 ст. 86 ПК України, якщо в ході податкової перевірки виявляються порушення, то податковий орган складає акт, який представляє собою документ за встановленою формою, що підтверджує факт проведення перевірки та відображає її результати [19]. Акт податкової перевірки, будучи процедурним рішенням в контексті змісту п. 3 ч. 1 ст. 2 ЗАП, не оскаржується, на нього подаються заперечення.

Слід зазначити, що одним із прав платника податків відповідно до пп. 17.1.6 п. 17.1 ст. 17 ПК України є право бути присутнім під час проведення перевірок та надавати пояснення з питань, що виникають під час таких перевірок, ознайомлюватися та отримувати акти (довідки) перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписанням актів (довідок) про проведення перевірки, у разі наявності зауважень щодо змісту (тексту) складених актів (довідок) підписувати їх із застереженням та подавати контролюючому органу письмові заперечення в порядку, встановленому податковим законодавством [19].

Право платника податків на подання письмових заперечень на акт перевірки та/або додаткових документів протягом п'яти робочих днів з дня отримання акту у порядку, встановленому нормами ПК України, та право брати участь у розгляді заперечень (додаткових документів) передбачено п. 86.7 ст. 86 ПК України [19]. Такі заперечення розглядаються контролюючим органом протягом п'яти робочих днів, що настають за днем їх отримання (днем завершення перевірки, проведеної у зв'язку з необхідністю з'ясування обставин, що не були досліджені під час перевірки та зазначені у зауваженнях), та платнику податків надсилається відповідь у порядку, визначеному ст. 58 ПК України. Окрім цього, платник податку (його уповноважена особа та/або представник) має право брати участь у розгляді заперечень, про що такий платник податку зазначає у запереченнях. В цьому випадку контролюючий орган зобов'язаний повідомити платника податків про місце і час проведення такого розгляду (абз. 2 п. 86.7 ст. 86 ПК України) [19]. Відповідне повідомлення надсилається платнику податків протягом двох робочих днів з дня отримання від нього заперечень та/або додаткових документів і пояснень, але не пізніше ніж за чотири робочі дні до дня їх розгляду. Інформація про розгляд контролюючим органом матеріалів перевірки в режимі відеоконференції надсилається платнику податків в електронному вигляді в електронний кабінет.

Безпосередньо рішення про визначення грошових зобов'язань приймається керівником контролюючого органу (або його заступником) з урахуванням результатів розгляду заперечень платника податків (у разі їх наявності). Платник податків або його законний представник може бути присутнім під час прийняття такого рішення (абз. 4 п. 86.7 ст. 86 ПК України) [19]. Реалізація ж такого права пов'язується із зазначенням платником податків у своїх запереченнях про бажання взяти участь у їх розгляді. Проте, на практиці наявні випадки порушення наведеного порядку.

Так, Верховний суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду 01.04.2021 р. розглянувши касаційну скаргу Броварської об'єднаної ДПП ГУДФС у Київській області на постанову Київського

апеляційного адміністративного суду у справі за позовом фізичної особи-підприємця про скасування податкових повідомлень-рішень, вимоги про сплату боргу (недоїмки), постановив залишити без задоволення [32]. За матеріалами справи встановлено наступне.

При проведенні податкової перевірки ФОП податківцями було допущено низку порушень норм ПК України:

1. Наказ про проведення перевірки ФОП отримано лише після початку проведення планової виїзної перевірки, чим було порушено право платника податків на належну підготовку та надання повного обсягу документів для проведення перевірки і, в свою чергу, не дотримано положень п. 77.4 ст. 77 ПК України (вид перевірки, вказаний в наказі (документальна планова виїзна) не відповідав фактичному характеру перевірки, яка була проведена за місцезнаходженням контролюючого органу). Аналіз податкового законодавства щодо порядку проведення податкових перевірок дозволяє дійти висновку, що у посадових осіб контролюючого органу право на проведення податкової перевірки виникає за сукупності двох умов: наявності визначених законом підстав для її проведення (правова підстава) та надіслання/пред'явлення оформлених відповідно до вимог ПК України направлення і наказу на проведення перевірки, а також службового посвідчення осіб, які зазначені в направленні на проведення перевірки (формальна підстава). При цьому виїзна перевірка має проводитися виключно за місцезнаходженням платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка. В ПК України відсутня норма, яка б встановлювала право податкового органу замість документальної виїзної перевірки проводити невиїзну.

2. Оскаржувані податкові повідомлення-рішення та вимога про сплату боргу (недоїмки) прийнято податковим органом з порушенням процедури, встановленої п. 86.7 та 86.8. ст. 86 ПК України щодо розгляду заперечень ФОП на акт перевірки, що призвело до порушення прав платника податків на врахування заперечень на акт перевірки та на участь у їх розгляді. В даному випадку, ФОП, яка виявила бажання брати участь у розгляді заперечень, була позбавлена можливості з'явитися до податкового органу та надати додаткові докази та пояснення на обставини, викладені в акті перевірки, оскільки запрошення було направлено податківцями платнику податків лише 30 березня 2016 року, що спричинило його отримання (8 квітня 2016 року) після спливу часу, на який він запрошувався (01 квітня 2016 року о 12:00 год.). На думку Верховного Суду, такий підхід контролюючого органу свідчить про незабезпечення останнім права платника податків на участь у процесі прийняття рішень за наслідками проведеної перевірки.

Знаковим в цьому контексті є правовий висновок Верховного Суду (Постанова від 20.02.2020 р. у справі №826/17123/18), відповідно до якого незалежно від прийнятого платником податків рішення про допуск (недопуск) посадових осіб до перевірки, оскаржуючи в подальшому наслідки проведеної контролюючим органом перевірки у вигляді податкових повідомлень-рішень та інших рішень, платник податків не позбавлений можливості посилається на порушення контролюючим органом вимог законодавства щодо проведення такої перевірки, якщо вважає, що вони зумовлюють протиправність таких податкових повідомлень-рішень. При цьому таким підставам позову, за їх наявності, суди повинні надавати правову оцінку в першу чергу, а у разі, якщо вони не визнані судом такими, що тягнуть протиправність рішень, прийнятих за наслідками такої перевірки, – переходити до перевірки підстав позову щодо наявності порушень податкового та/або іншого законодавства.

Відтак у ситуації, що розглядається, встановлені у судовому процесі обставини щодо протиправності проведеної податківцями перевірки та недотримання ними передбаченого п. 86.7 ст. 86 ПК України порядку, внаслідок чого платника податків позбавлено права на участь у розгляді його заперечень на акт перевірки та надання додаткових доказів й пояснень на обставини, викладені в ньому, визнані такими, що мають наслідком протиправність оскаржуваних податкових повідомлень-рішень та вимоги, прийнятих податковим органом [32]. Близька позиція викладена й в інших судових рішеннях [33; 34].

Висновки і перспективи. Захист прав платників податків становить собою реалізацію останніми права на захист шляхом застосування вищим податковим органом або судом будь-яких не заборонених законом способів з метою припинення порушення, відновлення або визнання порушеного або оспорюваного права. Право на захист платник податків може реалізувати у двох варіантах: а) поданням скарги до вищого податкового органу; б) поданням позову до суду. Ініціюючи процедуру адміністративного оскарження, порядок здійснення якої врегульовано нормами загального Закону України «Про адміністративну процедуру» (Розділ VI «Адміністративне оскарження») та спеціального – ПК України (ст. 55-56), платник податків має зауважити на зв'язок оскаржуваного адміністративного акту (процедурного рішення, дії чи бездіяльності) та зумовленого ним порушення його прав та законних інтересів.

Об'єктами адміністративного оскарження є адміністративний акт податкового органу та його процедурне рішення, дії чи бездіяльність. До ключових характеристик адміністративного акту можна віднести наступні: 1) індивідуальність (стосуються конкретних платників податків з чітким формулюванням юридичних волевиявлень; за їх допомогою розв'язуються індивідуальні справи; чітко визначено адресата); 2) прийняття суб'єктом уповноваженим на здійснення певних владних функцій (органами ДПС України) самостійно в односторонньому порядку; 3) прямий вплив на підконтрольних суб'єктів (платників податків, як зобов'язаної сторони податкових правовідносин), що зумовлено зовнішньою дією адміністративного акту;

4) обов'язковість наслідків прийняття для платників, що пов'язано із набуттям, зміною чи припиненням їх прав та обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Положення про Державну податкову службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-p#Text>
2. Дір І. Ю. Нормативна система захисту громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи за внутрішньодержавним правом. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 322-325. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49152/1/Dir5.pdf>
3. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львівський нац. універ. ім. Івана Франка. Львів, 2006. 22 с.
4. Саніахметова Н. О. Правовий захист підприємництва в Україні. К.: Юрінком Інтер, 1999. 336 с.
5. Гнатів О. Б. Захист права власності у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львівський нац. універ. ім. Івана Франка. Львів, 2014. 202 с.
6. Шишов О. О. Адміністративно-правовий захист прав платників податків: дис....канд. юрид. наук: 12.00.07. ДЮІ МВС України. К., 2016. 222 с.
7. Сліденко А. В. Захист інтересів платників податків при застосуванні податкового примусу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. юрид. універ. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 199 с.
8. Греца Я. В. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгородський нац. універ. Ужгород, 2006. 199 с.
9. Федорчук О. М. Правові основи захисту прав і законних інтересів платників податків в адміністративному порядку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. універ. «Острозька академія». Острог, 2003. 228 с.
10. Зельдіна О. Р., Хрімлі О. Г. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні і практичні аспекти: монографія. URL: <https://surl.lu/uehsfi>
11. Тараненко С. М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2000. 20 с.
12. Ульянов О. І. Адміністративно-правовий захист міліцією прав громадян у сфері громадського порядку: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2002. 21 с.
13. Орехов В. Ю. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2008. 23 с.
14. Ромащенко І. Співвідношення термінів «охорона» та «захист»: теоретичний та практичний цивільно-правові аспекти. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 57-61.
15. Андреев Д. О. Адміністративно-правові засоби захисту прав власників цінних паперів: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Інститут зак-ва ВРУ. К., 2008. 22 с.
16. Мулявка Д. Г. Адміністративно-правові заходи забезпечення прав платників податків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. акад. ДПС України. Ірпінь, 2004. 215 с.
17. Кучерявенко М. П. Податкові процедури: правова природа і класифікація: монографія. К.: Алерта; КРТ; ЦУЛ, 2009. 460 с.
18. Бучинський О. Й. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час вирішення податкових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Універ. мит. справи та фінан. Дніпро 2019. 192 с.
19. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
20. Мовчун О. Г. Сутність та порядок вирішення службових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький нац. універ. Запоріжжя 2015. 188 с.
21. Курило В. О. Правова природа процедур вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький нац. універ. Запоріжжя, 2017. 199 с.
22. Податкові спори: виникнення, природа, засоби регулювання: навч. посіб. С. В. Буряк, П. В. Мельник, В. В. Тильчик та ін. за заг ред. С. В. Буряка. К.: Юрінком Інтер, 2009. 800 с.
23. Гіжевський В. К., Буханевич О. М., Федорчук О. М. Правові основи захисту прав і законних інтересів платників податків в адміністративному порядку: навч. посіб. К.: Атіка, 2010. 196 с.
24. Тимошук В. П., Шишкін В. І. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посіб. К.: Старий світ, 2006. 576 с.
25. Малярчук І. А. Шляхи удосконалення вирішення податкових спорів в адміністративному судочинстві. *Lex portus*. 2017. № 1. С. 124-133. URL: <https://surl.li/rgbqgd>
26. Шувалова Т. О. Захист прав та законних інтересів учасників митних процедур: дис... докт. філософ. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2024. 258 с.
27. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

28. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
29. Рішення Конституційного Суду України від 23.06.1997 р. № 2-зп у справі № 3/35-313. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97#Text>
30. Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 року № 9-рп/2008 в справі № 1-10/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-08#Text>
31. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимошука В. П. Київ, 2023. 545 с. URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/lap_commentary_web.pdf
32. Постанова Верховного Суду від 01.04.2021 р. у справі №810/1420/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95982603>
33. Постанова Верховного Суду від 21.02.2020 р. у справі №826/17123/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87929522>
34. Постанова Верховного Суду від 04.03.2021 р. у справі № 640/18411/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95364168>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.4>

А. В. Логвин, доктор філософії з права, докторант
Університету митної справи та фінансів

ЕЛЕКТРОННЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ПДВ ТА АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ: ВІДМІННОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Автором в статті досліджується нормативне регулювання адміністрування податку на додану вартість та акцизного податку в частині складання, реєстрації податкових/акцизних накладних та розрахунків коригування до таких накладних під час здійснення господарської діяльності та постачання підакцизних товарів (пального), зокрема, відмінності та проблемні питання. Постійний розвиток сучасних інформаційних технологій та їх широке впровадження в механізми державного (владного) управління сприяє виникненню нових економіко-правових відносин, у тому числі щодо адміністрування податків і зборів. Наведене стосується, як адміністрування податку на додану вартість, так і акцизного податку. При цьому, однією з обов'язкових структурних ознак держави є система оподаткування, оскільки однією з цілей державного регулювання є система справляння податків і зборів, у межах якої, з одного боку, зібрані податки мають бути достатніми забезпечувати виконання завдань і виконувати функції, які стоять перед державою, а з іншого боку, тягар податкової процедури не повинен бути надмірним для платника податків. В свою чергу, основні правові питання податкової сфери передусім пов'язані з визначенням та ефективним забезпеченням меж свободи та необхідності у поведінці суб'єктів господарювання через відповідні правові, законодавчі норми, у захисті майнових прав платників та суспільних інтересів, які реалізуються у фінансовій та податковій діяльності держави. З моменту запровадження електронного адміністрування як податку на додану вартість, так і акцизного податку, цьому процесу приділяється досить широка увага. Тому, виникає потреба у подальших наукових дослідженнях щодо запровадження електронного адміністрування цих податків, особливо правового регулювання, у тому числі стосовно складання та безпосередньо реєстрації податкових/акцизних накладних і розрахунків коригування до них. У статті проаналізовано поточний стан нормативного закріплення порядку складання і реєстрації податкових/акцизних накладних під час здійснення господарської діяльності з постачання підакцизних товарів (пального), в тому числі складання та реєстрації розрахунків коригування до таких накладних, у разі якщо після постачання підакцизних товарів (пального) виникає необхідність коригування певних показників (відомостей) про відповідний товар (пальне), зокрема але не виключно щодо кодів УКТ ЗЕД. Вказане дозволило виявити проблемні питання правового характеру, які призводять до порушення збалансованості податкових правовідносин (публічних та приватних інтересів), шляхи їх вирішення та зробити науково обґрунтовані висновки з окресленої проблематики.

Ключові слова: платники податків; податок на додану вартість (ПДВ); акцизний податок; електронне адміністрування податків; податкові накладні; акцизні накладні; розрахунки коригування; підакцизні товари (пальне); коди УКТ ЗЕД.

A. V. Lohvyn. Electronic administration of VAT and excise tax: differences and problems

The author of the article studies the regulatory regulation of the administration of value-added tax and excise tax in terms of drawing up, registering tax/excise invoices and calculating adjustments to such invoices during the conduct of economic activities and the supply of excisable goods (fuel), in particular, differences and problematic issues. The constant development of modern information technologies and their widespread implementation in the mechanisms of state (government) administration contributes to the emergence of new economic and legal relations, including regarding the administration of taxes and fees. The above applies to both the administration of value-added tax and excise tax. At the same time, one of the mandatory structural features of the state is the taxation system, since one of the goals of state regulation is the system of collection of taxes and fees, within which, on the one hand, the collected taxes must be sufficient to ensure the implementation of tasks and perform functions that are facing the state, and on the other hand, the burden of the tax procedure should not be excessive for the taxpayer. In turn, the main legal issues of the tax sphere are primarily related to the definition and effective provision of the limits of freedom and necessity in the behavior of business entities through relevant legal, legislative norms, in the protection of property rights of payers and public interests, which are implemented in the financial and tax activities of the state. Since the introduction of electronic administration of both value added tax and excise tax, this process has been given quite wide attention. Therefore, there is a need for further scientific research on the introduction of electronic administration of these taxes, especially legal regulation, including in relation to the preparation and direct registration of tax/excise invoices and calculations of adjustments to them. The article analyzes the current state of the regulatory framework for the procedure for drawing up and registering tax/excise invoices during the implementation of economic activities for the supply of excisable goods (fuel), including the drawing up and registration of adjustment calculations to such invoices, if after the supply of excisable goods (fuel) there is a need to adjust certain indicators (information) about the relevant goods (fuel), in particular but not exclusively regarding the UKG FEA codes. This allowed us to identify problematic legal issues that lead to a violation of the balance of tax legal relations (public and private interests), ways to resolve them, and to draw scientifically substantiated conclusions on the outlined issues.

Key words: taxpayer; value added tax (VAT); excise tax; electronic tax administration; tax invoices; excise invoices; adjustment calculations; excisable goods (fuel); UKG FEA codes.

Постановка проблеми. Головна юридична проблематика податкової сфери полягає переважно у визначенні та ефективному забезпеченні меж свободи й необхідності у поведінці суб'єктів податкових правовідносин через відповідні правові, законодавчі норми, у захисті права власності окремих платників та інтересів суспільства, які реалізуються у фінансово-податковій діяльності держави.

Основним нормативно-правовим актом, який регламентує загальні засади прав та обов'язків (межі необхідної/можливої поведінки) суб'єктів податкових правовідносин (платників податків та контролюючих органів), в тому числі щодо адміністрування податку на додану вартість та акцизного податку в Україні (платник, об'єкт, база оподаткування та інші складові), є Податковий кодекс України [1] (далі – Податковий кодекс).

При цьому, платником податку на додану вартість може бути суб'єкт господарювання, яким перевищено обсяг (у грошовому еквіваленті) операцій з постачання (надання) товарів (послуг), а платником акцизного податку лише суб'єкт господарювання, який здійснює операції (виробництво, постачання) виключно з підакцизними товарами. Тобто, платник податку на додану вартість не завжди є платником акцизного податку, а платник акцизного податку майже завжди є платником податку на додану вартість. Спільним для них є те, що для набуття статусу платника акцизного або податку на додану вартість (*отримання відповідної правосуб'єктності*) необхідно зареєструватись платником відповідного податку.

Однак, для набуття статусу платника податку на додану вартість (далі – ПДВ) суб'єкт господарювання може використати право (*добровільна реєстрація*) або виконати обов'язок (*обов'язкова реєстрація, у випадках, визначених законом*), а от для набуття статусу платника акцизного податку суб'єкт господарювання повинен виконати обов'язок.

Більш детально на правосуб'єктності платників податків, зокрема щодо податку на додану вартість, ми зупинялись у наших попередніх публікаціях

Крім того, для цих податків на законодавчому рівні запроваджені відповідні системи електронного адміністрування, а саме СЕА ПДВ – для податку на додану вартість [2] та СЕАРП – для акцизного податку [3]. Окремо лише слід звернути увагу на ту обставину, що СЕАРП є дещо складнішою системою ніж СЕА ПДВ, оскільки передбачає ведення обліку окремо в розрізі платників податку - розпорядників акцизних складів/акцизних складів пересувних та акцизних складів/акцизних складів пересувних за кожним кодом товарної підкатегорії згідно з УКТ ЗЕД та умовним кодом. Зазначене, в свою чергу, і зумовлює певні складнощі, на яких ми зупинимось далі.

Об'єктом оподаткування, як для податку на додану вартість, так і для акцизного податку, є операції з постачання (реалізації) товарів, з однією лише різницею, що для податку на додану вартість взагалі товарів, а для акцизного податку виключно підакцизних товарів.

В свою чергу, операції з постачання (реалізації) товарів супроводжуються складанням податкових/акцизних накладних. Водночас, оскільки метою нашого дослідження є питання, пов'язані зі складанням та реєстрацією суб'єктами господарювання (постачальниками) податкових/акцизних накладних під час здійснення господарської діяльності з постачання підакцизних товарів (пального), зокрема, складання та реєстрації розрахунків коригування до таких накладних, якщо після постачання таких товарів виникає необхідність коригування певних показників податкових/акцизних накладних, що в певному сенсі визначає спільність процесу адміністрування цих податків, тому в подальшому будемо вказувати “операції з постачання товарів (пального)”.

Разом з цим, визначення та декларування податкових зобов'язань (відображення їх у податковому обліку) з податку на додану вартість на підставі складених податкових накладних з подальшою їх реєстрацією в Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – ЄРПН), є обов'язком платника податків (постачальника). Крім того, належним чином зареєстрована податкова накладна для отримувача (покупця) товарів також впливає на формування (визначення) показників податкової звітності (податкові зобов'язання та податковий кредит), відомості якої також підлягають коригуванню (збільшення/зменшення), у разі якщо після постачання товарів здійснюється будь-яка зміна кількості, в тому числі у разі повернення, або суми компенсації їх вартості. Також, показники податкової звітності повинні відповідати даним ЄРПН.

Однак, у певних випадках може не відбуватись коригування показників податкового обліку (звітності) у бік зменшення або збільшення, у разі якщо виправленню підлягають лише номенклатурні показники поставлених товарів, зокрема кодів УКТ ЗЕД. У такому разі складається виключно розрахунок коригування до відповідної податкової накладної, яким виправляються показників певних граф, без зміни кількості та вартості поставлених товарів.

При цьому, порядок складання акцизних накладних та реєстрація їх в Єдиному реєстрі акцизних накладних (далі – ЄРАН), в тому числі розрахунків коригування до таких накладних, а також необхідність забезпечення відповідності показників податкової звітності з акцизного податку даним ЄРАН, є дещо схожими.

Крім того, слід зазначити, що під час складання податкових та акцизних накладних за певною операцією з постачання, вони повинні містити опис (номенклатуру) товарів, які підлягають постачанню, в тому числі щодо найменування, коду УКТ ЗЕД, кількості. Також можливо складання зведених податкових/акцизних накладних.

Відмінним є те, що податкова накладна має одну форму та складається постачальником в одному примірнику і отримується покупцем через ЄРПН, а акцизна накладна має різні форми в залежності від виду товару (пальне, спирт), а також в залежності від виду господарської операції може бути складена у двох примірниках, які теж можуть бути складені у відповідній кількості. При цьому, на різні види товарних позицій, в нашому випадку пального (бензин, дизельне паливо, газ скраплений), може бути складена одна податкова накладна, а акцизна накладна складається на кожний окремий вид товару (пального), зокрема, за кожним кодом товарної підкатегорії згідно з УКТ ЗЕД.

Тобто, у разі постачання за певною господарською операцією товарів (пального) різної номенклатури (кодів УКТ ЗЕД) може бути складена одна податкова накладна, а от акцизна накладна буде складена у кількості, яка відповідає кількості кодів товарної підкатегорії згідно з УКТ ЗЕД, відвантажених під час певної господарської операції.

Також, якщо після реалізації пального відбувається повернення частини чи всього обсягу пального особі, яка реалізує пальне, або виникає потреба у виправленні помилок (*зокрема, кодів УКТ ЗЕД*), допущених при складанні акцизної накладної, показники такої акцизної накладної підлягають коригуванню шляхом складання розрахунку коригування та реєстрації його в Єдиному реєстрі акцизних накладних.

Водночас, необхідність складання розрахунків коригування може бути зумовлена не тільки допущеними помилками, а наприклад у випадку, якщо під час митного оформлення товару (пального) імпортного походження, у митного органу виникли сумніви у визначенні кодів УКТ ЗЕД за товарно-супровідними документами з урахуванням фізико-хімічних властивостей імпортного товару (пального), які все ж таки були випущені у вільний обіг на території України з урахуванням положень Митного кодексу України [4] (далі – Митний кодекс). Однак, в подальшому, з урахуванням результатів проведеної експертизи, виникає необхідність для зміни кодів УКТ ЗЕД товарів (пального), раніше випущених у вільний обіг на митній території України, як у документах, складених під час митного оформлення (митних деклараціях), так і в документах податкового обліку (податкових/акцизних накладних).

При цьому, зазначене передбачає повне коригування (анулювання) такої акцизної накладної та складання нової.

В свою чергу, наведені обставини за певних умов, на яких ми зупинимось далі, призводять до правової невизначеності подальших дій для суб'єктів господарювання під час постачання підакцизних товарів (пального), у разі якщо в подальшому виникає необхідність складання розрахунків коригування до акцизних накладних. Зазначене створює незручності, які в свою чергу можуть призвести до претензій з боку контролюючих органів, зокрема, не підтвердженні реальності господарської операції з постачання товарів (пального), що своїм наслідком матиме не підтвердження показників податкового обліку та нарахування грошових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час дослідження з даного питання не проводились, тому постає необхідність наукових досліджень з питання правового регулювання механізму складання податкових/акцизних накладних, в тому числі розрахунків коригування до таких накладних.

Метою даної статті є на основі аналізу положень податкового законодавства виявити проблемні питання правового характеру, які призводять до порушення збалансованості податкових правовідносин (публічних та приватних інтересів), шляхи їх вирішення та зробити науково обґрунтовані висновки з окресленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. 1. Податкові накладні та розрахунки коригування. Як вже було зазначено, основні правові засади прав та обов'язків контролюючих органів та платників податків під час адміністрування податку на додану вартість в Україні, в тому числі щодо складання та реєстрації податкових накладних та розрахунків коригування до таких податкових накладних, визначені Податковим кодексом [1].

Відповідно до пункту 201.10 статті 201 Податкового кодексу [1], при здійсненні операцій з постачання товарів/послуг платник податку - продавець товарів/послуг зобов'язаний в установленні терміни скласти податкову накладну, зареєструвати її в Єдиному реєстрі податкових накладних та надати покупцю за його вимогою.

Податкова накладна та/або розрахунок коригування до неї, складені та зареєстровані після 1 липня 2017 року в Єдиному реєстрі податкових накладних платником податку, який здійснює операції з постачання товарів/послуг, є для покупця таких товарів/послуг достатньою підставою для нарахування сум податку, що відносяться до податкового кредиту, та не потребує будь-якого іншого додаткового підтвердження.

Реєстрація податкових накладних та/або розрахунків коригування до податкових накладних у ЄРПН повинна здійснюватися з урахуванням граничних строків: для податкових накладних/розрахунків коригування до податкових накладних, складених з 1 по 15 календарний день (включно) календарного місяця, – до останнього дня (включно) календарного місяця, в якому вони складені; для податкових накладних/розрахунків коригування до податкових накладних, складених з 16 по останній календарний день (включно) календарного місяця, – до 15 календарного дня (включно) календарного місяця, наступного за місяцем, в якому вони складені.

При цьому, згідно статті 192 Податкового кодексу [1], якщо після постачання товарів/ послуг здійснюється будь-яка зміна суми компенсації їх вартості, включаючи наступний за постачанням перегляд цін,

перерахунок у випадках повернення товарів/послуг особі, яка їх надала, або при поверненні постачальником суми попередньої оплати товарів/послуг, суми податкових зобов'язань та податкового кредиту постачальника та отримувача підлягають відповідному коригуванню на підставі розрахунку коригування до податкової накладної, складеному в порядку, встановленому для податкових накладних, та зареєстрованому в Єдиному реєстрі податкових накладних.

Розрахунок коригування до податкової накладної складається також у випадку виправлення помилок, допущених при складанні податкової накладної, у тому числі не пов'язаних із зміною суми компенсації вартості товарів/послуг.

В свою чергу, наказом Міністерства фінансів України від 31.12.2015 №1307 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.01.2016 за № 137/ 28267) затверджений Порядок заповнення податкової накладної (далі – Порядок № 1307) [5], яким в тому числі визначено порядок складання та заповнення розрахунків коригування.

Відповідно до пункту 21 Порядку № 1307 [5], порядок складання розрахунку коригування та його реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних аналогічний порядку, передбаченому для податкових накладних, крім випадків, передбачених цим Порядком. У розрахунку коригування вказуються дата та номер податкової накладної, до якої вносяться зміни. У клітинках номера податкової накладної, що не заповнюються, нулі, прочерки та інші знаки чи символи не проставляються.

У разі складання розрахунку коригування з метою виправлення помилок, допущених при складанні податкової накладної, **не пов'язаних** із зміною суми компенсації вартості товарів/послуг, у розрахунку коригування зазначаються виправлені дані.

Таким чином, за необхідності показники податкової накладної (належним чином зареєстрованої в ЄРПН) можуть бути виправлені Постачальником шляхом складання та реєстрації розрахунку коригування до такої податкової накладної із зазначенням правильних (виправлених) даних. Тобто, для виправлення показників податкової накладної, зокрема щодо кодів УКТ ЗЕД товарів (пального), які були раніше відвантажені Покупцю, платнику податків (Постачальнику) необхідно тільки скласти розрахунок коригування, в якому вказати вірні (правильні) дані у відповідних графах.

Разом з цим, ситуація для виправлення допущених помилок у акцизній накладній дещо складніша, оскільки має певні особливості, як при складанні самих акцизних накладних, так і розрахунків коригування до таких накладних, на яких ми зупинимося нижче.

2. Акцизні накладні та розрахунки коригування. Відповідно до пункту 231.1 статті 231 Податкового кодексу [1], платник податку при ввезенні на митну територію України **пального** або спирту етилового, з якого сплачено акцизний податок, або на умовах, визначених статтею 229 цього Кодексу, або реалізації пального або спирту етилового **зобов'язаний скласти** в електронній формі **акцизну накладну за кожним кодом товарної підкатегорії згідно з УКТ ЗЕД** реалізованого пального або спирту етилового з використанням кваліфікованого електронного підпису або удосконаленого електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, уповноваженої платником особи відповідно до вимог Закону України Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги та **зареєструвати** таку акцизну накладну в Єдиному реєстрі акцизних накладних.

Враховуючи предмет нашого дослідження – проблемні питання складання та реєстрації акцизних накладних/розрахунків коригування до таких акцизних накладних під час здійснення господарських операцій з постачання (реалізації) пального, в подальшому ми будемо приділяти (акцентувати) увагу нормативному регулюванню відповідних операцій.

Пунктом 231.1 статті 231 Податкового кодексу [1] передбачені обов'язкові реквізити, які мають зазначатися в окремих полях акцизної накладної, до яких належить:

- повна або скорочена назва юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, зареєстрованої як платник акцизного податку, - особи, яка реалізує пальне або спирт етиловий;
- повна або скорочена назва юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи - суб'єкта господарювання - отримувача пального або спирту етилового;
- уніфікований номер акцизного складу в системі електронного адміністрування реалізації пального ..., з якого реалізовано пальне та на який отримане пальне, в тому числі акцизного складу пересувного (транспортного засобу);
- номер реєстрації транспортного засобу в уповноважених органах відповідної держави та тип і сміст транспортного засобу – акцизного складу пересувного;
- код товарної підкатегорії згідно з УКТ ЗЕД або умовний код, визначений підпунктом 230.1.3 пункту 230.1 цієї статті.

В свою чергу, слід звернути увагу, що не зазначення або зазначення неіснуючого в ЄЕПН уніфікованого номеру акцизного складу (акцизного складу пересувного) не дасть можливості скласти та зареєструвати акцизну накладну в ЄРАН.

Крім того, слід звернути увагу, що акцизна накладна, з огляду на обов'язковість заповнення відповідних реквізитів, значно складніша від податкової накладної, оскільки містить інформацію не тільки про

Постачальника та Покупця, але й про акцизні склади – місце відвантаження (реалізації) та отримання (постачання) товару (пального), та транспортні засоби (акцизні склади пересувні), якими здійснюється перевезення товару (пального), які (в свою чергу) можуть належати іншим суб'єктам господарювання.

За умовою пункту 5 Постанови № 408 [3], платники акцизного податку – розпорядники акцизних складів зобов'язані зареєструвати усі акцизні склади в системі електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового. Один акцизний склад реєструється виключно одним розпорядником акцизного складу. Один розпорядник акцизного складу може зареєструвати один і більше акцизних складів. Без реєстрації акцизного складу забороняється здійснення реалізації пального або отримання і реалізація спирту етилового на такому складі. Кожен акцизний склад має власний уніфікований номер у системі електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового, який автоматично присвоюється системою електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового. До реєстру платників включаються дані про осіб, зареєстрованих як платники акцизного податку, та про акцизні склади, наявні у платників акцизного податку – розпорядників акцизних складів.

Положеннями Податкового кодексу [1] передбачено, що акцизна накладна складається платником податку в день ввезення на митну територію України пального чи в день реалізації пального при кожній повній або частковій операції з реалізації пального.

При цьому, за умовою статті 231 Податкового кодексу [1], акцизна накладна складається та реєструється в ЄРАН під час:

- реалізації пального через паливороздавальну або оливатороздавальну колонку з акцизного складу, який є місцем роздрібною торгівлі паливом, на яке отримано ліцензію на право роздрібною торгівлі паливом;
- реалізації пального з акцизного складу до іншого акцизного складу з використанням акцизного складу пересувного, у разі якщо до реалізації пального такий інший акцизний склад уже відомий, складається одна акцизна накладна на реалізацію пального з акцизного складу на такий інший акцизний склад із зазначенням у такий акцизній накладній ідентифікаційних даних такого акцизного складу пересувного.
- заправленні повітряних суден бензинами авіаційними або паливом для реактивних двигунів суб'єктами господарювання, визначеними підпунктом 1 підпункту 229.8.10 статті 229 цього Кодексу;
- переході права власності від одного суб'єкта господарювання до іншого на пальне, що знаходиться у транспортному засобі, змінюється розпорядник акцизного складу пересувного, а транспортний засіб стає іншим акцизним складом пересувним.

Разом з цим, статтею 231 Податкового кодексу [1] визначено, що особа, яка реалізує пальне, зобов'язана скласти акцизну накладну в двох примірниках у разі реалізації пального:

- а) з акцизного складу до іншого акцизного складу, в тому числі через трубопровід або з використанням акцизного складу пересувного, у разі якщо до реалізації пального ... такий інший акцизний склад уже відомий;
- б) з акцизного складу до акцизного складу пересувного;
- в) з акцизного складу пересувного до іншого акцизного складу пересувного;
- г) з акцизного складу пересувного до акцизного складу.

Крім того, особа, яка склала акцизну накладну в двох примірниках, зобов'язана зареєструвати перший примірник такої акцизної накладної в ЄРАН, а другий примірник такої акцизної накладної в день її складання надіслати розпоряднику акцизного складу – отримувачу пального або спирту етилового.

В свою чергу, розпорядник акцизного складу/розпорядник акцизного складу пересувного – отримувач пального зобов'язаний зареєструвати другий примірник такої акцизної накладної в ЄРАН після реєстрації першого примірника такої акцизної накладної в ЄРАН та отримання пального на акцизний склад/акцизний склад пересувний.

Відповідно до пункту 231.7 статті 231 Податкового кодексу [1], якщо після реалізації пального ... відбувається повернення частини чи всього обсягу пального ... особі, яка реалізує пальне ..., або виникає потреба у виправленні помилок, допущених при складанні акцизної накладної, показники такої акцизної накладної підлягають коригуванню шляхом складання розрахунку коригування та реєстрації його в Єдиному реєстрі акцизних накладних. Складання розрахунків коригування здійснюється у такій самій кількості примірників, як і кількість примірників акцизної накладної, до якої вони складаються.

Згідно з пунктом 231.2 статті 231 Податкового кодексу, форма та порядок заповнення акцизної накладної затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики.

В свою чергу, наказом Міністерства фінансів України від 27.11.2020 № 729 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14.12.2020 за № 1241/35524) затверджений зокрема Порядок заповнення акцизної накладної, розрахунку коригування акцизної накладної, заявки на поповнення (коригування) залишку пального, заявки на поповнення (коригування) залишку спирту етилового [6] (далі – Порядок № 729), яким визначено, що особи, які ввозять на митну територію України або вивозять за межі митної території України пальне та здійснюють реалізацію пального та які визначені платниками акцизного податку з реалізації пального, складають акцизні накладні форми «П», розрахунки коригування акцизної накладної форми «П»,

заявки на поповнення (коригування) залишку пального – у разі реалізації пального, та відповідно порядок їх складання.

В цілому, положення Податкового кодексу [1] щодо порядку складання та реєстрації акцизних накладних/розрахунків коригування акцизних накладних дублюються нормами Порядку № 729 [3], виключенням є те, що Порядок № 729 [6] визначає конкретні вимоги до заповнення відповідних реквізитів акцизної накладної та обставини, за яких вони можуть змінитися за рахунок складання розрахунку коригування.

Так, за умовою пункту 1 розділу IV Порядку № 729 [6], якщо після реалізації пального відбувається повернення частини чи всього обсягу пального особі, що реалізує пальне, або *виникає потреба у виправленні помилок*, допущених під час складання акцизної накладної форми «П», *показники такої акцизної накладної підлягають коригуванню шляхом складання розрахунку коригування* акцизної накладної форми «П» та реєстрації його в ЄРАН. Такий розрахунок коригування акцизної накладної форми «П» має бути зареєстрованим в ЄРАН після реєстрації акцизної накладної форми «П», показники якої коригуються.

За умовою пункту 17 розділу IV Порядку № 729 [6], для здійснення відміни показників акцизної накладної форми «П», що коригується в табличній частині такого розрахунку платник зазначає, зокрема, дані щодо коду товару згідно з УКТ ЗЕД, його опису та вносить показник коригування (зменшення) обсягу реалізованого пального з відповідним знаком (-), при цьому зменшення обсягів має збігатися з обсягом реалізованого пального, зазначеного в акцизній накладній форми «П» (з урахуванням показників акцизної накладної форми «П» та розрахунків коригування до такої накладної, зареєстрованих в Єдиному реєстрі акцизних накладних).

Такий розрахунок коригування в повному обсязі сторнує обсяг пального, зазначений в акцизній накладній форми «П» та розрахунках коригування до такої накладної, зареєстрованих в ЄРАН.

Після реєстрації в ЄРАН розрахунків коригування до акцизної накладної форми «П», складених для відміни показників такої накладної, платником складаються акцизні накладні на операції з реалізації пального, які фактично відбулись, з правильними реквізитами та показниками.

Зазначене кореспондується з пунктом 18 розділу II Порядку № 729 [6], яким передбачено, що в акцизній накладній, складеній на обсяги пального, зазначені в акцизній накладній, показники якої відмінено шляхом складання розрахунку коригування акцизної накладної та реєстрації всіх його примірників в Єдиному реєстрі акцизних накладних, зазначаються певні показники попередньої акцизної накладної за відповідною господарською операцією.

Таким чином, у разі, якщо під час здійснення господарської діяльності виникає потреба виправлення помилки показника “код УКТ ЗЕД пального” в акцизній накладній то складається розрахунок коригування. Зазначене призводить до сторнування її показників, оскільки за таких умов створюється ситуація, за якої виникає необхідність коригування (у бік зменшення) й обсягу реалізованого пального за помилковим кодом УКТ ЗЕД.

В подальшому складається нова акцизна накладна, яка містить інформацію щодо господарської операції за попередньою акцизною накладною, але вже з вірним кодом товару (пального) за УКТ ЗЕД.

При цьому, наведене обумовлює складання таких розрахунків коригування до акцизної накладної та відповідно нових акцизних накладних всіма учасниками господарської операції з реалізації (руху) певного виду товару (пального) по ланцюгу постачання з моменту його ввезення на митну територію України або вироблення до фактичної реалізації кінцевому споживачу. В свою чергу, враховуючи специфіку господарських взаємовідносин, таких учасників може бути певна кількість, включаючи імпортера або виробника, посередників (оптових торговців) та роздрібних торговців.

3. Обговорення. Як вже було зазначено, необхідність складання розрахунків коригування до податкових та акцизних накладних може бути зумовлена, як допущеними помилками під час складання таких накладних, так і у випадку, якщо під час митного оформлення товару (пального) імпортного походження, у митного органу виникли сумніви у визначенні кодів УКТ ЗЕД за товарно-супровідними документами з урахуванням фізико-хімічних властивостей імпортного товару (пального), які все ж таки були випущені у вільний обіг на території України. В свою чергу, в подальшому, з урахуванням результатів проведеної експертизи, виникає необхідність для зміни кодів УКТ ЗЕД товарів (пального), раніше випущених у вільний обіг на митній території України, як у документах, складених під час митного оформлення (митних декларацій), так і в документах податкового обліку (податкових/акцизних накладних) суб'єктами господарювання, задіяними у ланцюгу руху товару (пального).

При цьому, стосовно податкової накладної то, за необхідності її показники, зокрема, щодо коду УКТ ЗЕД товару (пального), виправляються просто шляхом складання розрахунку коригування до такої податкової накладної кожним суб'єктом господарювання у ланцюгу постачання.

Разом з цим, складання розрахунку коригування до акцизної накладної призводить до повного анулювання (сторнування) відповідної накладної, оскільки виправлення (зміна) показника коду УКТ ЗЕД підакцизного товару (пального) створює ситуацію так би мовити відсутності обсягів постачання пального за відповідним кодом УКТ ЗЕД та необхідності його повернення. Зазначене передбачає складання нової акцизної накладної із зазначенням вірного коду УКТ ЗЕД. В свою чергу, наведене зумовлює потребу у сторнуванні

(коригуванні) всіх акцизних накладних, складених по всьому ланцюгу постачання пального. Тобто, передбачає необхідність складання, як розрахунків коригування до таких накладних, так і складання нових акцизних накладних всіма учасниками господарської операції з постачання товару (пального) включаючи імпортера або виробника, посередників (оптових торговців) та роздрібних торговців.

Як вже було зазначено вище, акцизна накладна, з огляду на наявність для заповнення обов'язкових реквізитів, значно складніша від податкової накладної, оскільки містить інформацію не тільки про Постачальника та Покупця, але й про акцизні склади – місце відвантаження (реалізації) та отримання (постачання) товару (пального), та транспортні засоби (акцизні склади пересувні), якими здійснюється перевезення товару (пального) та які (в свою чергу) можуть належати іншим суб'єктам господарювання. Водночас, не зазначення або невірне зазначення, або зазначення неіснуючого в СЕАРП уніфікованого номеру акцизного складу (акцизного складу пересувного), унеможливує складання та реєстрацію акцизної накладної в ЄРАН.

При цьому, акцизний склад/акцизний склад пересувний, якому присвоюється власний уніфікований номер в системі електронного адміністрування реалізації пального, може бути зареєстрований виключно певним платником акцизного податку (розпорядником акцизного складу) [3], тобто суб'єктом господарювання, який належним чином зареєстрований платником акцизного податку та наділений відповідною правособ'єктністю. В свою чергу, анулювання реєстрації платником акцизного податку передбачає автоматичне анулювання реєстрації акцизного складу/акцизного складу пересувного та виключення його із СЕАРП.

Крім того, враховуючи дію на території України правового режиму воєнного (надзвичайного) стану, вибуття (ліквідація) акцизного складу може відбутись в наслідок ракетних ударів та їх фактичним знищенням.

Зазначене відповідно призводить до неможливості складання, як акцизних накладних під час постачання пального, так і акцизних накладних, які підлягають складанню після анулювання (сторнування, коригування) показників попередніх розрахунками коригування, оскільки анулювання реєстрації платником акцизного податку та виключення акцизного складу/ акцизного складу пересувного із СЕАРП позбавляє можливості зазначити такий акцизний склад в акцизній накладній. Тобто, якщо в подальшому виникає ситуація, за якої постає необхідність виправлення помилки показників акцизної накладної, зокрема щодо зміни коду УКТ ЗЕД товару (пального), а будь-який з акцизних складів/акцизних складів пересувних, зазначених в акцизних накладних, складених у ланцюгу постачання товару (пального), втрачає статус акцизного складу, то складання розрахунку коригування, а тим більше нової акцизної накладної стає неможливим.

За таких обставин, наведене створює ситуацію, за якої суб'єкт господарювання в одному із ланцюгів постачання товару (пального) позбавляється можливості скласти нову акцизну накладу (*неможливість повторення тих самих реквізитів щодо акцизного складу, які містились у попередній акцизній накладній*) та виправити помилку реквізиту коду УКТ ЗЕД товару (пального) та відповідно відкоригувати показники обсягу постачання пального з невірним кодом УКТ ЗЕД замінивши його на правильний.

В свою чергу, з урахуванням положень абзацу 5 пункту 33 Постанови №408, такий суб'єкт господарювання, з метою виправлення показників СЕРАП (*необхідність провести збільшення обсягів пального за певним кодом товарної підкатегорії згідно з УКТЗЕД при цьому одночасно зменшити обсяги пального за іншим кодом товарної підкатегорії згідно з УКТЗЕД*) змушений буде оформити заявку на поповнення обсягу залишку пального, в якій зазначаються обсяги пального, які збільшуються, та обсяги, які зменшуються, звісно із сплатою акцизного податку на відповідні обсяги пального.

При цьому, не здійснення таких дій призведе до розбіжностей між обсягами придбання та постачання за відповідними кодами УКТ ЗЕД товарів (пального) за даними бухгалтерського та податкового обліку суб'єктів господарювання, що в подальшому може призвести до суперечливих ситуацій (непорозумінь) між учасниками податкових правовідносин (платником податку та контролюючими органами).

Таким чином, необхідність коригування реквізитів податкової накладної в частині виправлення помилки у коді УКТ ЗЕД товару (пального) не призводить до ускладнення або погіршення стану суб'єкта господарювання, як платника податку на додану вартість, на відміну від його статусу як платника акцизного податку.

Висновки і перспективи. Враховуючи вищенаведене можна констатувати:

1. Особливістю існування нормативно-правового забезпечення адміністрування податків в Україні були і досі є правові колізії окремих положень законодавчих документів, що призводять до суперечок між контролюючими органами та платниками податків.

2. Правособ'єктність платників податків в системі електронного адміністрування податку на додану вартість та системі електронного адміністрування реалізації пального має свої властивості, зумовлені специфікою відносин, які виникають з приводу справляння відповідних податків.

Спільним для них є те, що для набуття статусу платника акцизного або податку на додану вартість (*отримання відповідної правособ'єктності*) необхідно зареєструватись платником відповідного податку. Однак, для набуття статусу платника податку на додану вартість суб'єкт господарювання може використати право (*добровільна реєстрація*) або виконати обов'язок (*обов'язкова реєстрація, у випадках, визначених*

законом), а от для набуття статусу платника акцизного податку суб'єкт господарювання повинен виконати обов'язок.

3. Характеризуючи рівень правового регулювання нормативно-правовими актами прав та обов'язків платників податку під час справляння акцизного податку (електронне адміністрування акцизного податку) можна стверджувати, що таке невід'ємна складова правосуб'єктності як дієздатність урегульована недостатньо та має певні прогалини. Зазначене, в свою чергу, породжує деякі питання та суперечності щодо прав та обов'язків платників податку.

4. Правосуб'єктність платника податку з питань, пов'язаних із складанням та реєстрацією акцизних накладних/розрахунків коригування до акцизних накладних в ЄРАН, обмежена відповідними нормативно-правовими актами. В свою чергу, з урахуванням правового регулювання відповідних правовідносин, це впливає на відсутність можливості у нівелюванні наслідків певних ситуацій, та відповідно створює ситуацію, за якої суб'єкт господарювання позбавляється можливості виправити допущенні помилки під час складання акцизних накладних, що в певному сенсі в подальшому призводить до витрачання обігових коштів (поповнення рахунків в СЕАРП) та можливих непорозумінь з контролюючими органами.

5. Необхідним є внесення змін до відповідних нормативно-правових актів (Податкового кодексу [1], Порядку № 729 [6]) для врегулювати прогалини щодо правосуб'єктності платників податків, про які йшлося вище, зокрема, можливість виправлення допущених помилок під час складання акцизних накладних, в тому числі реквізиту "коду УКТ ЗЕД товару (пального)", лише за рахунок складання розрахунку коригування до такої накладної без необхідності сторнування (анулювання) всіх її показників.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 10.11.2024).

2. Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість : постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 569. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 11.01.2025).

3. Деякі питання електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового : постанова Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 р. № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 11.01.2025).

4. Митний кодекс України : Закон України 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 18.01.2025).

5. Про затвердження форми податкової накладної та Порядку заповнення податкової накладної затвердження : Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2015 р. № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0137-16#Text> (дата звернення 16.12.2024).

6. Про затвердження форм заяви про реєстрацію платника акцизного податку з реалізації пального або спирту етилового та/або акцизних складів, акцизної накладної, розрахунку коригування акцизної накладної, заявки на поповнення (коригування) залишку пального, заявки на поповнення (коригування) залишку спирту етилового, Порядку заповнення акцизної накладної, розрахунку коригування акцизної накладної, заявки на поповнення (коригування) залишку пального, заявки на поповнення (коригування) залишку спирту етилового : Наказ Міністерства фінансів України від 27.11.2020 р. № 729. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1241-20#Text> (дата звернення 18.11.2024).

Ф. Ф. Маймур, кандидат юридичних наук, адвокат

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ПРИЙНЯТТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ: ПРАВОВА ОСНОВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У ході дослідження автор з'ясував, що засади використання штучного інтелекту адміністративними органами викладені у законодавстві України про адміністративну процедуру, які стосуються прийняття адміністративних актів у автоматичному режимі (за допомогою програмних засобів, без втручання людини). Адміністративний орган несе відповідальність за адміністративні акти, прийняті в автоматичному режимі.

У статті обґрунтовано, що для відповідності адміністративних актів, які прийняті під визначальним впливом штучного інтелекту, конституційним принципам та європейським стандартам у цій сфері держава має забезпечити: 1) правове регулювання питань використання штучного інтелекту, у тому числі запровадження вимог до функціонування систем штучного інтелекту, встановлення порядку оцінки ризиків реалізації можливостей штучного інтелекту під час публічного адміністрування у тій чи іншій сфері суспільних відносин та визначення оптимальних меж та способів його використання тощо; 2) покладення на спеціально уповноважений державний орган повноважень регулятора та визначення системи органів влади та посадових осіб, які здійснюватимуть контроль за дотриманням правил функціонування та використання систем штучного інтелекту (у тому числі, спеціально уповноважених посадових осіб з питань штучного інтелекту окремих органів влади); 3) доступ систем штучного інтелекту до високоякісних даних, зокрема, за допомогою їх інтеграції із публічними реєстрами, банками даних, іншими інформаційно-комунікаційними та довідковими системами тощо; 4) надійність систем штучного інтелекту, у тому числі за рахунок їх захищеності від несанкціонованого втручання, використання правильних показників та інструментів для систематичної перевірки систем штучного інтелекту, які використовуються у публічній сфері, щоб пересвідчуватись у тому, що вони забезпечують правомірні та достовірні результати; 5) вбудовування заходів громадського контролю в інституційні та законодавчі механізми упорядкування процесів розробки та використання штучного інтелекту; 6) якомога більш високий рівень прозорості, зрозумілості та можливості відстеження процесів та результатів функціонування систем штучного інтелекту, у тому числі шляхом забезпечення будь-якій особі можливості дістати повне розуміння того, за якими алгоритмами штучний інтелект дійшов того чи іншого висновка щодо її прав та обов'язків.

Ключові слова: адміністративний акт, зарубіжний досвід та стандарти використання штучного інтелекту, принципи розвитку та використання технологій штучного інтелекту, розгляд адміністративних справ у автоматичному режимі, штучний інтелект

F. F. Maimur. Use of artificial intelligence in the adoption of administrative acts: legal basis and development prospects

In course of the research the author finds that the principles of using artificial intelligence by administrative authorities are set out in the legislation of Ukraine on administrative procedure, which concern the making of administrative acts in automatic mode (via software / without human intervention). The administrative authority is responsible for administrative acts adopted in automatic mode.

The article substantiates that in order for administrative acts made under the decisive influence of artificial intelligence to comply with constitutional principles and European standards in this area, the government must ensure: (1) legal framework for the use of artificial intelligence, including the introduction of requirements for the functioning of artificial intelligence systems, establishment of a procedure for assessing the risks of implementing the capabilities of artificial intelligence in public administration in a particular area of public relations and determining the optimal limits and methods of its use, etc.; (2) assigning the powers of a regulator to a specialized government agency and defining a system of authorities and officials who will monitor compliance with the rules for the operation and use of artificial intelligence (including authorized officials on artificial intelligence issues of particular authorities); (3) access of artificial intelligence systems to high-quality data, in particular, through their integration with public registers, data banks, other information and communication systems, etc.; (4) reliability of artificial intelligence systems, including through their protection from unauthorized interference, the use of correct indicators and tools for systematic inspection of public sphere artificial intelligence systems to ensure that they provide legitimate and reliable results; (5) embedding public control measures into institutional and legislative mechanisms for governing the use of artificial intelligence; (6) the highest possible level of transparency, clarity and traceability of the processes and results of the functioning of artificial intelligence systems, including by ensuring that any person has the opportunity to fully understand the algorithms by which artificial intelligence reached a particular conclusion regarding his or her rights and obligations.

Key words: administrative act, artificial intelligence, consideration of administrative cases in automatic mode, international experience and standards for the use of artificial intelligence, principles of development and use of artificial intelligence technologies.

Постановка проблеми. Загальновизнаною тенденцією розвитку інституційного та правового підґрунтя публічного адміністрування є все більш широке використання у цьому процесі технологій штучного

інтелекту із поступовою деталізацією регламентації діяльності посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування, у тому числі щодо прийняття владних управлінських рішень з урахуванням результатів використання штучного інтелекту як основи для них. Разом з тим, незважаючи на значні зрушення у науковому опрацюванні питань, що пов'язані з джерелами потенціалу для підвищення ефективності публічного адміністрування, а також із ризиками штучного інтелекту та правилами його використання для їх усунення чи пом'якшення, проблематика управління публічними справами за допомогою технологій штучного інтелекту та перспектив упорядкування цього процесу потребує значно більше уваги від наукового співтовариства, щоб воно змогло запропонувати цілісне концептуальне місця штучного інтелекту у владній управлінській діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового регулювання та конкретних меж й способів використання штучного інтелекту у діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування привертає все більшу увагу наукового співтовариства. Досліджуються як загальні аспекти інтеграції технологій штучного інтелекту в інструментарій публічного адміністрування, так й роль штучного інтелекту в управлінні публічними справами в окремих сферах суспільних відносин. Разом з тим, незважаючи на значний поступ до формування цілісного уявлення про модель сталого та ефективного використання штучного інтелекту у системі публічного адміністрування, знання про це потребують подальшого поглиблення, у тому числі шляхом вивчення відповідного зарубіжного досвіду й міжнародних стандартів, що зароджуються. На належну увагу заслуговують й контури цієї моделі, які вже склались у межах основоположних актів адміністративного законодавства України.

Мета дослідження – розкрити правову основу та окреслити перспективи розвитку правового регулювання питань використання штучного інтелекту при прийнятті адміністративних актів.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект прийнято розуміти як властивість систем коректно інтерпретувати зовнішні дані відповідно до поставленої мети, навчатися з таких даних та використовувати результати навчання для досягнення поставлених цілей, в тому числі зі збирання та використання нових даних шляхом взаємодії з навколишнім середовищем. Така властивість систем реалізується через алгоритми і методи, робота яких можлива завдяки обладнанню для обчислювання та збирання даних, комунікації з іншими системами, взаємодії та впливу на навколишній світ (проект Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні від 2020 р.) [1].

За змістом Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р, для досягнення її мети у сфері публічного управління слід забезпечити виконання завдань, серед яких, насамперед,

1) формування переліку адміністративних послуг, рішення за якими приймаються автоматично, за мінімальної участі державних службовців та/або співробітників державних та/або комунальних підприємств, установ, організацій;

2) дослідження та застосування технологій штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я, зокрема щодо протидії епідеміям та пандеміям, а також прогнозування та попередження потенційних епідемічних спалахів у майбутньому;

3) запровадження діалогового інтерфейсу для електронних адміністративних послуг із застосуванням технологій штучного інтелекту;

4) розвиток технологій штучного інтелекту для цифрової ідентифікації та верифікації осіб, у тому числі для надання державних послуг;

5) застосування технологій штучного інтелекту для виявлення недобросовісної практики в діяльності посадових осіб та державних службовців за різними напрямками шляхом проведення аналізу текстів управлінських рішень та інших даних, які формуються в комп'ютеризованих системах/реєстрах під час провадження такої діяльності (Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні від 2 грудня 2020 р. № 1556-р) [2].

Організація економічного співробітництва та розвитку у її публікації на тему публічного адміністрування за допомогою штучного інтелекту зазначила, що він підвищив ефективність діяльності державних органів у сферах податкового адміністрування (наприклад, оптимізація процесів збору податків і запобігання податковому шахрайству). Наприклад, податкові органи Іспанії використовують штучний інтелект для виявлення високоризикових випадків потенційного шахрайства при реалізації програм грантів і субсидій. У Естонії податкова служба тестувала штучний інтелект для виявлення безпідставних вимог про бюджетне відшкодування з податку на додану вартість й визначення платників податків, які потребують перевірки. Крім використання у діяльності податкових органів, штучний інтелект у деяких державах виступає основоположним інструментом управління бюджетом (наприклад, аналіз даних про витрати та доходи для більш ефективного формування та управління бюджетом, а також прогнозування бюджетних асигнувань), охорони здоров'я, соціального забезпечення та надання соціальних послуг. Одним із прикладів із сектору охорони здоров'я є система конвергенції штучного інтелекту, розроблена Агентством з контролю та профілактики захворювань Кореї, для вирішення проблем, пов'язаних із новими інфекційними захворюваннями. Система здійснює прогнозування, аналізуючи медичні дані, дані карантину та просторові дані,

щоб розробити політику запобігання та протидії інфекційним захворюванням. У Франції агломерація муніципалітетів Париж-Сакле використовує штучний інтелект для моделювання різних сценаріїв енергоменеджменту за допомогою цифрового двійника своєї території, що дозволяє чиновникам ефективніше оцінювати екологічні та фінансові наслідки проектів і покращувати можливості довгострокового планування. У Бразилії діє аналізатор тендерів, контрактів і повідомлень для вжиття превентивних і своєчасних дій щодо публічних закупівель. Система щодня автоматично збирає інформацію про поточні процеси на основних платформах публічних закупівель федерального уряду, оцінює ризики та різноманітні ситуації та повідомляє уповноважених посадових осіб про ті з них, які є підозрілими або неприйнятними [3, с. 11-12].

Таким чином, перспективи розширення сфери використання штучного інтелекту у публічному адмініструванні охоплюють як покладення на нього виконання більшого кола завдань інформаційно-аналітичного спрямування (цифрова ідентифікація та верифікація, прогнозування та розробка заходів попередження кризових явищ, оцінка законності та обґрунтованості владних управлінських рішень тощо), які самі по собі не породжують правових наслідків та можуть слугувати лише обґрунтуванням підготовленого на цій основі адміністративного акта. Крім того, планується й все більш широке використання штучного інтелекту у публічному адмініструванні шляхом автоматичного прийняття на основі його рекомендацій владних управлінських рішень (вчинення юридично значущих дій) без додаткового волевиявлення або перевірки правомірності таких рішень/дій з боку посадових осіб державного органу та органу місцевого самоврядування, від імені яких приймається відповідний адміністративний акт.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на те, що можливість фактичного наділення систем штучного інтелекту владними повноваженнями (владними управлінськими функціями) на засадничому рівні передбачена положеннями законодавства України про адміністративну процедуру, які стосуються прийняття адміністративних актів у автоматичному режимі.

Так, за змістом ч. 1 ст. 62 Закону України «Про адміністративну процедуру» у випадках та порядку, визначених законом, адміністративне провадження повністю або частково здійснюється адміністративним органом в автоматичному режимі (за допомогою програмних засобів, без втручання людини). Якщо рішення у справі може бути прийнято на підставі електронних документів у машинозчитувальному форматі та/або даних національних електронних інформаційних ресурсів, адміністративний акт може бути прийнято в автоматичному режимі у випадках, передбачених законом (ч. 2 ст. 69 Закону України «Про адміністративну процедуру»). Адміністративний орган зобов'язаний вживати заходів для розгляду справ в автоматичному режимі та несе відповідальність за адміністративні акти, прийняті в автоматичному режимі (ст. 62 Закону України «Про адміністративну процедуру»). Заслуховування учасника адміністративного провадження не проводиться, якщо адміністративний орган приймає відповідний адміністративний акт в автоматичному режимі (п. 3 ч. 2 ст. 63 Закону України «Про адміністративну процедуру») [4].

Крім того, у адміністративному провадженні засобами доказування можуть бути результати обробки (перевірки) даних в автоматичному режимі (п. 4 ч. 2 ст. 53 Закону України «Про адміністративну процедуру») [4].

Оцінюючи ці положення законодавства України про адміністративну процедуру про прийняття адміністративних актів у автоматичному режимі фахівці Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України вказали на те, що з тексту цих положень не зрозуміло: 1) про які саме випадки і про який закон йдеться; 2) яких саме заходів має вживати адміністративний орган; 3) яким нормативно-правовим актом передбачена відповідальність адміністративного органу за адміністративні акти, прийняті в автоматичному режимі; 4) відповідальність якого характеру та за які порушення нестиме адміністративний орган за протиправні адміністративні акти, прийняті у автоматичному режимі; 5) якими є компенсаторні механізми [5].

Крім того, було зауважено, що концепція здійснення адміністративного провадження в автоматичному режимі (за допомогою програмних засобів без втручання людини) суперечить нормам Конституції України, адже вони надають повноваження саме державним органам та органам місцевого самоврядування та їх посадовим особам, наслідком яких є, зокрема, прийняття відповідних адміністративних актів. Відтак, передбачення можливості приймати відповідний акт в автоматичному режимі без втручання посадової особи чи органу у його прийняття суперечить вимогам Конституції України. Якщо ж йдеться лише про формування відповідного проекту рішення органу державної влади чи місцевого самоврядування, з подальшими його перевіркою та затвердженням посадовою особою чи органом загалом, то це має бути окремо підкреслено [5].

Крім того, при розгляді адміністративних справ у автоматичному режимі повною мірою мають дотримуватись принципи адміністративної процедури. Зокрема, за положеннями ч. 1 ст. 12 Закону України «Про адміністративну процедуру» адміністративний орган зобов'язаний у порядку, встановленому законом, забезпечувати реалізацію права особи на доступ до інформації, що пов'язана з прийняттям та виконанням адміністративного акта стосовно неї [4]. У цьому зв'язку та у контексті використання штучного інтелекту у публічному адмініструванні видається доречним навести уривок постанови Суду Європейського Союзу від 27 лютого 2025 р. у справі № С 203/22, у якому вказується на те, що п. «h» ч. 1 ст. 15 Регламенту (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб при обробці

персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) має тлумачитися так, що у випадку автоматизованого прийняття рішень, включаючи профілювання суб'єкт даних може вимагати від контролера «змістовної інформації про логіку, що застосовується», пояснення за допомогою відповідної інформації та у стислій, прозорій, зрозумілій та легкодоступній формі процедури та принципів, фактично застосованих для використання автоматизованими засобами персональних даних, що стосуються цієї особи, з метою отримання певного результату, наприклад, кредитного профілю. Якщо контролер вважає, що така інформація містить дані третіх осіб або комерційну таємницю, цей контролер зобов'язаний надати інформацію, що нібито захищається, компетентному наглядовому органу або суду, який повинен збалансувати права та інтереси, про які йдеться, з метою визначення обсягу права доступу суб'єкта даних [6].

Крім того, процедура прийняття адміністративних актів у автоматичному режимі за допомогою систем штучного інтелекту, так само як й їх використання у інший спосіб має ґрунтуватись на викладених у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні принципах розвитку та використання технологій штучного інтелекту, якими є:

- розроблення та використання систем штучного інтелекту лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час використання таких технологій;
- забезпечення прозорості та відповідального розкриття інформації про системи штучного інтелекту;
- надійне та безпечне функціонування систем штучного інтелекту протягом усього їх життєвого циклу та здійснення на постійній основі їх оцінки та управління потенційними ризиками;
- покладення на організації та осіб, які розробляють, впроваджують або використовують системи штучного інтелекту, відповідальності за їх належне функціонування відповідно до зазначених принципів
- відповідність діяльності та алгоритму рішень систем штучного інтелекту вимогам законодавства про захист персональних даних, а також дотримання конституційного права кожного на невтручання в особисте і сімейне життя у зв'язку з обробкою персональних даних [2].

Зокрема, як встановлено європейськими стандартами державного регулювання, функціонування та використання штучного інтелекту системи штучного інтелекту мають працювати стабільно протягом усього життєвого циклу та відповідати належному рівню точності, надійності та кібербезпеки у світлі їх цільового призначення та відповідно до рівня розвитку науки і техніки. Крім того, системи штучного інтелекту з високим рівнем ризику мають бути розроблені та розроблені таким чином, щоб люди могли контролювати їх функціонування, гарантувати, що вони використовуються за призначенням, і що їх вплив відстежується протягом життєвого циклу системи. Має також забезпечуватись дотримання основоположних конституційних принципів. Серед іншого, згідно з презумпцією невинуватості, фізичних осіб завжди слід оцінювати за їх фактичною поведінкою. Фізичних осіб ніколи не можна оцінювати за поведінкою, передбаченою штучним інтелектом, виключно на основі їх профілювання не на основі об'єктивних фактів, які можна перевірити, та без людської оцінки (преамбула Регламенту (ЄС) 2024/1689 Європейського парламенту та Європейської ради від 13 липня 2024 р, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект)) [7].

Висновки і перспективи. Засади використання штучного інтелекту адміністративними органами викладені у законодавстві України про адміністративну процедуру, які стосуються прийняття адміністративних актів у автоматичному режимі (за допомогою програмних засобів, без втручання людини). Адміністративний орган несе відповідальність за адміністративні акти, прийняті в автоматичному режимі.

Для відповідності адміністративних актів, які прийняті під визначальним впливом штучного інтелекту, конституційним принципам та європейським стандартам у цій сфері держава має забезпечити: 1) правове регулювання питань використання штучного інтелекту, у тому числі запровадження вимог до функціонування систем штучного інтелекту, встановлення порядку оцінки ризиків реалізації можливостей штучного інтелекту під час публічного адміністрування у тій чи іншій сфері суспільних відносин та визначення оптимальних меж та способів його використання тощо; 2) покладення на спеціально уповноважений державний орган повноважень регулятора та визначення системи органів влади та посадових осіб, які здійснюватимуть контроль за дотриманням правил функціонування та використання систем штучного інтелекту (у тому числі, спеціально уповноважених посадових осіб з питань штучного інтелекту окремих органів влади); 3) доступ систем штучного інтелекту до високоякісних даних, зокрема, за допомогою їх інтеграції із публічними реєстрами, банками даних, іншими інформаційно-комунікаційними та довідковими системами тощо; 4) надійність систем штучного інтелекту, у тому числі за рахунок їх захищеності від несанкціонованого втручання, використання правильних показників та інструментів для систематичної перевірки систем штучного інтелекту, які використовуються у публічній сфері, щоб пересвідчуватись у тому, що вони забезпечують правомірні та достовірні результати; 5) вбудовування заходів громадського контролю в інституційні та законодавчі механізми упорядкування процесів розробки та використання штучного інтелекту; 6) якомога більш високий рівень прозорості, зрозумілості та можливості відстеження процесів та результатів функціонування систем штучного інтелекту, у тому числі шляхом забезпечення будь-якій особі можливості дістати

повне розуміння того, за якими алгоритмами штучний інтелект дійшов того чи іншого висновка щодо її прав та обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Міністерство цифрової трансформації України. проект Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. 2020. URL: <https://surl.li/hvwqgl>
2. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29 грудня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
3. Organisation for Economic Co-operation and Development. Governing with artificial intelligence: are governments ready? OECD artificial intelligence papers. 2024. No. 20. URL: <https://surl.li/tifxag>
4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Дата оновлення: 15 листопада 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
5. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України про адміністративну процедуру (реєстр. № 3475). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/614398>
6. Василь Крат. Трохи про «значущу інформацію про логіку» прийняття рішення. 21 березня 2025 року. Telegram. URL: <https://t.me/glossema/2639>
7. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng#rct_68

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.6>

Т. О. Рекуненко, кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу забезпечення якості освіти
Харківського національного університету внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

У статті на підставі аналізу наукових джерел та правозастосовної практики досліджуються суб'єктивні ознаки адміністративних правопорушень у галузі фінансів. Розглянуто основні складові вини як ключового елементу суб'єктивної сторони правопорушення, а саме, інтелектуальний (усвідомлення протиправного характеру дій) та вольовий (волевиявлення на їх вчинення) компоненти. Особлива увага приділяється аналізу мети і мотиву протиправної поведінки як факультативних, але таких, що істотно впливають на юридичну оцінку діяння. Визначено, що суб'єктами правопорушень у галузі фінансів переважно виступають посадові особи, які займають відповідальні управлінські посади та виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції. Їхній професійний статус передбачає наявність спеціальних знань, досвіду та освітнього рівня, що вимагає особливого підходу до з'ясування психічного ставлення до вчиненого діяння.

У межах дослідження також розглянуто методологічні підходи до встановлення вини як ознаки складу адміністративного правопорушення у фінансовій сфері. Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування умисної та необережної форми вини під час кваліфікації правопорушення, оскільки це безпосередньо впливає на обсяг адміністративної відповідальності. Автор підкреслює, що точне визначення суб'єктивної сторони є важливою умовою забезпечення законності у діяльності уповноважених органів, а також сприяє підвищенню рівня правової культури осіб, залучених до фінансових правовідносин.

На підставі узагальнення адміністративної судової практики автором виділено типові ознаки суб'єктивної сторони правопорушень у галузі фінансів та акцентовано увагу на труднощах їхньої правової кваліфікації. Зроблено висновок, що детальне вивчення суб'єктивних характеристик діяння дозволяє не лише забезпечити правильне застосування норм адміністративного законодавства, а й сприяти підвищенню рівня фінансової безпеки держави шляхом ефективного реагування на порушення у цій галузі.

Ключові слова: правопорушення, склад, ознаки, суб'єкт, суб'єктивна сторона, кваліфікація, галузь, фінанси, безпека, суспільні відносини.

T. O. Rekunenکو. Subjective signs of administrative offences in the financial industry

The article, based on the analysis of scientific sources and law enforcement practice, examines the subjective features of administrative offenses in the field of finance. The main components of guilt as a key element of the subjective side of the offense are considered, namely, the intellectual (awareness of the unlawful nature of actions) and volitional (expression of will to commit them) components. Special attention is paid to the analysis of the purpose and motive of unlawful behavior as optional, but such that significantly affect the legal assessment of the act. It is determined that the subjects of offenses in the field of finance are mainly officials who hold responsible managerial positions and perform organizational and managerial or administrative and economic functions. Their professional status assumes the presence of special knowledge, experience and educational level, which requires a special approach to clarifying the mental attitude to the committed act.

The study also considered methodological approaches to establishing guilt as a feature of the composition of an administrative offense in the financial sector. The need for a clear distinction between intentional and negligent forms of guilt when qualifying an offense is substantiated, since this directly affects the scope of administrative liability. The author emphasizes that an accurate definition of the subjective side is an important condition for ensuring legality in the activities of authorized bodies, and also contributes to raising the level of legal culture of persons involved in financial legal relations.

Based on the generalization of administrative judicial practice, the author identified typical features of the subjective side of offenses in the field of finance and focused on the difficulties of their legal qualification. It was concluded that a detailed study of the subjective characteristics of the act allows not only to ensure the correct application of the norms of administrative legislation, but also to contribute to increasing the level of financial security of the state by effectively responding to violations in this area.

Key words: offense, composition, signs, subject, subjective side, qualification, industry, finance, security, public relations.

Постановка проблеми. Необхідність у дослідженні суб'єктивних ознак адміністративних правопорушень у галузі фінансів зумовлена низкою актуальних факторів. По-перше, сучасне фінансове законодавство України зазнає постійних змін і доповнень, що спричиняє ускладнення правозастосовної практики та потребує глибшого розуміння змісту правових норм, зокрема щодо складу правопорушень. По-друге, спостерігається стійка тенденція до зростання кількості адміністративних деліктів у галузі фінансів, що

пов'язано як з ускладненням фінансово-господарських відносин, так і з недосконалістю механізмів запобігання та контролю. По-третє, виникає об'єктивна потреба в підвищенні ефективності діяльності правоохоронних, контролюючих та наглядових органів, які здійснюють провадження у справах про адміністративні правопорушення. Саме поглиблене розуміння суб'єктивної сторони таких діянь – зокрема форми вини, мотивів і мети – дозволяє не лише правильно кваліфікувати правопорушення, а й формувати ефективну превентивну політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання суб'єктивних ознак адміністративних правопорушень у галузі фінансів розглядалися у працях таких вітчизняних правознавців, як О. Є. Картамішев, С. Г. Ковальов, А. В. Кулінська, В. І. Мельник, С. І. Мельник, Н. В. Наконечна, М. В. Петричук, А. В. Піхоцький, В. П. Попелюк, Н. С. Слаблюк, О. В. Тахтай, М. С. Уткін та інших, які акцентували увагу на правовій природі вини та ролі психічного ставлення суб'єкта до протиправного діяння. У наукових джерелах також простежується інтерес до характеристики осіб, які здійснюють правопорушення у галузі фінансів. Проте більшість праць мають загальний характер і не завжди враховують специфіку адміністративно-деліктних проявів у галузі фінансів. Недостатньо висвітленими залишаються питання, пов'язані з практичними труднощами встановлення суб'єктивних ознак у межах розгляду справ про адміністративні правопорушення, зокрема, в частині відмежування умисної та необережної форми вини, а також оцінки факультативних ознак – мети та мотиву.

Метою статті є дослідження суб'єктивних ознак адміністративних правопорушень у галузі фінансів, з урахуванням теоретичних підходів та практики застосування відповідних правових норм.

Виклад основного матеріалу. У практиці адміністративно-процесуальної діяльності категорія «суб'єкт адміністративного правопорушення» має важливе значення, проте законодавець не надає його узагальненого визначення, хоча і розкриває окремі його аспекти, на основі яких дуже важко сформулювати повне і точне уявлення про природу та сутність суб'єкта адміністративного правопорушення у галузі фінансів.

Як наслідок, уповноважені органи (посадові особи) адміністративної юрисдикції зіштовхуються з цілою низкою проблем, зумовлених відсутністю єдиного розуміння суб'єкта делікту в адміністративному праві та вадами законодавчого опису суб'єктів конкретних адміністративних правопорушень. На практиці мають місце численні помилки у встановленні суб'єкта адміністративного правопорушення, які вкрай негативно відбиваються на перебігу адміністративного провадження, призводять до прийняття необґрунтованих рішень та великої кількості скарг на рішення у справах про адміністративні проступки [10, с. 31].

В юридичній літературі існують різні підходи до формулювання поняття суб'єкта адміністративного правопорушення (проступку). Так, Л. В. Коваль вважає, що суб'єктом протиправного діяння, а отже, адміністративної відповідальності, є фізична особа – людина в стані дієздатності й осудності [4, с. 136]. Однак, досягнення суб'єктом адміністративного правопорушення віку, з якого може наставати відповідальність теж є однією з обов'язкових умов визнання особи відповідальною за вчинене діяння. Згідно зі ст. 12 КУпАП, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [5].

Встановлення шістнадцятирічного вікового порогу адміністративної відповідальності зумовлено висновком психологічної науки про те, що саме з цього віку людина набуває рівня інтелектуального розвитку необхідного для повного усвідомлення протиправного і антисоціального характеру своєї поведінки, а також для адекватного сприйняття виховного впливу адміністративних стягнень. Варто зауважити, що при/під час кваліфікації адміністративних правопорушень у галузі фінансів встановлення віку адміністративної відповідальності має здебільшого суто формальний (констатуючий) характер. Адже, як засвідчують емпіричні дані отримані в ході дослідження, а також аналіз судової практики, суб'єктами відповідних адміністративних правопорушень є особи, посадове або службове становище яких вимагає наявності вищої освіти, попереднього стажу роботи тощо.

Осудність є ще однією загальною ознакою суб'єкта адміністративних правопорушень. Відповідно до ст. 20 КУпАП не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [5].

З аналізу цієї норми можна дійти висновку, що осудність характеризується двома важливими аспектами: по-перше, це – здатність особи усвідомлювати свої дії; по-друге, це – здатність особи керувати своїми діями.

Спеціальним суб'єктом є особа, зазначена у диспозиції конкретної статті КУпАП та наділена додатковими ознаками, що є обов'язковими для даного складу делікту. Наприклад, громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності є спеціальним суб'єктом фіктивного банкрутства за ст. 166¹⁷ КУпАП. Зі змісту диспозиції зазначеної статті видно, що заходи адміністративної відповідальності за фіктивне банкрутство застосовуються, зокрема, до громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, за завідомо неправдиву офіційну заяву про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали шкоди кредиторам або державі [3, с. 127–128; 5].

Необхідно додати, що адміністративні правопорушення у галузі фінансів є доволі складним механізмом, у якому взаємодіє велика кількість суб'єктів правопорушень. Важливо акцентувати увагу на тому, що в нормах глави 12 Особливої частини розділу II КУпАП законодавцем окремо вживаються терміни «посадова особа суб'єкта господарювання» (ст. 164¹⁰ КУпАП), «посадові особи юридичних осіб» (ст. ст. 162¹, 163¹⁵, 166²⁰ КУпАП), «посадові особи підприємств, установ, організацій» (ст. ст. 163¹, 163², 164⁵, 165¹ КУпАП). Водночас, у якому значенні вживаються такі терміни в КУпАП не закріплено, оскільки, безпосередньо в статтях Особливої частини ознаки посадових осіб не наводяться, що обумовлює необхідність звернення до нормативно-правових актів, або наукових досліджень.

За результатами аналізу реєстру судових рішень, було встановлено, що адміністративні правопорушення у галузі фінансів вчиняють різні категорії осіб, а отже, на нашу думку, їх в межах здійснення адміністративно-правового дослідження доцільно детальніше класифікувати, а саме:

1) за відношенням до фінансової галузі: «внутрішні» суб'єкти – працівники фінансових установ (службові особи, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції); «зовнішні» суб'єкти – особи, залучені до фінансової діяльності на підставі угод; 2) за правовим статусом суб'єктів: загальні суб'єкти; спеціальні суб'єкти правопорушення (службові особи); 3) за кількісно-якісним складом: особи, які вчиняють правопорушення одноособово; особи, які вчиняють правопорушення у змові з іншими учасниками адміністративно-правових відносин чи сторонніми особами; 4) за формою працевлаштування правопорушників: особи, які офіційно працюють, оформлені на підприємстві, установі чи організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та інших нормативно-правових актів, що регламентують трудові відносини; особи, які працюють без укладання будь-яких договорів, порушуючи трудове, фінансове та інше законодавство; 5) за мотивом учинення правопорушення: особи, які вчиняють правопорушення через кар'єрні міркування, небажання перевантажувати себе зайвими турботами тощо; особи, які вчиняють правопорушення з корисливого мотиву.

Як свідчить аналіз юрисдикційної практики, суб'єкти кваліфікації іноді припускаються суттєвих помилок під час встановлення особи правопорушника. Здебільшого такі помилки зумовлені неналежним вивченням обставин справи, а також ігноруванням пояснень осіб, щодо яких складається адміністративний протокол та виноситься постанова про накладення адміністративного стягнення. У рівній мірі це стосується як уповноважених посадових осіб фінансового контролю, так і суддів.

Помилки, допущені при встановленні відповідальної посадової особи, призводять до оскарження постанов про накладення адміністративних стягнень та до їх подальшого скасування судами [8].

Обов'язковим елементом адміністративного правопорушення у галузі фінансів є *суб'єктивна сторона*. В адміністративно-правовій науці дослідженню цієї частини складу адміністративного правопорушення приділяється значна увага. Правники-адміністративісти визначають її по-різному, а саме: сукупність ознак, які характеризують суб'єктивне (психічне) ставлення особи до вчиненого нею протиправного діяння та його негативних наслідків, а саме вина, мотив і мета правопорушення [2, с. 295]; психічне ставлення особи до вчиненого протиправного діяння [15, с. 116]; внутрішня сторона проступку, психічний стан суб'єкта проступку, що характеризує його волю, яка виявляється в протиправній дії, його ставленні до дії, яку він вчинив» [1, с. 435]; сукупність ознак, що характеризують відношення особи до скоєного правопорушення [14, с. 242]; психічна діяльність особи, пов'язана із вчиненням нею суспільно шкідливого діяння [6, с. 287]. Загалом, кожен науковець звертає увагу на психічне ставлення особи, яка вчинила протиправне діяння, до учиненого проступку, а в окремих випадків до його наслідків.

Визначальне місце при цьому займає вина, як найважливіша суб'єктивна ознака, без якої юридична відповідальність не може мати місця. До прикладу, згідно з положенням п. 109.3 ст. 109 Податкового кодексу України, наявність вини платника податків є обов'язковою умовою притягнення його до фінансової відповідальності за податкові правопорушення у визначених випадках [11]. Такий підхід знайшов своє відображення, зокрема, у постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 3 серпня 2023 року у справі № 520/22505/21 [12].

Порівняльний аналіз статей 10 та 11 КУпАП засвідчує, що визначальною ознакою, що розрізняє форми вини, є характер психічного ставлення особи до шкідливих наслідків свого діяння (бажання, свідоме допущення, байдуже ставлення, передбачення можливості настання тощо) [9].

Так, адміністративне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Наприклад, в ст. 162 КУпАП (порушення правил про валютні операції) суб'єктивна сторона характеризується виною в формі прямого умислу. Винна особа розуміє, що вона порушує правила про валютні операції, і бажає укласти незаконну угоду, предметом якої є валюта. Суб'єктом адміністративного правопорушення можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які на момент його вчинення досягли шістнадцяти років.

В інших випадках вчинення правопорушень у галузі фінансів, умисел може бути і не прямим. Наприклад, ст. 166⁵ КУпАП передбачено відповідальність за порушення банківського законодавства. Суб'єктом правопорушення можуть бути керівники банків і ті особи, які відповідно до законодавства можуть бути

об'єктом перевірки Національного банку України [13]. Правопорушення вчиняється в формі дії умисно, оскільки особа усвідомлює ризиковий характер операції, яка здійснюється, і свідомо допускає настання можливих шкідливих наслідків.

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони правопорушення у галузі фінансів є мета (уявний образ результату, якого прагне досягнути суб'єкт внаслідок вчинення правопорушення, уявлення про бажані наслідки протиправних дій) та мотив (рушійна сила, внутрішнє спонукання на вчинення правопорушення) [7, с. 148]. Як конструктивна ознака складу мотив та мета включається тільки в тих ситуаціях, коли діяння відбувається умисно. Звідси слідує, що такі факультативні ознаки набувають юридичного значення у випадку, коли вони прямо зазначені в диспозиції норми Особливої частини КУпАП. У разі відсутності таких вказівок у формулюванні правопорушення, ці характеристики не входять до складу даного діяння та, відповідно, не підлягають встановленню при його правовій кваліфікації.

Висновки та перспективи. Визначено, основні суб'єктивні ознаки адміністративних правопорушень у галузі фінансів. На основі аналізу судової практики з'ясовано, що такі правопорушення найчастіше вчиняють службові особи, з певним видом кваліфікації та досвіду роботи, а також працівники, які здійснюють управлінські чи організаційно-розпорядчі функції. Встановлення вини в адміністративних провадженнях цієї категорії ґрунтується на з'ясуванні психічного ставлення особи до вчиненого діяння – як навмисного, так і вчиненого з необережності. Структура вини включає інтелектуальний компонент (усвідомлення протиправного характеру вчинку) та вольовий (сприйняття й допущення його наслідків). Додатковими, хоча й не обов'язковими, елементами суб'єктивної сторони можуть виступати мета та мотив правопорушення: перша відображає бажаний результат, до якого прагне особа, а другий – внутрішні спонукання до протиправної поведінки. Водночас, якщо такі ознаки не передбачені складом конкретного адміністративного правопорушення у галузі фінансів, їх встановлення при юридичній кваліфікації не є необхідним.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. /ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
3. Коваленко О. В. Адміністративно-правові засади відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності: дис. ... докт. філософ. Суми. 2023. 231 с.
4. Коваль Л. В. Адміністративне право : підручник. Київ, 1998. 211 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
6. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
7. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Теорія адміністративного проступку: монографія. Харків, 2016. 344 с.
8. Музичук О. М., Василенко М. Є. Поняття та особливості оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення. *Наше право*. 2022. № 1. С. 214–218. <https://doi.org/10.32782/NP.2022.1.34>
9. Надежденко А. О., Оробченко Д. В., Надежденко В. С. Сутність адміністративної відповідальності державних службовців. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 11. URL: <http://www.dyu.nauka.com.ua/?op=1&z=1525>. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.11.33
10. Нефедова А. В. Кваліфікація адміністративних проступків на автомобільному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 081 – Право. Київ, 2021. 258 с.
11. Податковий кодекс України: Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print>
12. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 3 серп. 2023 р. у справі № 520/22505/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/112616224>
13. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07 груд. 2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
14. Скригулець О. В. Склад адміністративних правопорушень у будівництві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 233–244.
15. Цабека К. Є. Юридичний склад адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 2. С. 112–117. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.19>

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.7>

K. O. Chepkova, Candidate of Legal Sciences,
Doctoral student at the scientific and organizational department
of the Military Institute
Taras Shevchenko National University of Kyiv

JUVENILE PREVENTION UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CHILD PROTECTION DURING THE ARMED CONFLICT

The juvenile prevention units of the National Police of Ukraine are one of the subjects of public administration whose powers are aimed at protecting the rights of children. This issue is always relevant, especially during an armed conflict.

The article analyzes the activities of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine both during the peaceful period and during the armed conflict. The author reviews the legal acts regulating the activities of the juvenile prevention units of the National Police. Based on the principle of legal force and the hierarchy of legal acts, the author reviews the regulatory framework governing the competence of juvenile prevention units (the Laws of Ukraine "On Bodies and Agencies and Services for Children and Special Institutions for Children", "On the National Police", resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "Instruction on the Organization of Work of Juvenile Prevention Units of the National Police of Ukraine").

The author of the article analyzes the areas of activity of representatives of juvenile prevention of the National Police units which arose during the armed conflict. In particular, the involvement of representatives of the juvenile prevention units of the National Police in the implementation of forced evacuation. The author also emphasizes the increased workload of representatives of juvenile prevention units due to the growing number of internally displaced persons, including children. The article reviews the public administration instruments used by representatives of the juvenile prevention units of the National Police. These include: individual act, plan acts, action acts, e-governance.

Key words: child, juvenile prevention, armed conflict, public administration, instruments of public administration.

К. О. Чепкова. Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України як суб'єкт публічної адміністрації в сфері захисту прав дитини під час збройного конфлікту

Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України є одним із суб'єктів публічного адміністрування, повноваження яких спрямовані на захист прав дітей. Це питання завжди є актуальним, особливо під час збройного конфлікту.

Стаття присвячена аналізу діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України як під час мирного періоду, так і під час збройного конфлікту. Автором здійснено огляд нормативно-правових актів, які врегульовують діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції. Беручи за основу принцип юридичної сили та ієрархії нормативно-правових актів здійснено огляд нормативного врегулювання компетенції підрозділів ювенальної превенції (Закони України "Про органи і органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей", "Про Національну поліцію", постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, наказ Міністерства внутрішніх справ України "Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України").

Автором статті проаналізовані напрями діяльності представників підрозділів ювенальної превенції, які виникли під час збройного конфлікту. Зокрема, залучення представників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції до реалізації обов'язкової евакуації в примусовий спосіб. Також акцентовано на збільшенні навантаження на представників підрозділів ювенальної превенції у зв'язку із збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб, в тому числі дітей.

У статті здійснено огляд інструментів публічного адміністрування, які застосовуються представниками підрозділів ювенальної превенції. Серед яких: індивідуальний акт, акти-плани, акти-дії, електронне врядування.

Ключові слова: дитина, ювенальна превенція, збройний конфлікт, публічна адміністрація, інструменти публічного адміністрування.

Formulation of the problem. Ukraine, as a country that has ratified a number of international legal acts in the field of child protection, forms its state policy on the principles declared at the international level. One of the trends in most countries of the world is the formation of a separate police unit that deals exclusively with children. Ukraine is no exception. For a long time, the structure of the National Police of Ukraine has had a structure of juvenile prevention units (a three-tier system). The main areas of work of representatives of juvenile prevention units are as follows: 1) prevention of administrative and criminal offenses among children; 2) police care for underage children; 3) preventive registration of children. Since the beginning of the armed conflict on the territory of Ukraine, the tasks of juvenile prevention units have increased.

© K. O. Chepkova, 2025

Analysis of recent research and publications. Issues related to the functioning of the juvenile prevention units of the National Police have been the subject of research by both domestic and foreign administrative scientists, in particular, such as Ischenko I.V., Kobko E.V., Musaeva S.S., Ortynskiy V., Udrenas G.I. et al.

The article aims to analyze the role and place of the juvenile prevention units of the National Police, as one of the subjects of public administration, in the field of child protection, and to consider the public administration instruments that these units are mandated to use during armed conflict.

Presenting main material. From the outset, it is important to note that the tasks of juvenile prevention do not exclude other police units. The units of district police officers, patrol police, criminal police, including cyber police, pre-trial investigation bodies, and regular units are actively involved in solving certain tasks of juvenile prevention (this follows from the provisions of a number of departmental legal acts). However, the ways of solving these tasks in the activities of each service have their own peculiarities and mechanisms of implementation. The system of juvenile prevention units within the National Police of Ukraine is the leading subject of juvenile prevention activities.

Until 2014, there was criminal police for children. In connection with reforms in the system, in 2017, juvenile prevention units were created within the National Police of Ukraine. Modern juvenile prevention units in Ukraine were created as a result of reforming the former criminal police for children. Before the reform, the primary task of these units was to counteract the involvement of children in criminal activities. This service was empowered to carry out operational and investigative activities regarding both criminal behavior of minors and criminal intentions against them.

Modern juvenile prevention units are not subjects of operational and investigative activities, they operate as part of the police preventive activity departments, so they operate in public without the right to conduct operational and investigative activities [1, p. 92].

The activities, main tasks and powers of the juvenile prevention units of the National Police are spelled out in a number of legal acts. Based on the principle of legal force and the hierarchy of legal acts, the following acts are considered:

- The Law of Ukraine “On Bodies and Services for Children and Special Institutions for Children” (social protection of children and prevention of offenses among them is entrusted within the defined competence to: authorized units of the National Police) [2].

- Law of Ukraine “On the National Police”. The National Police of Ukraine (police) is a central executive body that serves the public by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, and maintaining public safety and order [3]. The activities of the police are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs of Ukraine in accordance with the law.

The main powers include control over compliance with the requirements of laws and other regulatory legal acts on guardianship, care of orphans and children deprived of parental care, taking measures to prevent child neglect, delinquency among children, and social patronage of children who have served a sentence of imprisonment.

- The Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on October 28, 2015, No. 878 [4].

- The Regulation on the National Police of Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on 28.10.2015 No. 877, which also defines the competence of the National Police in relation to children – “within the competence defined by law, it monitors compliance with the requirements of laws and other regulatory legal acts on guardianship, care for orphans and children deprived of parental care, takes measures to prevent child neglect, offenses in the children's environment, as well as social patronage of children who have been sentenced to [5].

On Reforming the Internal Affairs Bodies of Ukraine, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 22, 2014, No. 1118-r, which set the task of reviewing the status of the police for children in accordance with the requirements of international law in the field of juvenile justice [5].

- Instruction on the organization of the work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 19.12.2017 No. 1044 [6].

The structure of juvenile prevention units is structured on three levels:

I – the juvenile prevention unit of the central police authority;

II – units of juvenile prevention of the main departments of the National Police in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, regions and the city of Kyiv;

III – juvenile prevention units of territorial (separate) units of the main departments of the National Police.

Juvenile prevention units are a subject of public administration because their activities are aimed at implementing laws and other bylaws by making administrative decisions and providing services within their competence. The above-mentioned units carry out organizational and administrative activities, which are more aimed at providing services to the population and implementing government decisions [8, p. 46].

During an armed conflict, the role and place of juvenile prevention units becomes even more important. This is because during an armed conflict, children are the most vulnerable and defenseless category of society.

Today, juvenile prevention officers have an extremely difficult mission: to return the stolen childhood of young Ukrainians, to help them get used to a new life and to do everything possible to make this world safe for them [8, p. 48].

The police's powers to ensure children's rights cover a wide range of tasks that require cooperation with social services and work with the child's environment, as children often model their behavior based on the experience of relationships in their families and close environment. A juvenile police officer is an official in the National Police who works directly to prevent juvenile delinquency. If representatives of other services need to communicate with a child, they turn directly to a juvenile police officer who is experienced in such work.

The main tasks of juvenile prevention units include:

- 1) preventive activities aimed at preventing children from committing criminal and administrative offenses, identifying the causes and conditions that contribute to this, taking measures within their competence to eliminate them;
- 2) maintaining preventive records of children prone to committing offenses and conducting individual prevention measures with them;
- 3) participate in establishing the whereabouts of a child in case of his/her missing or obtaining data for this purpose within the framework of criminal proceedings initiated on the fact of his/her missing;
- 4) taking measures to prevent and counteract domestic violence committed by and against children, as well as child abuse;
- 5) taking measures to prevent child neglect, including the exercise of police custody of minors;
- 6) carrying out activities related to the protection of a child's right to general secondary education.

Due to the ongoing armed conflict, an important area of activity for juvenile prevention representatives is working with children who are internally displaced. It is important to continue supervision and work with children who are internally displaced and lived in unreliable families or were marked by a tendency to misbehave. Data on such minors should be transmitted by representatives of the juvenile police of the region from which the child came. However, it is possible that in regions where active hostilities have been/are ongoing, materials and personal files of children may be destroyed.

It can be concluded that in the context of armed conflict, communication practice is of great importance through the active work of police juvenile prevention units in educational institutions and cooperation with children's public organizations. It is necessary not only to protect children from the negative influence of the environment, which, of course, is the primary task, but also to teach safety rules in the context of hostilities, because children are easily manipulated [9; 10].

It is worth noting that due to internal displacement of the population, there is an increase in the number of children in the territories for which police units of juvenile prevention are responsible, which leads to an increase in the workload of police officers. At the same time, there is no increase in the staff of juvenile prevention units.

I.V. Ishchenko in his dissertation research "Administrative and legal principles of juvenile prevention by the units of the National Police of Ukraine" conducted a statistical study on the number of children per one police officer of the juvenile prevention unit. Using Odesa region as an example, the researchers found the following. The Juvenile Prevention Service in Odesa region currently has 142 positions for approximately 459 thousand people under the age of 18, of which 58 positions are in the territorial police units of Odesa (about 157 thousand minors).

According to mathematical calculations, it turns out that currently one juvenile prevention police officer in Odesa should conditionally cover approximately 2,700 children, and 3,200 children in Odesa region. If we calculate the ratio of positions of the juvenile prevention units to the number of educational institutions (general education and preschool) in Odesa region, it turns out that there are on average 10 such institutions per inspector (senior inspector), including 5 schools and equivalent institutions. In addition, special educational institutions, vocational education institutions, and first-year students of higher education institutions, where people aged 14 to 18 study, were not taken into account. This age period of childhood requires increased attention and preventive measures [1, p. 95-96].

Another important area of activity of juvenile prevention representatives during the current armed conflict is their involvement in the evacuation of children and their legal representatives.

In 2023, the national lawmaker, the Cabinet of Ministers of Ukraine, introduced a mechanism for forced evacuation by amending the Procedure for Evacuation in the Event of a Threat or Occurrence of Emergency [11]. The purpose of such evacuation is to protect children in the area of hostilities and armed conflicts.

Regional military administrations, in agreement with the military command authorities in the respective territory and the Coordination Headquarters for Evacuation Measures and Effective Response to Mass Displacement of the Population, established by the Cabinet of Ministers of Ukraine, may decide to conduct forced evacuation of children with their parents, persons in loco parentis, or other legal representatives from a particular settlement in the area where hostilities are taking place.

Any mechanism must have executors – "hands and feet". Forced evacuation is no exception. This evacuation is carried out on the basis of orders of regional military administrations, which determine the settlements from which the evacuation will be carried out, the period of implementation and who is involved in its implementation. In particular, these are the district evacuation commission, representatives of the regional departments of civil protection, science and education, social protection, health, children's services, the Main Department of the National Police, and the Main Department of the State Emergency Service [12].

Considering that children are evacuated by force, representatives of juvenile prevention units are among the main participants in this mechanism.

The direct implementation of legal mechanisms is carried out by authorized public administration entities, which are endowed with instruments for their implementation.

Public administration instruments are a set of administrative and legal measures directly used by public administration entities to ensure (protect) the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and the public interest of the State and society as a whole [12, p. 204].

Most administrative law scholars distinguish the following main groups of public administration instruments: 1) normative acts; 2) individual acts; 3) administrative contracts; 4) plan acts; 5) action acts; 6) e-governance, etc. The list is not exhaustive and may change depending on the development of public relations.

So, which public administration instruments can be used exclusively by representatives of juvenile prevention units?

Firstly, these are individual acts, which should be understood as decisions of public administration entities to resolve specific administrative cases, which entail legal consequences for certain subjects of administrative law, and their validity is terminated after a single application (exercise of administrative duties and rights established in them).

Examples of individual acts that can be applied by representatives of juvenile prevention units are protocols on bringing to administrative responsibility children aged 16 to 18 who have committed administrative offenses, as well as parents or persons in loco parentis who do not fulfill their statutory obligations to ensure the necessary conditions for the life, education and upbringing of children [14].

Second, there are acts of action. An example of such a tool is a record and prevention file on a particular child, the formation and maintenance of which is ensured by police units of juvenile prevention.

Third, it is e-governance. In particular, after forming a registration and prevention case for a particular child, police officers must enter information on the registration for preventive registration in the relevant information subsystem, which is part of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs, of children in respect of whom the juvenile prevention police of the National Police carry out preventive work [10, p. 56].

Another example of e-governance is the facilitation of keeping records of school-age children within the competence of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 13, 2017, No. 684 "On Approval of the Procedure for Keeping Records of School-age Children and Students" [15].

The fourth is plans. In particular, representatives of juvenile prevention units develop plans for preventive work with all children and those at risk of being involved in illegal activities. During an armed conflict, the issue of when a party to the conflict begins to recruit children through social media to commit illegal acts for a reward is also relevant. Therefore, preventive work is of great importance and should be carried out systematically.

Conclusions. It can be stated that the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine play an important role in protecting the rights of children both during peacetime and during armed conflict. The main purpose of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine is to prevent children from committing illegal acts and to protect children in case of possible illegal acts against them.

Since the beginning of the armed conflict, the workload of juvenile prevention units has increased due to migration within the country, mandatory evacuation measures, including forced evacuation, etc.

According to the results of the study, it can be stated that the juvenile prevention units of the National Police use such public administration instruments as: individual act, plan acts, action acts, e-governance.

Bibliography:

1. Іщенко І.В. Адміністративно-правові засади здійснення підрозділами Національної поліції України ювенальної превенції : дис... канд.юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 305 с.
2. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.05.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.
5. Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#n9>.
6. Питання реформування органів внутрішніх справ України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80#Text>.
7. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>.
8. Кобко С. Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України в системі органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 47-52.

9. Ортинський В. Ювенальна превенція в Україні: функціональні особливості в період воєнного стану. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. 2024. № 3 (43). С. 1-8.

10. Мусаєва С.С., Удренас Г.І. Профілактика та стан діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень неповнолітніми особами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. № 53-58.

11. Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>.

12. Про проведення обов'язкової евакуації населення з окремих населених пунктів Куп'янського району Харківської області в умовах воєнного стану : наказ Харківської обласної військової адміністрації від 14.03.2024 № 25 В. URL: <https://surl.li/jlhfne>

13. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР № 8074-10 від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n4139>.

15. Порядок ведення обліку дітей шкільного віку та учнів : постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-%D0%BF#Text>.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.8>

О. В. Черкунов, кандидат юридичних наук, докторант
кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Проблема пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів України набуває особливої актуальності у зв'язку зі змінами в законодавстві, що відбулися після набрання чинності Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 №889-VIII. До 2016 року митники, як державні службовці, мали право на спеціальні пенсійні гарантії, що враховували спеціальний статус їхньої служби, рівень відповідальності та специфіку виконуваних функцій. Однак із 01.05.2016 року пенсійне забезпечення посадових осіб митних органів відбувається на загальних підставах відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Це призвело до суттєвих змін у соціальному забезпеченні посадових осіб митних органів, створило правову невизначеність та викликало значну кількість судових спорів щодо реалізації права на пенсію.

У статті здійснено комплексний аналіз законодавчих змін у сфері пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів, досліджено правові колізії між нормами Митного кодексу України, Закону України «Про державну службу» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Значну увагу приділено аналізу судової практики, яка демонструє неоднозначність правозастосування та відсутність єдиного підходу до пенсійного забезпечення цієї категорії службовців.

Відсутність спеціальних пенсійних гарантії для митників не враховує особливостей їхньої професійної діяльності, що вимагає високого рівня кваліфікації, відповідальності та етичних стандартів. Водночас існує правова нерівність між різними категоріями державних службовців, адже спеціальні пенсії продовжують діяти для суддів, прокурорів, працівників правоохоронних органів, тоді як митники були позбавлені цього права.

На основі проведеного дослідження обґрунтовується необхідність повернення спеціального пенсійного забезпечення для посадових осіб митної служби, що враховуватиме їхній спеціальний статус, умови служби та рівень відповідальності. Запропоновано конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів, зокрема шляхом закріплення їхнього права на пенсійне забезпечення за особливими умовами, що відповідають принципам правової визначеності, соціальної справедливості та міжнародним стандартам соціального захисту.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, державна служба, митні органи, соціальні гарантії, правова невизначеність, правове регулювання, спеціальний статус, соціальна справедливість, міжнародні стандарти.

O. V. Cherkunov. Legal framework of pension provision for officials of the Customs Authorities of Ukraine: problems and review of judicial practice

The issue of pension provision for customs officials in Ukraine has become particularly relevant due to legislative changes that took effect after the enactment of the Law of Ukraine «On Civil Service» № 889-VIII on December 10, 2015. Until 2016, customs officers, as civil servants, were entitled to special pension guarantees that took into account their special service status, level of responsibility, and the specifics of their functions. However, since May 1, 2016, their pension provision has been carried out on general grounds in accordance with the Law of Ukraine «On Mandatory State Pension Insurance». This has led to significant changes in the social security system for customs officials, created legal uncertainty, and caused a considerable number of court disputes regarding the realization of pension rights.

This article provides a comprehensive analysis of legislative changes in the field of pension provision for customs officials, examines legal conflicts between the provisions of the Customs Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Civil Service», and the Law of Ukraine «On Mandatory State Pension Insurance». Special attention is given to the analysis of judicial practice, which demonstrates inconsistencies in law enforcement and the lack of a unified approach to pension provision for this category of civil servants.

The absence of special pension guarantees for customs officers does not take into account the peculiarities of their professional activities, which require a high level of qualification, responsibility, and adherence to ethical standards. This leads to a decrease in the prestige of civil service in customs authorities, demotivation of personnel, and may result in staffing instability in the customs control sector. At the same time, there is legal inequality between different categories of civil servants, as special pensions continue to be granted to judges, prosecutors, and law enforcement officers, while customs officers have been deprived of this right.

Based on the conducted research, the necessity of restoring special pension provisions for customs officers is justified, considering their special status, service conditions, and level of responsibility. Specific recommendations are proposed to improve legislation in the field of pension provision for customs officials, particularly by securing their right to pension benefits under special conditions that align with the principles of legal certainty, social justice, and international standards of social protection.

Key words: pension provision, civil service, customs authorities, social guarantees, legal uncertainty, legal regulation, special status, social justice, international standards.

Постановка проблеми. Питання пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів України є надзвичайно актуальним, оскільки воно безпосередньо впливає на соціальний захист державних службовців, мотивацію до проходження служби, стабільність кадрового складу та ефективність функціонування митної системи загалом.

До 2016 року пенсійне забезпечення посадових осіб митних органів здійснювалося відповідно до спеціального правового режиму, передбаченого Законом України «Про державну службу» №3723-ХІІ. Відповідно до цього законодавства, митники, як державні службовці, мали право на спеціальну пенсію, що враховувала їхній особливий статус, рівень відповідальності та специфіку виконуваних функцій.

Однак після набрання чинності Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 №889-VIII, починаючи з 01.05.2016, спеціальні пенсійні гарантії для посадових осіб митних органів були скасовані. Внаслідок цього їхнє пенсійне забезпечення здійснюється на загальних засадах відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Це рішення суттєво змінило умови соціального забезпечення митників, оскільки вони втратили право на спеціальні пенсії, хоча їхня служба передбачає виконання державних функцій із високим рівнем відповідальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів України залишається актуальним питанням у контексті реформування державної служби та соціального захисту державних службовців. Дослідження у цій сфері торкаються як загальних аспектів пенсійного забезпечення державних службовців, так і спеціальних питань, пов'язаних із правовим статусом посадових осіб митних органів.

Значний внесок у вивчення соціального забезпечення державних службовців зробили українські науковці, зокрема З. А. Берік, Л.М. Дорофєєва, Л.Ю. Малюга, С.М. Прилипко, П.І. Шевчук, А. І. Якимів.

Метою цього наукового дослідження є комплексний аналіз правового регулювання пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів України, виявлення основних проблем і правових колізій у цій сфері, а також обґрунтування необхідності повернення спеціального пенсійного забезпечення для цієї категорії державних службовців.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних завдань:

Дослідити еволюцію правового регулювання пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів України, визначити зміни, що відбулися після набрання чинності Законом України «Про державну службу» №889-VIII від 10.12.2015.

Виявити суперечності між нормами законодавства, зокрема між Митним кодексом України, Законом України «Про державну службу» та Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Обґрунтувати необхідність законодавчого повернення спеціального пенсійного забезпечення для митників, виходячи з принципів правової визначеності, соціальної справедливості та рівності умов пенсійного забезпечення державних службовців.

Розробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, спрямовані на врегулювання правового статусу посадових осіб митних органів у контексті їхнього пенсійного забезпечення, зокрема з урахуванням міжнародних стандартів соціального захисту.

Результати цього дослідження можуть слугувати основою для розроблення законодавчих ініціатив щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів, підвищення соціальних гарантій державних службовців та забезпечення стабільності кадрового складу митної служби України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 588 Митного кодексу України, пенсійне забезпечення посадових осіб митних органів здійснюється згідно з порядком та на умовах, визначеними Законом України «Про державну службу». При цьому період роботи (служби) таких осіб, включаючи тих, кому присвоєно спеціальні звання, зараховується до стажу державної служби та до стажу роботи на посадах, що належать до категорій посад державних службовців [1]. Це забезпечує право на призначення пенсії відповідно до положень Закону України «Про державну службу», незалежно від місця роботи на момент досягнення пенсійного віку.

Водночас аналіз судової практики засвідчує неоднозначність застосування положень Митного кодексу України у взаємозв'язку із Законом України «Про державну службу» з боку Пенсійного фонду України. Зокрема, це обумовлено положеннями пункту 17 частини третьої статті 3 Закону України «Про державну службу», відповідно до яких дія цього Закону не поширюється на осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, а також на працівників інших органів, яким присвоюються спеціальні звання, якщо інше не передбачено законодавством. [2].

На даний час особливі умови пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів фактично відсутні. Відповідно до статті 90 Закону України «Про державну службу» [2], з 01.05.2016 пенсійне забезпечення державних службовців здійснюється за загальними правилами, визначеними Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Це означає, що пенсії державних службовців для посадових осіб митних органів, які раніше гарантувалися у межах законодавства про державну службу, скасовані, а їх пенсійне забезпечення здійснюється на загальних засадах, як і для інших категорій працівників.

Попри те, що стаття 588 Митного кодексу України прямо передбачає зарахування періоду роботи (служби) посадових осіб митних органів, зокрема тих, кому присвоєно спеціальні звання, до стажу державної служби, це не створює особливих гарантій в сфері пенсійного забезпечення. Натомість після 2016 року митники, як і всі інші працівники, отримують пенсію за віком виключно на підставі загального страхового стажу та сплачених внесків до Пенсійного фонду України.

Така ситуація призводить до невідповідності між спеціальним статусом посадових осіб митних органів та рівнем їх соціального забезпечення після завершення служби. Відсутність спеціальних пенсійних гарантій для митників не враховує специфіку їхньої професійної діяльності, яка передбачає підвищені вимоги до компетентності, відповідальності та етичних стандартів. Це, у свою чергу, негативно впливає на мотивацію службовців, престиж державної служби в митних органах та може спричинити кадрові проблеми у цій сфері.

Так, зокрема І. Онищук справедливо вказує, що сьогодні, на жаль, приймається значна кількість нормативно-правових актів, які суперечать одне одному, а для інтеграції законодавства України в європейську правову систему «...передусім, необхідно сформувати структуроване та скоординоване законодавство, яке відповідало би вимогам модернізованого громадянського суспільства і держави» [3, с. 22].

Додатково, варто зауважити, що створюються перешкоди для посадових осіб митних органів у призначенні пенсії за віком на підставі Закону України «Про державну службу» №3723-ХІ [4], який діяв до 01.05.2016 року. Це зумовлено розбіжностями у правовому регулюванні пенсійного забезпечення, що виникають внаслідок суперечливого тлумачення положень Митного кодексу України та Закону України «Про державну службу», а також неоднозначної правозастосовної практики з боку Пенсійного фонду України.

Загалом, П. І. Шевчук та З. А. Берік зазначають, що пенсія – це регулярна грошова виплата непрацездатним громадянам як матеріальна допомога за похилим віком, з інвалідності, за вислугу років, у разі втрати годувальника [5, с. 24].

А. І. Якимів визначає пенсію як форму надання матеріальних благ непрацездатним громадянам з огляду на соціальний фактор [6, с. 93].

Враховуючи наведені теоретичні підходи, доцільно запропонувати власне визначення пенсії та пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів.

Так, на нашу думку, пенсія – це гарантована державою регулярна грошова виплата, що надається посадовим особам митних органів у зв'язку з досягненням пенсійного віку, набуттям інвалідності або вислугою років, з метою забезпечення матеріальної підтримки та компенсації втрати працездатності відповідно до норм законодавства.

Пенсійне забезпечення посадових осіб митних органів варто розуміти, як сукупність правових, організаційних та фінансових механізмів, що визначають порядок призначення, перерахунку та виплати пенсій посадовим особам митних органів відповідно до їхнього стажу державної служби, спеціального статусу та вимог законодавства, зокрема Митного кодексу України та Закону України «Про державну службу».

Так, Полтавський окружний адміністративний суд в рішенні від 12 березня 2024 року в справі №440/1488/24 розглянув адміністративний позов щодо визнання дій і рішення Головного управління Пенсійного фонду України у Херсонській області та Головного управління Пенсійного фонду України в Полтавській області незаконними, а також щодо зобов'язання вчинити певні дії. Зокрема, суд ухвалив рішення про необхідність зарахування до стажу державної служби періоду роботи позивача у митних та податкових органах з 05.12.1994 по 31.08.2021 [7].

Суд, аналізуючи нормативно-правову базу, дійшов висновку, що після 1 травня 2016 року (дати набрання чинності Законом №889-VIII) право на пенсію державного службовця відповідно до статті 37 Закону №3723-ХІІ зберігається лише за тими особами, які мають необхідний стаж державної служби відповідно до пунктів 10, 12 Прикінцевих та перехідних положень Закону №889-VIII, а також страховий і державний стаж, визначений частиною 9 статті 37 Закону №3723-ХІІ. Законодавство, що діяло під час проходження служби позивачем і є чинним на даний момент, визначає посадових осіб митних органів як державних службовців. Відповідно, періоди їхньої служби в митних органах мають зараховуватися до стажу державної служби, що дає право на пенсійне забезпечення відповідно до статті 37 Закону №3723-ХІІ. Окрему увагу суд приділив питанню присвоєння позивачу спеціальних звань та рангу інспектора митної служби, а не рангу державного службовця. У цьому контексті суд зазначив, що Положення про спеціальні звання, порядок їх присвоєння, співвідношення з рангами державних службовців та розмір надбавок за спеціальне звання затверджуються Кабінетом Міністрів України [7].

Таким чином, суд підтвердив, що посадові особи митних органів, яким присвоєно спеціальні звання, мають статус державних службовців зі спеціальним правовим режимом. Відповідно, період проходження служби в митних органах має бути врахований до стажу державної служби, що забезпечує право на пенсію за віком відповідно до Закону України «Про державну службу», а періоди роботи в митних органах зараховуються до стажу державної служби для призначення пенсії.

С. М. Прилипка під правом громадян на пенсійне забезпечення в умовах ринкової економіки розуміє гарантовану державою можливість у разі настання соціальних страхових ризиків, закріплених у законі,

щомісячно отримувати грошові кошти в розмірі, що, як правило, відбиває минулий заробіток, які забезпечують гідне життя пенсіонерів, а у випадках призначення пенсій без урахування трудової діяльності, – в розмірі, який відповідає певним соціальним стандартам [8, с. 47, 48].

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [9, с. 46].

Соціальні гарантії працівників публічної служби включають оплату праці, пенсійне забезпечення та інші соціальні виплати, що визначаються законодавством України [10, с. 14].

Порушення права посадових осіб митних органів на достойне пенсійне забезпечення має низку негативних наслідків як для самих службовців, так і для державної системи публічної служби загалом. Недостатнє пенсійне забезпечення колишніх посадових осіб митних органів спричиняє погіршення їхнього матеріального становища, що унеможливує забезпечення гідного рівня життя після завершення публічної служби. Неврегульованість правових механізмів пенсійного забезпечення та суперечливість у правозастосуванні призводять до правової невизначеності. Як наслідок, це спричиняє неоднозначне тлумачення нормативно-правових актів та зростання кількості судових спорів.

Низький рівень соціальних гарантій, зокрема відсутність передбачуваного та справедливого пенсійного забезпечення, знижує привабливість служби в митних органах, що може спричинити відтік кваліфікованих кадрів та кадровий дефіцит. Невиконання державою зобов'язань перед посадовими особами митних органів у частині пенсійного забезпечення підриває авторитет державної служби загалом. Це негативно впливає на формування професійної етики та службової дисципліни.

Порушення пенсійних прав змушує колишніх посадових осіб звертатися до суду для їхнього захисту. Це спричиняє додаткове навантаження на судову систему та бюджет, оскільки у разі задоволення позовів держава змушена виплачувати пенсії за рішенням суду, інколи із значною затримкою та компенсацією судових витрат. Україна, як держава, що декларує прагнення до європейських стандартів соціальної політики, має забезпечувати належний рівень пенсійного забезпечення державних службовців. Недотримання цих стандартів може стати предметом критики з боку міжнародних організацій та негативно вплинути на міжнародну репутацію країни.

Таким чином, неналежне пенсійне забезпечення посадових осіб митних органів не лише порушує їхні соціальні права, а й підриває ефективність публічної служби, що вимагає негайного врегулювання на законодавчому рівні.

Державні службовці мають право на соціальні гарантії, які включають «виплату заробітної плати, пенсійного забезпечення, допомоги, а також інші соціальні гарантії, що надаються державним службовцям у відповідності до чинного законодавства» [11, с. 94].

Гарантування належного пенсійного забезпечення для державних службовців є важливим аспектом їхнього соціального захисту, воно виступає важливим фактором мотивації і привабливості цієї професійної категорії [12, с. 5]. Крім того, відповідність пенсійного забезпечення міжнародним стандартам, таким як Конвенція МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» є важливим показником виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань [13].

Враховуючи особливий статус посадових осіб митної служби, питання повернення до законодавства пенсійного забезпечення державних службовців для цієї категорії є надзвичайно актуальним. Посадові особи митних органів виконують специфічні завдання, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки держави, боротьбою з контрабандою, митним контролем та адмініструванням митних платежів. Відтак, відсутність спеціального пенсійного забезпечення суперечить принципу справедливості та належного соціального захисту, що має бути гарантовано державою.

Скасування пенсій державних службовців для митників створило ситуацію правової невизначеності та нерівності умов. Чимало посадових осіб вступали на службу в митні органи, розраховуючи на ті соціальні гарантії, які передбачалися законодавством на момент їхнього призначення. Вони присвятили свою кар'єру державній службі, виконуючи професійні обов'язки з очікуванням, що їхні пенсійні права будуть захищені. Проте після 2016 року ці гарантії були скасовані, що суттєво погіршило соціальне становище колишніх митників і викликало значні правові колізії.

Такий підхід суперечить принципу правової визначеності, закріпленому в Конституції України та міжнародних правових актах. У випадку посадових осіб митних органів ця проблема є особливо гострою, оскільки вони протягом тривалого часу сплачували внески та виконували службові обов'язки, розраховуючи на передбачені пенсійні гарантії, які згодом були скасовані.

Крім того, існує очевидна нерівність умов пенсійного забезпечення між різними категоріями державних службовців. У той час як певні категорії посадових осіб, зокрема судді, прокурори та працівники правоохоронних органів, продовжують користуватися спеціальними пенсійними правами, митники позбавлені такої можливості. Це створює правову дискримінацію, оскільки митна служба, як і інші органи державної влади, виконує важливі функції з контролю за дотриманням законодавства та захисту економічних інтересів держави.

Відновлення пенсій державних службовців для посадових осіб митної служби є необхідним кроком для забезпечення справедливості та дотримання соціальних гарантій. Це сприятиме відновленню довіри до

державної служби, підвищенню мотивації кадрів та забезпеченню стабільності у функціонуванні митної системи України. Для цього необхідно внести відповідні зміни до законодавства, які чітко закріплять право посадових осіб митної служби на пенсійне забезпечення з урахуванням їхнього спеціального статусу, стажу державної служби та особливостей виконання службових обов'язків.

Таким чином, повернення спеціального пенсійного забезпечення для митників є не лише питанням соціальної справедливості, а й важливим чинником ефективності державної служби в митних органах, що безпосередньо впливає на економічну безпеку та міжнародний імідж України.

М.П. Куцевич слушно зауважує стосовно того, що «наявність у закону зворотної дії у часі буде суперечити розумінню самої людини як істоти, наділеної раціональною поведінкою та власною волею, яка націлена на отримання доходів та невчинення правопорушень. Таким чином, відсутність даних законів буде заохочувати до законослухняності та зміцнюватиме повагу до права» [14, с. 25].

Висновки та перспективи. Аналіз правового регулювання пенсійного забезпечення посадових осіб митних органів України засвідчує наявність значних законодавчих розбіжностей та суперечностей, які негативно впливають на реалізацію соціальних прав. Скасування спеціального пенсійного забезпечення для цієї категорії державних службовців призвело до правової невизначеності, соціальної несправедливості та значного погіршення рівня соціального захисту.

Основною проблемою є відсутність чітких правових механізмів, які б гарантували митникам право на пенсійне забезпечення з урахуванням особливостей їхньої служби. Судова практика підтверджує неоднозначність правозастосування, що спричиняє численні судові спори та потребує чіткого врегулювання на законодавчому рівні. Окрім того, існуючі положення законодавства суперечать принципу правової визначеності, оскільки значна кількість посадових осіб митної служби вступала на службу, коли спеціальна пенсія державного службовця гарантувалася законом, а згодом ця гарантія була скасована.

Відсутність спеціальних пенсійних гарантій для митників створює значний кадровий ризик, знижує престиж служби в митних органах, негативно впливає на мотивацію та сприяє відтоку кваліфікованих кадрів. Це може призвести до зниження ефективності митної системи загалом, що в умовах сучасних викликів є неприпустимим. Необхідно законодавчо закріпити право посадових осіб митних органів на спеціальне пенсійне забезпечення, що враховуватиме їхній спеціальний статус, умови служби та рівень відповідальності.

Важливо врахувати положення Конвенції МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» та Європейської соціальної хартії, які передбачають забезпечення гідного рівня життя для осіб, що завершили проходження публічної служби.

Відновлення спеціальних пенсійних гарантій для посадових осіб митних органів є необхідним кроком для забезпечення соціальної справедливості, правової визначеності та підвищення ефективності публічної служби. Впровадження відповідних змін сприятиме не лише зміцненню кадрового потенціалу митної служби, а й забезпеченню економічної безпеки країни. Україна має забезпечити гідний рівень пенсійного забезпечення державних службовців відповідно до міжнародних стандартів, що стане важливим чинником її євроінтеграції та дотримання принципів правової держави.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128>.
2. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210#Text>.
3. Онищук І. І. Моніторинг правових колізій і прогалин у законодавстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 21–26.
4. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>.
5. Шевчук П. І. Пенсійне забезпечення. Львів. 2002. С. 56.
6. Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. Львів. 2003. С. 448.
7. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду від 12 березня 2024 р. у справі № 440/1488/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117593693>.
8. Прилипка С. Право на пенсійне забезпечення та його реалізація в умовах ринкової економіки. *Право України : Юридичний журнал*. 2003. №2. С. 45-48.
9. Теорія та практика правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ України: Навчальний посібник / [М. І. Іншин, В. І. Олефір, С.М. Гусаров, Т.А. Занфірова, В.В. Ковальська]. Київ. 2012. С. 1192.
10. Галушко О.І. Гідний рівень соціального забезпечення осіб в Україні: проблеми законодавчого понятійного апарату. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 2. С. 12-17. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.33>.
11. Шаповалова К.Г. Загальнотеоретична характеристика форм захисту соціальних прав державних службовців. *Право і суспільство*. № 5/2024. С. 93-98. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.14>

12. Соколов В.М. Доктрина соціальної безпеки державних службовців в Україні: дис. ... доктор філософії: 081 / Соколов Володимир Миколайович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2024. 431 С.

13. «Про мінімальні норми соціального забезпечення»: Конвенція від 04.06.1952 № 102 / БД «*Законодавство України*» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text.

14. Куцевич М.П, Юсан І.О. Принцип заборони зворотної дії закону в часі: порівняльно-правовий аспект. *Правовий вісник*. 2015. № 2 (13). С. 19- 27.

УДК 342.9:342.5+352/354

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.9>

М. В. Шевченко, доктор філософії з права,
старший викладач кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

Н. Ю. Кантор, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної
освіти Національного університету «Львівська політехніка»

НАГЛЯД (КОНТРОЛЬ) ЗА ВИКОНАННЯМ ДЕЛЕГОВАНИХ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ З БОКУ СУБ'ЄКТА ЇХ ДЕЛЕГУВАННЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

У статті обґрунтовується, що у ході реалізації заходів публічного нагляду (контролю) за виконанням делегованих повноважень перевіряється її правомірність та ефективність. Межі предмета контролю правомірності виконання делегованих повноважень, незалежно від того, чи є вони дискреційними, окреслюються загальними вимогами до діяльності суб'єкта владних повноважень на виконання його владних управлінських функцій. Оцінювання ефективності виконання делегованих повноважень (для визначення рівня позитивного впливу делегування відповідних повноважень на якість їх виконання) має ґрунтуватись на критеріях ефективності цієї діяльності, які були затверджені суб'єктом делегування повноважень та обов'язок дотримуватись яких взяв на себе суб'єкт з делегованими повноваженнями.

Форми та методи публічного нагляду (контролю) за виконанням делегованих повноважень можуть включати моніторинг діяльності відповідного суб'єкта з делегованими повноваженнями, направлення запитів про надання інформації та документів щодо результатів його діяльності, проведення планових, позапланових та фактичних перевірок діяльності суб'єкта з делегованими повноваженнями, а також інший інструментарій, який використовується у випадках та у межах, що встановлені законодавством та/або адміністративним актом (договором) про делегування повноважень. Наслідками публічного нагляду (контролю) за виконанням делегованих повноважень може бути видання розпорядчих документів щодо усунення порушень, заходи оперативного реагування (витребування адміністративних справ у суб'єкта з делегованими повноваженнями, перегляд його нормативно-правових та/або адміністративних актів тощо), а також порушення питання про повернення делегованих повноважень суб'єкту їх делегування та/або притягнення посадових осіб суб'єкта з делегованими повноваженнями до відповідальності у випадках, що встановлені законодавством та/або адміністративним актом (договором) про делегування повноважень.

Ключові слова: делеговані повноваження, заходи реагування на порушення правил виконання делегованих повноважень, предмета контролю правомірності та ефективності виконання делегованих повноважень, форми та методи публічного нагляду (контролю) за виконанням делегованих повноважень.

M. V. Shevchenko, N. Yu. Kantor. Legal framework for the delegator to supervise (control) the exercise of delegated powers: experience from Ukraine and other countries

The article shows the experience of Ukraine and other states relating to legal regulation of the main issues of oversight (control) over the execution of delegated powers by the delegator. The research gives rise to a conclusion that in the course of carrying out measures of public oversight (control) over the execution of delegated powers, its lawfulness and effectiveness are checked. The boundaries of the subject matter of these measures, regardless of the fact that delegated powers are discretionary, are outlined in the general requirements for the activities of public authorities. The assessment of effectiveness of the execution of delegated powers (to determine the level of positive impact of the delegation of relevant powers on the quality of public administration in respective area) should be based on the criteria for the effectiveness of this activity that are approved by the delegator and are assumed by the delegatee to comply with.

The author, moreover, substantiates that forms and methods of public oversight (control) over the execution of delegated powers may include monitoring the activities of the relevant entity with delegated powers, sending requests for information and documents regarding the results of its activities, conducting scheduled, unscheduled and actual inspections of the activities of the entity with delegated powers, as well as other tools used in cases and within the limits established by legislation and/or an administrative act (agreement) on delegation of powers. The consequences of public supervision (control) over the implementation of delegated powers may take form of the issuance of administrative documents to eliminate violations, prompt response measures (requesting administrative cases from the entity with delegated powers, reviewing its regulatory and/or administrative acts, etc.), as well as raising the issue of returning delegated powers to the entity delegating them and/or holding officials of the entity with delegated powers accountable in cases established by law and/or an administrative act (contract) on the delegation of powers.

Key words: delegated powers, forms and methods of public supervision (control) over the exercise of delegated power; measures in response to violations of the rules for the exercise of delegated powers, subject matter of control over the lawfulness and effectiveness of the exercise of delegated powers.

© М. В. Шевченко, Н. Ю. Кантор, 2025

Постановка проблеми. Делегування повноважень є все більш поширеною практикою перерозподілу публічної влади, яка покликана підвищити ефективність публічного адміністрування шляхом оптимізації організаційних основ виконання відповідних владних повноважень. При цьому, все більш послідовно реалізується у положеннях законодавства про делегування повноважень, а також все більш усталеною позицією у науковій думці є позиція щодо того, що делеговані повноваження не вилучаються зі сфери компетенції та, відповідно, зони відповідальності державних органів та органів місцевого самоврядування, які їх делегували. З цього випливає те, що на них покладається обов'язок забезпечити належне виконання повноважень, які вони делегували, та відповідні органи влади не звільняються від відповідальності за стан та наслідки виконання делегованих ними повноважень. Основоположною частиною заходів забезпечення повноважень правомірності та належного рівня ефективності виконання делегованих повноважень є заходи публічного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів з делегованими повноваженнями. Однак, незважаючи на необхідність обов'язкового запровадження цих заходів у законодавчу основу делегування повноважень та/або адміністративні акти чи адміністративні договори про делегування повноважень, цим заходам у науковій літературі приділяється недостатньо уваги, наслідком чого є відсутність цілісного наукового бачення концепції публічного контролю за виконанням делегованих повноважень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ознайомившись з науковою літературою з тематики контролю за виконанням делегованих повноважень, можемо констатувати, що у науці адміністративного права виділяється окрема група адміністративно-відносин, що складаються у зв'язку з делегуванням владних повноважень. Йдеться про відносини щодо контролю суб'єкта делегування та громадянського суспільства за реалізацією делегованих повноважень. У межах цієї групи відносин, за слушним зауваженням О. І. Бедного, застосовуються методи, форми та процедури, за допомогою яких суб'єкт делегування та інститути громадянського суспільства можуть визначити стан реалізації делегованих повноважень, кількісні та якісні параметри динаміки суспільних відносин у сфері, де здійснюється делегування повноважень. Визначаються й необхідні засоби впливу у разі відхилення від встановлених вимог під час реалізації делегованих повноважень [1, с. 29-30]. Окреслюється у науковій літературі й проблематика правового регулювання та практичної реалізації інструментарію контролю за виконанням делегованих повноважень. У цьому зв'язку, зокрема, А. Г. Зінченко звернула увагу на те, що через систему делегованих повноважень державна влада може контролювати та тиснути на органи місцевого самоврядування [3]. Предмет, заходи та правові наслідки контролю за виконанням делегованих повноважень у законодавстві широкого кола зарубіжних висвітлені у праці Х. Вайсман [2]. Водночас, основні питання нагляду (контролю) за виконанням делегованих владних повноважень залишаються дослідженими недостатньо ґрунтовно та всебічно, що не сприяє формуванню належного наукового підґрунтя для належного законодавчого регулювання цього процесу.

Мета дослідження – висвітлити досвід України та зарубіжних держав щодо правового регулювання основних питань нагляду (контролю) за виконанням делегованих владних повноважень з боку суб'єкта їх делегування.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, висвітливо законодавчі підходи до визначення основних засад та інструментарію публічного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів з делегованими повноваженнями.

У правовій основі делегування повноважень неодмінно на розвиток положень щодо обов'язку суб'єкта делегування повноважень контролювати належність їх виконання обов'язково закріплюється інструментарій для виконання ним цього обов'язку.

Так, у ч. 10 ст. 27А Закону Австралії про тлумачення правових актів установлено, що делегування повноважень чи функцій не звільняє відповідний державний орган чи посадову особу, яка їх делегувала, від обов'язку гарантувати належне виконання відповідного повноваження чи функції [4]. Європейська доктрина делегованих повноважень також передбачає установлення правил виконання делегованих повноважень суб'єктом їх делегування із забезпеченням їх дотримання заходами нагляду (контролю) з його боку [5, с. 43]. Зокрема, у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» йдеться про те, що до повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності (Міністерства економіки України) як суб'єкта делегування повноважень, належить здійснення контролю за дотриманням «Українським національним офісом інтелектуальної власності та інновацій» як національним органом інтелектуальної власності (НОІВ) законодавства у сфері інтелектуальної власності, використанням надходжень від справляння зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності [6].

Предмет контролю за виконанням делегованих повноважень є двовимірним. Насамперед, у ході здійснення заходів адміністративного (публічного) нагляду (контролю) та заходів громадського контролю за цією діяльністю перевіряється її правомірність. Крім того, має оцінюватись її ефективність, адже повноваження делегуються для підвищення рівня якості публічного адміністрування, а не лише формального дотримання вимог законодавства.

Межі предмета контролю правомірності виконання делегованих повноважень, незалежно від того, чи є вони дискреційними, окреслюються загальними вимогами до діяльності суб'єкта владних повноважень на

виконання його владних управлінських функцій. Ці вимоги викладені у законодавстві України про адміністративне судочинство, у якому указано на те, що у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони:

- 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України;
- 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано (визначається законом або впливає з його положень);
- 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії);
- 4) безсторонньо (неупереджено);
- 5) добросовісно;
- 6) розсудливо, тобто керуючись здоровим глуздом, логікою та загальноприйнятими нормами моралі з дотриманням вимог законодавства та не допускаючи безглуздих/іраціональних рішень, дій, бездіяльності: а) які не можна пояснити різницею професійних поглядів або особливим досвідом суб'єкта владних повноважень; б) яких жоден суб'єкт владних повноважень не міг би допустити, діючи добросовісно та відповідно до здорового глузду (розумно);
- 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації;
- 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія);
- 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку, яким є найкоротший строк, достатній для здійснення адміністративного провадження (ч. 2 ст. 2 КАС України, ч. 2 ст. 10, ч. 3 ст. 11 Закону України «Про адміністративну процедуру», рішення Верховного Суду від 1 липня 2024 р. у справі № 990/329/23) [7; 8; 9].

Оцінювання ефективності виконання делегованих повноважень має ґрунтуватись на критеріях ефективності цієї діяльності, які були затверджені суб'єктом делегування повноважень та обов'язок дотримуватись яких взяв на себе суб'єкт з делегованими повноваженнями.

Окреслюючи заходи перевірки діяльності суб'єктів з делегованими повноваженнями, насамперед, звернемо увагу на те, що американська практика регулювання питань забезпечення належного здійснення делегованих повноважень показує, що федеральні органи нерідко делегують повноваження з визначенням підстав для втручання у діяльність суб'єктів з делегованими повноваженнями у тій чи іншій формі. Може йтися про, витребування адміністративних справ у суб'єкта з делегованими повноваженнями, якщо він виконує їх неналежним чином; перегляд нормативно-правових та/або адміністративних актів суб'єкта з делегованими повноваженнями, у тому числі про застосування заходів відповідальності до учасника відповідних правовідносин [2, с. 22, 25]. Більше того, делегована функція або повноваження у виняткових винятках може виконуватись суб'єктом делегування (ч. 10 ст. 27А Закону Австралії про тлумачення правових актів) [4].

Прикладом комплексного інструментарію контролю за виконанням делегованих повноважень є той, що закріплений положеннями законодавства України про порядок контролю (моніторингу) здійснення визначеними організаціями у сфері торговельного мореплавства делегованих їм повноважень.

Адміністрація судноплавства здійснює контроль (моніторинг) за відповідністю визнаної організації вимогам (критеріям) її визнання та виконанням нею зобов'язань за двосторонньою угодою. Контроль (моніторинг) здійснюється відповідно до умов двосторонніх угод. У рамках контролю (моніторингу) здійснення визначеними організаціями у сфері торговельного мореплавства делегованих їм повноважень Адміністрація судноплавства має повноваження:

- отримувати за письмовим запитом документи та відомості, що стосуються діяльності визнаної організації відповідно до двосторонньої угоди;
- відвідувати службові приміщення визнаної організації;
- проводити планові та позапланові перевірки визнаної організації (перевірки документації системи управління якістю, внутрішніх інструкцій, циркулярів, настанов та документації, що стосується українських суден);
- проводити вибіркові перевірки українських суден, що знаходяться під наглядом визнаної організації, під час здійснення планової або позапланової перевірки визнаної організації (розділ IV Порядку уповноваження класифікаційного товариства (визнаної організації) на здійснення нагляду за виконанням на морських судах вимог, встановлених законодавством України та міжнародними договорами України у сфері торговельного мореплавства, затвердженого Наказом Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 10 листопада 2023 року № 1030) [10].

Комплексне законодавче регулювання питань підстав та процедур контролю за виконанням делегованих владних повноважень з боку органів влади, які їх делегували, передбачається й у проекті Закону України «Про порядок делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» від 1 лютого 2008 р. № 1472. За змістом його положень, зокрема, для проведення контролю суб'єкт права делегування може проводити перевірки діяльності виконавця делегованих повноважень щодо здійснення наданих їм публічно-владних повноважень, призначати уповноважених для постійного спостереження за

здійсненням делегованих повноважень, запитувати й одержувати у певний строк, а при надзвичайних обставинах (стихійні лиха, екологічні катастрофи й ін.) негайно необхідні документи й інформацію про здійснення делегованих повноважень. За підсумками заходів нагляду (контролю) суб'єкт делегування уповноважений припиняти рішення суб'єкта виконання делегованих повноважень. (ст. 28 проекту Закону України «Про порядок делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування») [11].

Разом з тим, важливо підкреслити й те, що делегування повноважень не має супроводжуватись невиннованим та надмірним втручанням у діяльність суб'єкта з делегованими повноваженнями, оскільки це може негативно позначитись на ефективності виконання цих повноважень та його намірах продовжувати їх виконання.

Висновки і перспективи. Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що у ході реалізації заходів публічного нагляду (контролю) за виконанням делегованих повноважень перевіряється її правомірність та ефективність. Межі предмета контролю правомірності виконання делегованих повноважень, незалежно від того, чи є вони дискреційними, окреслюються загальними вимогами до діяльності суб'єкта владних повноважень на виконання його владних управлінських функцій. Зокрема, під час контролю за виконанням делегованих повноважень має перевірятись, чи відповідні рішення, дії та бездіяльність прийняті (вчинені): 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 3) розсудливо, тобто керуючись здоровим глуздом, логікою та загальноприйнятими нормами моралі з дотриманням вимог законодавства та не допускаючи безглузвих/іраціональних рішень, дій, бездіяльності: а) які не можна пояснити різницею професійних поглядів або особливим досвідом суб'єкта владних повноважень; б) яких жоден суб'єкт владних повноважень не міг би допустити, діючи добросовісно та відповідно до здорового глузду (розумно); 4) пропорційно. Оцінювання ефективності виконання делегованих повноважень (для визначення рівня позитивного впливу делегування відповідних повноважень на якість їх виконання) має ґрунтуватись на критеріях ефективності цієї діяльності, які були затверджені суб'єктом делегування повноважень та обов'язок дотримуватись яких взяв на себе суб'єкт з делегованими повноваженнями.

Форми та методи публічного нагляду (контролю) за виконанням делегованих повноважень можуть включати моніторинг діяльності відповідного суб'єкта з делегованими повноваженнями, направлення запитів про надання інформації та документів щодо результатів його діяльності, проведення планових, позапланових та фактичних перевірок діяльності суб'єкта з делегованими повноваженнями, а також інший інструментарій, який використовується у випадках та у межах, що встановлені законодавством та/або адміністративним актом (договором) про делегування повноважень. Наслідками публічного нагляду (контролю) за виконанням делегованих повноважень може бути видання розпорядчих документів щодо усунення порушень, заходи оперативного реагування (витребування адміністративних справ у суб'єкта з делегованими повноваженнями, перегляд його нормативно-правових та/або адміністративних актів тощо), а також порушення питання про повернення делегованих повноважень суб'єкту їх делегування та/або притягнення посадових осіб суб'єкта з делегованими повноваженнями до відповідальності у випадках, що встановлені законодавством та/або адміністративним актом (договором) про делегування повноважень.

Список використаних джерел:

1. Бедний О. І. Відносини з делегування повноважень щодо публічного адміністрування як складник предмета адміністративного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 26-31. DOI: 10.32837/apdp.v0i90.3203.
2. Wiseman H. Delegation and dysfunction. *Yale Journal on Regulation*. 2017. Volume 35. Issue 1. pp. 233-291. <https://surl.li/jpzmqw>
3. Зінченко Г. К. Проблеми делегування владних повноважень в Україні на регіональному рівні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2018_2_36
4. Acts Interpretation Act of Australia of 1901 No. 2. Status as of 11 December 2024. URL: https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/consol_act/aia1901230/
5. European Parliamentary Research Service. EU Agencies, Common Approach and Parliamentary Scrutiny. European Implementation Assessment. 2018. URL: <https://surl.li/xfvej>
6. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3688-XII. Дата оновлення: 31 грудня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Дата оновлення: 19 липня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Дата оновлення: 15 листопада 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
9. Рішення Верховного Суду від 1 липня 2024 року у справі № 990/329/23 про визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акту у частині, визнання протиправними дій. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120112051>

10. Порядок уповноваження класифікаційного товариства (визнаної організації) на здійснення нагляду за виконанням на морських судах вимог, встановлених законодавством України та міжнародними договорами України у сфері торговельного мореплавства, затверджений Наказом Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 10 листопада 2023 року № 1030. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0139-24#Text>

11. Проект закону України «Про порядок делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» від 1 лютого 2008 № 1472. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1472&skl=7

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.10>

В. Ю. Дрозд, кандидат юридичних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем
запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПРИ ВЧИНЕННІ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Актуальність статті полягає в тому, що одним із ключових завдань сучасної криміналістичної науки залишається розроблення нових та уточнення наукових положень щодо уже сформованих криміналістичних понять, зокрема, криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Одним із основних елементів криміналістичної характеристики корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, є предмет протиправного посягання. Мета статті полягає в здійсненні теоретико-прикладного аналізу предмету посягання під час вчинення корупційних кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів. Методологія дослідження полягає у використанні методів формальної логіки та спеціально-правових методів (порівняльно-правового, системно-структурного, методу системного аналізу). Методологічний інструментарій обрано відповідно до зазначеної мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. У статті констатується, що предмет протиправного посягання є одним із основних елементів криміналістичної характеристики корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. Предмет посягання є категорією, притаманною як для кримінально-правової, так і криміналістичної характеристики протиправного діяння. Розкрито, що криміналістичною особливістю предмета протиправного посягання є те, що слідосприймаючі та слідотворюючі об'єкти живої та неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі. Констатовано широке коло предметів матеріального світу та об'єктів нематеріального світу, на протиправне отримання яких спрямовані корупційні кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів. Запропонований поділ предмета посягання залежно від їх джерела походження: 1) предмет посягання був ввірений правопорушнику у зв'язку з виконанням службових обов'язків (наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори; обладнання, призначене для їх виготовлення; документи, штампи, печатки; зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини; засоби пересування, військова, спеціальна техніка; чуже майно та ін.); 2) предмет посягання пов'язаний із отриманням неправомірної вигоди працівниками правоохоронних органів (вигода, що має матеріальний вираз; вигода, що має нематеріальний вираз (переваги, пільги, послуги).

Ключові слова: криміналістична характеристика, предмет посягання, корупційні кримінальні правопорушення, працівник правоохоронного органу.

V. Yu. Drozd. The subject of the infringement when law enforcement officers commit corruption criminal offenses

The relevance of the article lies in the fact that one of the key tasks of modern forensic science remains the development of new and clarification of scientific provisions regarding already established forensic concepts, in particular, the forensic characteristics of criminal offenses. One of the main elements of the forensic characteristics of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers is the subject of unlawful encroachment. The purpose of the article is to carry out a theoretical and applied analysis of the subject of encroachment during the commission of corruption criminal offenses by law enforcement officers. The research methodology consists in using the methods of formal logic and special-legal methods (comparative-legal, system-structural, method of system analysis). The methodological tools were selected in accordance with the stated purpose, the specifics of the object and subject of the study. The article states that the subject of unlawful encroachment is one of the main elements of the forensic characteristics of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers. The subject of a criminal offense is a category inherent in both the criminal and forensic characteristics of an unlawful act. It is revealed that the forensic feature of the subject of an unlawful act is that trace-receiving and trace-forming objects of animate and inanimate nature, their qualitative and quantitative indicators, physicochemical and consumer properties individualize the object in the material world. A wide range of objects of the material world and objects of the immaterial world, the illegal acquisition of which is aimed at corrupt criminal offenses committed by law enforcement officers, has been identified. The proposed division of the subject of the offense depending on their source of origin: 1) the subject of the offense was entrusted to the offender in con-

nection with the performance of official duties (narcotics, psychotropic substances, their analogues and precursors; equipment intended for their manufacture; documents, stamps, seals; weapons, ammunition, explosives or other war materials; means of transportation, military, special equipment; other people's property, etc.); 2) the subject of the offense is related to the receipt of unlawful benefit by law enforcement officers (benefit that has a material expression; benefit that has an intangible expression (advantages, privileges, services).

Key words: *forensic characteristics, subject of the offense, corruption criminal offenses, law enforcement officer.*

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань сучасної криміналістичної науки залишається розроблення нових та уточнення наукових положень щодо уже сформованих криміналістичних понять, зокрема, криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Одним із основних елементів криміналістичної характеристики корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, є предмет протиправного посягання.

Проблема щодо предмета є однією зі складних у теорії кримінального права та криміналістики, розв'язання якої потребує особливої уваги з огляду на ключову роль цієї категорії у з'ясуванні основних ознак об'єктивної сторони та інших елементів складу кримінального правопорушення [1, с. 106].

Водночас доводиться констатувати, що методологія та відповідні методи як підвалини, спрямовані на теоретичне розв'язання проблем повсякденної практики та дієвості досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, досі залишаються недостатньо вивченими й систематизованими. На всіх етапах досудового розслідування та наступного судового розгляду – застосування цілісної методології забезпечує виконання стратегічних й тактичних завдань кримінального провадження [2, с. 68].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання предмету протиправного посягання під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень досліджувались у роботах Б.Л. Гончарука [3], В.І. Пісного [4], О.М. Таркана [5] та ін.

Метою статті є дослідження предмету посягання при вчиненні працівниками правоохоронних органів корупційних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Предмет кримінального правопорушення є категорією, властивою як для кримінально-правової, так і криміналістичної характеристики протиправного діяння. У першому випадку він є ознакою складу кримінального правопорушення, а в другому – елементом механізму його вчинення, якому властиві типові ознаки, що в своїй сукупності визначають його специфіку. Відповідно в першому випадку мова йде про важливість з'ясування предмету кримінального правопорушення для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння, в другому – для з'ясування всіх обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження [6, с. 41]. З криміналістичної точки зору предмет злочинного посягання – це речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на ті або інші суспільні відносини [7, с. 427-428], який може мати різний зв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики та знання про характеристики якого має значення для встановлення особи правопорушника [8, с. 345].

У кримінальному праві виокремлено й охарактеризовано юридичні ознаки певних різновидів неправомірної вигоди: грошових коштів, іншого майна, послуг, пільг, нематеріальних активів [9, с. 130-132]. Крім того, у роботах сучасних науковців досліджені особливості інших матеріальних об'єктів, які можуть виступати предметом протиправного посягання у корупційних кримінальних правопорушеннях, вчинених працівниками правоохоронних органів, шляхом використання своїх службових обов'язків.

У той самий час, ми розділяємо позицію Ю.О. Андрейка, який вважає, що предмет протиправного посягання в структурі криміналістичної характеристики є ключовим елементом механізму утворення слідчої картини злочину, тому має характерну особливість – одночасно є як слідоутворюючим, так і слідоприймаючим об'єктом, носієм доказової інформації [10, с. 54], а також безпосередньо впливає на усі інші елементи криміналістичної характеристики, визначаючи як спосіб, так і обстановку вчинення кримінального правопорушення.

На це вказує і В.М. Шевчук, акцентуючи, що криміналістична особливість предмета протиправного посягання на відмінну від кримінально-правової полягає в тому, що це слідоприймаючі та слідоутворюючі об'єкти живої та неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі. Взаємодія злочинця з предметом посягання пов'язана з виникненням різноманітних змін предмета, які локалізуються: 1) на місці події; 2) на самому предметі і його частинах; 3) у місцях його знаходження, приховування, реалізації; 4) на правопорушнику (його тілі, одязі тощо); 5) на знаряддях кримінального правопорушення, технічних засобах, що використовувалися правопорушником [11, с. 89].

У науковій літературі запропоновані різні підходи до класифікації предмету посягання при вчиненні корупційних кримінальних правопорушень.

О.М. Таркан пропонує класифікувати предмет прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди на такі види: а) ті, що можна передавати безпосередньо під час особистого контакту; б) ті,

що можна передавати за допомогою допоміжних транспортних засобів; в) ті, передати які можна дистанційно (наприклад, за допомогою електронних платежів); г) ті, передати які можна за допомогою документального підтвердження права власності (користування), як із потребою передавання в натурі (наприклад, автомобіль), так і без такої потреби (наприклад, частка в статутному фонді юридичної особи); д) ті, які можна тільки надати (послуги і переваги). У залежності від форми існування дослідник виділяє: а) гроші; б) документи, що підтверджують право власності або надають доступ до майна (паперові, електронні, пластиківі); в) промислові товари і продукти; г) послуги матеріального характеру; д) переваги та пільги; е) нематеріальні активи; ж) інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру [5, с. 141].

Л.М. Казанська пропонує наступну типологію предметів злочинів, пов'язаних з корупцією: а) грошові кошти, б) переваги, в) пільги, г) послуги, д) нематеріальні активи, е) інше майно [12, с. 72].

З аналізу зазначених підходів вчених вбачається дещо обмежений підхід до визначення предмету корупційних кримінальних правопорушень, адже запропоновані класифікації стосуються неправомірної вигоди як предмета корупційного протиправного посягання, оминаючи увагою інші об'єкти матеріального світу, які можуть бути предметом посягання у механізмі вчинення працівниками правоохоронних органів корупційних кримінальних правопорушень (наприклад, ввірені йому матеріальні цінності у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків).

Досить узагальнений підхід до класифікації предмету надання, обіцянки, пропозиції неправомірної вигоди висловлений Г.О. Гончаруком, який запропонував їх поділ на дві основні групи: заборонені до цивільного обігу та не заборонені [3, с. 87].

З нашої позиції такий поділ є неконкретизований та не дає чіткого уявлення про предмет протиправного посягання корупційних кримінальних правопорушень.

Заслужовує на увагу підхід до класифікації предмету протиправного посягання у службових кримінальних правопорушеннях наведений О.В. Пчеліною. Вчена пропонує таку типологію: 1) кошти, зокрема: грошові кошти; кошти, призначені для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат; бюджетні кошти; кошти, що фактично не надійшли до бюджетів чи державних цільових фондів унаслідок несплати податків, зборів (обов'язкових платежів) тощо; 2) інше майно, у тому числі житло чи інше володіння особи; майно підприємства, установи, організації; державні або громадські будівлі чи споруди; транспортні засоби; цінні папери; матеріальні цінності; право на майно; дії майнового характеру; 3) переваги та пільги; 4) послуги як-то: послуги матеріального характеру; адміністративні послуги; соціальні послуги і т. п.; 5) нематеріальні блага: об'єкти права інтелектуальної власності; майнові права інтелектуальної власності; інформація; право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку тощо; 6) будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру; 7) документи (офіційні, виборчі й інші), штампи, печатки; 8) отруйні, сильнодіючі, вибухові або інші бойові речовини, радіоактивні матеріали, зброя (крім гладкоствольної мисливської) та боєприпаси, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військове майно, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації; продукти харчування рослинного і тваринного походження, промислова або інша продукція, тварини, риби, рослини або будь-які інші об'єкти із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення; 9) наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори; обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 10) культурні цінності; звірі, птахи чи інші види тваринного світу, у тому числі занесені до Червоної книги України; 12) символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції [13, с. 125].

Безумовно, підхід до класифікації предмету протиправного посягання, запропонований О.В. Пчеліною, є ґрунтовним та широким за змістом, втім, це скоріше окреслення видів предметів посягання, аніж його класифікація, адже в основу покладено виділення відповідних предметів зі статей Особливої частини КК України без групування їх за спільними чи відмінними рисами.

У самий час, наведений вище перелік демонструє широке коло предметів матеріального світу та об'єктів нематеріального світу, на протиправне отримання котрих можуть бути спрямовані корупційні кримінальні правопорушення. Тому, можемо запропонувати поділ предмета протиправного посягання щодо корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, залежно від їх джерела походження:

– предмет посягання був ввірений правопорушнику у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Наприклад, це:

а) наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори (відповідно до вироку районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 30 березня 2023 року, гр. Н. обвинувачується у тому, що він 15 січня 2018 року приблизно о 18 год. 00 хв., будучи службовою особою – поліцейським з сектора логістики та матеріально-технічного забезпечення Інгулецького відділення поліції Криворізького відділу поліції ГУНП в Дніпропетровській області заволодів особливо небезпечним наркотичним засобом, обіг якого заборонений, а саме: «солома маку», шляхом зловживання службовим становищем та виніс його з будівлі зазначеного відділення поліції з метою подальшого його збуту) [14];

б) обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; документи, штампи, печатки (відповідно до вироку Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 24.12.2024, гр. Ж., який є співробітником Збройних сил України, в ході спілкування з поліцейськими узяв у капітана поліції гр. Ш з рук пред'явлене останнім службове посвідчення, після чого, діючи умисно, усвідомлюючи, що дане посвідчення є важливим особистим документом поліцейського гр. Ш., який засвідчує його приналежність до органів Національної поліції та відсутність якого унеможливило виконання ним службових обов'язків, з указаним посвідченням відійшов від поліцейських, після чого поклав посвідчення до кишені штанів та на законну вимогу поліцейських відмовився його повертати, у відповідь став виражатися на їх адресу нецензурними словами та висловлювати погрози фізичною розправою, при цьому утримуючи посвідчення у себе до здійснення його затримання) [15];

в) зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова, спеціальна техніка чи інше майно (відповідно до вироку Святошинського районного суду м. Києва від 18 жовтня 2023, було розглянуто справу щодо працівників поліції, які були задіяні у придушенні протесту на «Майдані» у 2014 році. Судом було встановлено, зокрема, що 21 лютого 2014 року у денний час, за вказівкою командира РСП гр. Н. зведений загін з працівників РСП прибув до місця постійної дислокації ПМОП. Перебуваючи на території ПМОП, командир РСП гр. Л., будучи представником влади та матеріально відповідальною особою, вступив у попередню змову з командиром ПМОП гр. П. та невстановленими слідством особами з метою заволодіння вогнепальною зброєю – АКМС, СГД та спецзасобами Форт-500, що були закріплені за ПМОП. Гр. Л. дав протиправний наказ співробітникам РСП скласти отримані 18 лютого 2014 року у черговій частині АКМС, СГД та спецзасоби Форт-500 в ящики в кабінеті командирів взводів РСП. Виконуючи явно незаконний наказ гр. Н., співробітники РСП, діючи за попередньої змовою групою осіб, склали у непристосованому для зберігання місці закріплену за ними табельну вогнепальну зброю. Цього ж дня, тобто 21 лютого 2014 року, за вказівкою гр. З. до службового приміщення РСП – кабінету командирів взводів прибули невідомі особи, які за попередньою змовою з гр. П., винесли з приміщення зазначеного кабінету вищевказані АКМС у кількості 24 шт., пістолет Форт-12 у кількості 1 шт., СГД у кількості 1 шт., рушниця Форт-500 у кількості 3 шт. та зникли з цією зброєю у невідомому напрямку) [16];

в) чуже майно (наприклад, вироком Сихівського районного суду м. Львова від 14.04.2023 року було встановлено, що гр. Д., обіймаючи посаду інспектора Управління патрульної поліції у Львівській області Департаменту патрульної поліції Національної поліції України та будучи службовою особою, 05 квітня 2020 року о 21.55 год на АЗС «ОККО», використав паливну смарт-картку АЗС «ОККО» №..., на лицьовій стороні якої зазначено її пін-код та яка належала ДПП і була призначена для заправки службового автомобіля «ШКОДА РАПІД», зловживаючи своїм службовим становищем, умисно, здійснив нею розрахунок за паливо – бензин А-95, що перебувало у його віданні, чим заподіяв потерпілому матеріальну шкоду на суму 258 грн, після чого налив паливо у канистру та залишив територію АЗС) [17];

– предмет посягання пов'язаний із отриманням неправомірної вигоди працівником правоохоронного органу. Наприклад, це:

а) вигода, що має матеріальний вираз (наприклад, вироком Малиновського районного суду м. Одеси від 28 грудня 2020 року було встановлено, що гр. Ш., перебуваючи на посаді прокурора Роздільнянської місцевої прокуратури Одеської області, у власному службовому кабінеті при особистій зустрічі з гр. Н. повідомив останньому про необхідність надання йому неправомірної вигоди у розмірі 500 доларів США за повідомлення гр. К. про підозру за ч. 1 ст. 185 КК, погодження клопотання про обрання останньому запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання та подальше орієнтування суду за результатами судового розгляду на призначення гр. К. покарання не пов'язаного з реальним позбавленням волі. Як наслідок, гр. Ш. одержав від гр. Н., який діяв з відома та під контролем правоохоронних органів, неправомірну вигоду у розмірі 100 доларів США та 10 600 гривень) [18];

б) вигода, що має нематеріальний вираз (переваги, пільги, послуги) (наприклад, Державне бюро розслідувань викрило та припинило протиправну діяльність працівника Центрального апарату Служби безпеки України, який займався сутенерством. За попередньою інформацією, працівник СБУ систематично вимагав неправомірну вигоду від жінок у вигляді інтимних послуг, у якості плати за «кришування» їх діяльності) [19].

Висновки та перспективи. Отже, слід констатувати широке коло предметів матеріального світу та об'єктів нематеріального світу, на протиправне отримання яких спрямовані корупційні кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів. Доцільно запропонувати поділ предмета посягання залежно від джерела походження: 1) предмет посягання був ввірений правопорушнику у зв'язку з виконанням службових обов'язків (наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори; обладнання, призначене для їх виготовлення; документи, штампи, печатки; зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини; засоби пересування, військова, спеціальна техніка; чуже майно та ін.); 2) предмет посягання пов'язаний із отриманням неправомірної вигоди працівниками правоохоронних органів (вигода, що має матеріальний вираз; вигода, що має нематеріальний вираз (переваги, пільги, послуги)).

Список використаних джерел:

1. Заєць О. М. Поняття та особливості предмету кримінального правопорушення, який вчинено у сфері страхування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017 № 1. С. 105–108.
2. Чорноус Ю.М., Шмітько В.В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. № 2 (26). С. 61-72. DOI: <https://doi.org/10.33270/02232602.61>
3. Гончарук Г. О. Методика розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 249 с.
4. Пісний В. І. Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2024. 312 с.
5. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. ... д-ра філос. : 081. Харків, 2021. 244 с. URL: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/tarkan-dysertatsia.pdf>.
6. Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2023. 249 с.
7. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітько. [5-ге вид., перероб. та допов.]. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.
8. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [2-ге вид.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
9. Желік М. Б. Обсяг поняття «неправомірна вигода» за кримінальним правом України. *Наше право*. 2016. № 1. С. 129–133.
10. Андрейко Ю. О. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2014. Вип. 6–2, т. 4. С. 51–54.
11. Шевчук В. М. Предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики контрабанди наркотичних засобів. *Митна справа*. 2006. №5 (47). С. 89–96.
12. Казанська Л. М. Криміналістична характеристика злочинів пов'язаних з корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 10–2, т. 2. С. 169–172.
13. Пчеліна О. В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 176–182.
14. Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 30 берез. 2023 р. у справі №216/2403/18. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109923192>.
15. Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 24 груд. 2024 р. у справі №705/5563/24. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124010571>.
16. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 18 жовт. 2023 р. у справі №759/3498/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114304164>.
17. Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 14 квіт. 2023 р. у справі №464/3224/21. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110222964>.
18. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 28 груд. 2020 р. у справі № 511/760/18. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93869168>.
19. ДБР викрило працівника СБУ який займався сутенерством. Державне бюро розслідувань : [сайт]. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr_vikrilo_pracivnika_sbu_yakiy_zaymavsya_sutenerstvom.

Д. В. Приймаченко, доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Університету митної справи та фінансів

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У цьому дослідженні проаналізовано ключові риси правового регулювання жорстокого ставлення до тварин в Україні. Розглянуто законодавчу базу, судову практику та проблемні аспекти зазначеної тематики. Також проведено порівняльний аналіз з законодавством інших країн. Вивчено кримінально-правовий та адміністративно-правовий захист тварин в національному законодавстві. Зафіксовано, що правове регулювання щодо жорстокого поводження з тваринами потребує подальшого вдосконалення, де, головним завданням держави є створення повної та дієвої системи захисту тварин на основі європейських гуманістичних цінностей. Досягнення цієї мети можливе лише за умов належного виконання законів, підвищення правової грамотності та активної участі громадянського суспільства.

Визначено переешкоди у реалізації національного законодавства, а також запропоновано шляхи його поліпшення згідно з європейськими стандартами. Проаналізовано статтю 299 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Визначено об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу цього злочину, розкрито кваліфікуючі ознаки та виділено проблемні аспекти правозастосовної практики. Особливу увагу зосереджено на описі об'єктивної та суб'єктивної сторін цього злочину. Сформульовано основні проблеми правозастосування та представлено пропозиції щодо вдосконалення механізмів захисту прав тварин відповідно до європейських норм. Серед виявлених проблем правозастосування виділено: – недостатній рівень кваліфікації правоохоронців; – відсутність чітких інструкцій для слідчих дій у справах про жорстоке поводження; – низький рівень правової культури населення; – надто м'які санкції за відповідні злочини. Окремо підкреслено необхідність визначення напрямів удосконалення кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Підсумовано, що необхідно підвищувати обізнаність громадян за допомогою певних заходів, зокрема освітніх кампаній, що сприятимуть запобіганню таких злочинів. Зазначається, що створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах збільшить професіоналізм працівників, які здійснюють досудове розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: жорстоке поводження, захист тварин, відповідальність, нормативно-правова основа, мораль, склад злочину, правове регулювання, переміщення тварин, забій тварин, удосконалення.

D. V. Pryimachenko. Some legal principles for the protection of animals from animal cruelty: a comparative analysis

This study analyzes the key features of the legal regulation of animal cruelty in Ukraine. The legislative framework, judicial practice and problematic aspects of the topic are considered. A comparative analysis with the legislation of other countries is also conducted. The criminal and administrative legal protection of animals in national legislation is studied. It is noted that the legal regulation of animal cruelty requires further improvement, where the main task of the state is to create a complete and effective system of animal protection based on European humanistic values. Achieving this goal is possible only if laws are properly implemented, legal literacy is increased and civil society is actively involved. Obstacles to the implementation of national legislation are identified, and ways to improve it in accordance with European standards are proposed. Article 299 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for liability for animal cruelty, is analyzed. The objective and subjective features of the composition of this crime are determined, the qualifying features are revealed and the problematic aspects of law enforcement practice are highlighted. Particular attention is paid to the description of the objective and subjective sides of this crime. The main problems of law enforcement are formulated and proposals are presented for improving the mechanisms for protecting animal rights in accordance with European norms. Among the identified problems of law enforcement, the following are highlighted: - insufficient level of qualification of law enforcement officers; - lack of clear instructions for investigative actions in cases of cruelty; - low level of legal culture of the population; - too soft sanctions for the relevant crimes. The need to determine areas for improving criminal liability for cruelty to animals is separately emphasized. It is concluded that it is necessary to raise public awareness through certain measures, in particular educational campaigns, which will contribute to the prevention of such crimes. It is noted that the creation of specialized units in law enforcement agencies will increase the professionalism of employees conducting pre-trial investigations of relevant criminal offenses.

Key words: cruelty, animal protection, responsibility, regulatory and legal framework, morality, elements of a crime, legal regulation, animal movement, animal slaughter, improvement.

Постановка проблеми. Знущання над тваринами негативно впливає на моральний стан суспільства, що призводить до зростання агресії серед дітей та підлітків. Небезпека криється у порушенні над беззахисними створіннями, що виховує у людей, особливо у молодого покоління, байдужість до страждань, сприяє агресії, насильству та вандалізму. Кримінальні дослідження показують, що чимало тих, хто у дитинстві чи підлітковому віці регулярно знущався, бив або безпідставно вбивав тварин, у майбутньому ставали злочинцями, схильними до насильства. Проте, жорстокість щодо тварин є проблемою не тільки моральною, але й юридичною. Гуманне ставлення до тварин відображає рівень цивілізованості суспільства та зрілості його

правової системи. Тому надзвичайно важливо проаналізувати особливості правового регулювання таких дій та ефективність механізмів покарання за них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові праці наголошують на ключовій ролі багатоаспектного вирішення проблеми насильства над тваринами. Це передбачає не лише оновлення існуючих законів, але й ретельний аналіз психологічного портрету осіб, що вчиняють подібні злочини. Також вкрай важливим є перейняття позитивного міжнародного досвіду задля найефективнішого попередження цих жакливих діянь. О.М. Белоусова, І.А. Головка, А.О. Данилевський, І.М. Данішин, Д.О. Калмиков, В.А. Копилян, В.В. Кузнецов, М.Й. Коржанський, В.С. Мірошніченко, В.В. Тильчик, С.А. Хімченко, М.М. Юшкова та ін. Кримінально-правові питання захисту тварин від жорстокого поводження вивчало багато науковців: І. А. Головка, А. О. Данилевський, Д. О. Калмиков, О. С. Колбасов, В. К. Кудрявцев, Ю. С. Кулик, А. В. Куліченко, В. О. Навроцький, О. М. Шуміло, О. О. Шуміло та інші.

Метою цієї статті є розгорнутий аналіз правових актів, які стосуються захисту тварин від насильства в Україні. Буде досліджено їхні специфічні риси, виявлено пробіли та недоліки. Крім того, будуть запропоновані шляхи вдосконалення законодавства для гарантування дієвого захисту тварин від жорстокого ставлення, враховуючи сучасні правові, моральні, етичні та міжнародні вимоги.

Виклад основного матеріалу. Основоположним і спеціальним законом, який встановлює принципи людяного ставлення до тварин, забороняє знущання, катування, незаконне вбивство тварин, організацію боїв, використання в жорстоких умовах тощо, є Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (2006 р.) [1]. Зазначений закон України встановлює, що виховання людяного ставлення до тварин є наріжним каменем етичного, культурного та екологічного виховання українців. Він зобов'язує формувати у громадян високий рівень еколого-етичної свідомості та культури [1]. На жаль, попри це, ефективного втілення цієї норми у життя не спостерігається.

Ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» визначає поняття жорстокого поводження з тваринами як знущання над тваринами, зокрема безпритульними, що викликало страждання, завдало їм фізичного болю, тілесних ушкоджень, каліцтва чи призвело до смерті, натравлювання тварин одна на одну та на інших тварин, учинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення домашніх і сільськогосподарських тварин без догляду, що стосується порушення правил утримання тварин [1].

Мета згаданого Закону полягає у визначенні правових, організаційних та морально-етичних основ діяльності у сфері захисту тварин від жорстокого поводження, а також забезпеченні гуманного ставлення до тварин [1]. Цей Закон є прогресивним нормативним актом, що забезпечує базові стандарти гуманного ставлення до тварин. Однак ефективність його дії значною мірою залежить від належного правозастосування, контролю та просвітницької роботи.

Нагальна потреба у всебічному дослідженні захисту тварин від жорстокого ставлення, що задіяні у людській діяльності та розвагах, випливає з того факту, що існують лише загальні положення законодавства, які стосуються цієї проблеми в різних галузях права [9]. Недостатньо чітко визначено особливості адміністративно-правового захисту окремих груп тварин від жорстокого поводження. Невизначеність, недостатнє вивчення та аналіз підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють утримання та поводження з тваринами, але не включають аспекти їхнього захисту від жорстокого ставлення, досліджувалися численними вітчизняними та закордонними науковцями в різних наукових сферах, таких як екологічна етика, екологія, психологія та правознавство [10].

Відповідно до ст. 32 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», органи Національної поліції здійснюють нагляд за дотриманням правил вихову домашніх тварин (собак) у громадських місцях і вживають відповідних заходів у разі порушення законодавства про поводження з тваринами [1].

Вони мають повноваження щодо контролю за дотриманням правил утримання та вихову домашніх тварин, проте цей нагляд носить адміністративно-наглядовий характер і базується переважно на дотриманні норм публічного порядку. Слід зазначити, що органи Національної поліції не займаються спеціальним "доглядом" за виховом тварин, але мають чіткі повноваження на реагування та притягнення до відповідальності за порушення встановлених правил, що є складовою публічного порядку.

Водночас законодавство передбачає право поліцейських на застосування вогнепальної зброї для відбиття нападу тварин, які загрожують життю і здоров'ю [2].

Міжнародно-правове забезпечення порядку поводження з тваринами виокремлює декілька основних аспектів, навколо яких зосереджується правове регулювання відносин у сфері захисту тварин. До них належать: 1) правила утримання, придбання та розведення тварин; 2) правила поводження та утримання фермерських тварин – Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах (1976 р.) [3].

У сучасному світі людина не просто живе поруч із тваринами, а й активно залучає їх до різних сфер своєї діяльності. Сфери такого використання досить різноманітні. Тварин застосовують у декоративних цілях, як моделей для зйомок, у кіноіндустрії, для охоронних завдань, наукових експериментів та в інших напрямках [13].

Європейський досвід у захисті тварин від жорстокого поводження свідчить, що ключовим у формуванні міжнародно-правових стандартів щодо поводження з домашніми тваринами є Європейська конвенція

про захист домашніх тварин № 125 (підписана у Страсбурзі 13 листопада 1987 року та набула чинності з 1 травня 1992 року). Україна ратифікувала Конвенцію Законом «Про ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин» від 18 вересня 2013 року № 578-VII [4].

Відповідно до зазначеної Конвенції, кожна зі Сторін бере на себе обов'язок вжити всіх необхідних кроків для втілення положень цієї Конвенції щодо: а) домашніх тварин, яких утримує фізична або юридична особа в будь-якому помешканні чи будь-якому господарстві з метою продажу, розведення, утримання заради комерційної вигоди, а також у притулках для тварин.

Будь-хто, хто утримує домашнього улюбленця або згодився його доглядати, несе особисту відповідальність за його здоров'я та добробут.

Будь-яка особа, яка утримує домашню тварину або опікується нею, зобов'язана забезпечити їй житло, піклування й увагу з врахуванням етологічних особливостей тварини з огляду на її видову належність і породи, а саме:

- а) надавати достатню кількість якісної їжі та води;
- б) забезпечувати належну фізичну активність;
- в) вживати усіх розумних заходів для запобігання втечі [4].

У Польщі поведження з тваринами регулює закон «Про охорону тварин». Кожна домашня тварина повинна мати паспорт з відмітками про відповідні щеплення та аналізи. Такий паспорт заводять і для домашніх улюбленців, яких завозять до Польщі з інших країн, що стосується, зокрема, українців, які їдуть до Польщі на тимчасове проживання або працюють у цій країні. Водночас у Польщі вільно гуляють бездомні коти, до яких, на відміну від собак, досить поблажливе ставлення. Діє програма обов'язкової стерилізації таких тварин. У Франції муніципалітети мають законодавство, що захищає покупців тварин (собак і котів), згідно з яким куплену тварину не може бути продано без ветеринарного огляду. Продаж цуценят і кошенят, які не досягли віку 8-ми тижнів, заборонено. Власник собаки у Франції не має права створювати незручності для інших людей, адже вона може гавкати, вити, бути агресивною. У таких випадках власникові доведеться заплатити штраф (650 євро), у разі повторного випадку – розлучитися із собакою або знайти собі інше житло. Собаку, що напала на людину, усипляють. У Великій Британії реєстрація домашніх тварин є обов'язковою. Реєстраційні жетони можна отримати під час сплати одноразового збору, який за нестерилізовану тварину вдвічі більший, ніж за стерилізовану. Стерилізацію підтверджують документом від ветеринара [5].

Порівняння стану правового регулювання в Україні та країнах Європи демонструє значні відмінності. У зв'язку з цим, інтеграція основних положень Конвенції про захист домашніх тварин у національне законодавство вимагає врахування специфіки країни, що робить цей процес досить складним. Закони не лише визначають принципи поведження з домашніми тваринами, але й слугують індикатором рівня розвитку суспільства. Саме цей напрямок є ключовим у європейській спільноті [14].

З огляду на вітчизняне законодавство, варто відзначити, що правове регулювання в царині захисту тварин в Україні ґрунтується на низці нормативно-правових актів. Вони поєднують загальні принципи гуманного ставлення до тварин та встановлюють відповідальність за їх порушення. До таких актів належить Конституція України, зокрема стаття 66, що зобов'язує кожного не завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, частиною якого є тваринний світ [6].

Водночас, в Конституції України відсутні положення, які б безпосередньо встановлювали на державному рівні обов'язок щодо захисту тварин від жорстокого поведження.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) у статті 89 передбачає адміністративну відповідальність за жорстоке поведження з тваринами, яке не має ознак кримінального правопорушення [7].

Захист тварин від жорстокого поведження – важлива складова правової системи держави, що відповідає як загальноєвропейським цінностям, так і міжнародним зобов'язанням України. Кримінально-правовий аспект цього захисту відіграє ключову роль у запобіганні жорстоким діям, встановленні відповідальності та формуванні гуманного ставлення в суспільстві [9].

Кримінальний кодекс України (ККУ), зокрема стаття 299, передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поведження з тваринами, якщо воно призвело до їх каліцтва або загибелі, вчинене з хуліганських або корисливих мотивів, з особливою жорстокістю або у присутності неповнолітніх [8].

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 299 ККУ, охоплює дії, які спричинили фізичні страждання, каліцтво чи смерть тварини. Це може бути побиття, катування, позбавлення їжі, води, лікування тощо. Особливістю є необхідність доведення умислу особи, а також мотивів, що свідчать про зневагу до загальноприйнятих морально-етичних норм. Відтак, обов'язковою умовою кваліфікації злочину є встановлення суб'єктивної сторони: прямого умислу, іноді хуліганських або корисливих мотивів [10].

Судова практика показує важливість доказу обставин, пов'язаних з намірами правопорушника, публічністю діяння та наслідками для тварини. Значення також мають характеристики особи обвинуваченого, наявність рецидивів жорстокої поведінки чи систематичне порушення правил утримання тварин. Кримінально-правовий захист тварин вимагає подальшого вдосконалення, зокрема, посилення санкцій, уточнення понять «жорстоке поведження», «мотив» та «особлива жорстокість», а також розробки превентивних механізмів. Важлива ефективність досудового розслідування та спеціальна підготовка правоохоронців

у зоозахисті. Отже, кримінально-правовий аспект захисту тварин не лише передбачає покарання за протиправні дії, але й є дієвим інструментом виховання громадської свідомості та підвищення рівня гуманності в суспільстві. Вказана норма охоплює як дії, так і наслідки, зокрема тілесні ушкодження та загибель, передбачає диференційовану відповідальність залежно від мотивів, публічності, повторюваності, відео фіксації та спрямована на захист моральних засад суспільства та запобігання жорстокості як явища [15].

Кваліфікований вид жорстокого поводження з тваринами має місце, якщо дії вчинені у присутності малолітнього (особи віком до 14 років). Правопорушник повинен усвідомлювати присутність дитини та розуміння нею факту жорстокого поводження з тваринами. Санкція передбачає обмеження або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років [8].

Аналізуючи проблематику кваліфікації, можна дійти висновку, що склад злочину включає оціночні поняття (наприклад, «особлива жорстокість», «хуліганські мотиви»), що ускладнює єдине застосування норми [11]. Існують розбіжності між фактичними обставинами справ і юридичною кваліфікацією, а також недостатня поінформованість громадян і низький професіоналізм слідчих у сфері фіксації таких злочинів [12].

Висновки. Відтак, удосконалення нормативного регулювання щодо жорстокого ставлення до тварин – нагальна потреба. Найважливіше завдання держави – формування дієвої системи захисту тварин, ґрунтованої на європейських гуманістичних принципах. Це досягне лише шляхом сумлінного виконання законів, зростання правової свідомості та активного залучення громадськості.

Беручи до уваги багатогранність та глибину проблематики, окремі її грані лише окреслені у цій публікації, інші будуть розглядатися в майбутніх наукових розвідках.

Серед ключових проблем правозастосування варто зазначити: – недостатній рівень фахової підготовки правоохоронців; – відсутність чітких інструкцій для слідчих дій у справах про жорстоке поводження; – низьку правову культуру в суспільстві; – надто м'які санкції за вчинення таких злочинів.

Напрямки вдосконалення передбачають посилення кримінальної відповідальності за жорстоке ставлення. Підвищення обізнаності населення шляхом проведення просвітницьких заходів сприятиме запобіганню злочинам, разом з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування в галузі захисту тварин. Створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах підвищить професійний рівень їх працівників, що дозволить оперативно реагувати та запобігати правопорушенням.

Список використаних джерел:

1. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення 07.04.2025 року).
2. Про Національну поліцію : Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 08.04.2025 року).
3. Про ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин : Закон України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_a15. (дата звернення 08.04.2025 року).
4. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text
5. Жих В. Міжнародні приклади регулювання утримання домашніх тварин. URL: <https://www.poryad.com/?p=428>
6. Конституція України : закон URL: <https://surl.li/fjyfaz> (дата звернення 07.04.2025 року).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 08.04.2025 року).
8. Кримінальний кодекс України : кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 07.04.2025 року).
9. Юшков М.М. Адміністративно-правові основи жорстокого поводження з тваринами. *Law. State. Technology*, 3, 2022. С. 47–52, doi: 10.32782/LST/2022-3-8 URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/246/217>
10. Юшков М.М. Співвідношення кримінальної та адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Право.ua*. № 3, 2023. С. 33-38. DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.5 URL: <https://surl.li/sorpiu>
11. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Chepik-Trehubenko. Olha Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani*. 2022. *Law Journal*, 11(2), 55-79. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>
12. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)
13. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoriia. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

14. Sinkevych, O., Yurovska V., Komissarova, N., Tkachenko, O., & Leheza, Y. Subjects of public authority in matters of combating terrorism: legal regulation, administrative and criminal aspect. 2024. *Ius Humani. Law Journal*, 13(1), 1-14. <https://doi.org/10.31207/ih.v13i1.332>
15. Tracking Animal Cruelty. FBI Collecting Data on Crimes Against Animals. The Federal Bureau of Investigation. Access mode: <https://surl.lu/snpiga>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.12>

М. М. Ігошин, кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного
права та галузевих правових дисциплін
Київського університету права Національної академії наук України

А. В. Данько, магістрант
Київського університету права Національної академії наук України

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У БОРОТЬБІ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН

Розглянуто етапи становлення міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин. Проаналізовано поняття незаконного обігу наркотичних речовин, історична періодизація розвитку даного явища, також зазначено сучасну основу системи міжнародного контролю над наркотиками, яка характеризується кооперацією, імплементацією державами важливих міжнародних конвенцій.

Зазначено, що незаконний обіг наркотичних речовин характеризується такими діями, як: виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, транспортування, розповсюдження, імпорту, експорту та інші операції, яке здійснюється всупереч законам. Дані дії можуть здійснюватись не тільки окремими особами, але й цілими злочинними організованими угрупованнями.

Доведено, що міжнародній спільноті вдалось напрацювати певний досвід у питанні контролю незаконного обігу наркотичних речовин, незважаючи на особливості політичних, економічних та соціальних аспектах кожної держави, змогли утворити єдину спільну у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин. Зокрема, акцентовується увага на важливих міжнародних документах, таких як Конвенція 1961 року з поправками, внесеними до неї згідно з Протоколом 1972 року, Конвенція 1971 року і Конвенція 1988 року, що і сформували сучасну правову систему боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин. Врахування досвіду попередніх років та удосконалення сучасних міжнародних механізм допоможе посилити ефективність боротьби з цією серйозною загрозою для світоустрою.

Підкреслено, що сучасне та встановлення міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин характеризується ухвалення низки міжнародних нормативно-правових актів, базується на системі принципів, що включає спільний інтерес міжнародного характеру, і національні інтереси окремих держав як суб'єктів міжнародного права.

Проаналізовано, що ключова роль у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин полягає саме у якісній співпраці шляхом прийнятих державами міжнародно-правових актів. Взаємодії держави у протидії незаконному обігу наркотичних речовин включає як національні, так і міжнародні аспекти, адже боротьба повинна відбуватись на усіх рівнях влади. Окрім юридичної відповідальності за цей злочин, повинні існувати інші підходи превентивного характеру, у вигляді програм, освітніх кампаній, спрямованих на підвищення свідомості суспільства. Міжнародні конвенції та договори створюють правову основу для боротьби з наркотичними речовинами, міжнародні організації, спільні операції сприяють обміну інформації та інтелектуальними ресурсами, фінансами та технічною допомогою. Враховуючи сучасні виклики, важливо адаптувати національну та міжнародну систему до нових умов і посилювати координацію між державами.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, обіг наркотичних речовин, конвенція, контроль, обмеження.

M. M. Igoshin, A. V. Danko. The establishment of international cooperation in the fight against the illegal trafficking of narcotic substances

The stages of the formation of international cooperation in the fight against illicit drug trafficking are considered. The concept of illicit drug trafficking, the historical periodization of the development of this phenomenon are analyzed, and the modern basis of the system of international drug control, which is characterized by cooperation and the implementation of important international conventions by states, is also indicated.

It is noted that illicit drug trafficking is characterized by such actions as: production, manufacture, acquisition, storage, transportation, distribution, import, export and other operations carried out in violation of the law. These actions can be carried out not only by individuals, but also by entire criminal organized groups.

It is proved that the international community has managed to gain some experience in the issue of controlling illicit drug trafficking, despite the specific political, economic and social aspects of each state, they were able to form a single common one in the fight against illicit drug trafficking. In particular, attention is focused on important international documents, such as the 1961 Convention as amended by the 1972 Protocol, the 1971 Convention and the 1988 Convention, which have formed the modern legal system for combating illicit trafficking in narcotic drugs. Taking into account the experience of previous years and improving modern international mechanisms will help to increase the effectiveness of the fight against this serious threat to the world order.

It is emphasized that the modern and established international cooperation in combating illicit trafficking in narcotic drugs is characterized by the adoption of a number of international regulatory legal acts, based on a system of principles that includes a common international interest and the national interests of individual states as subjects of international law.

It is analyzed that the key role in combating illicit trafficking in narcotic drugs lies precisely in high-quality cooperation through international legal acts adopted by states. The interaction of the state in combating illicit drug trafficking includes both national and international aspects, because the fight must take place at all levels of government. In addition to legal responsibility for this crime, there must be other preventive approaches, in the form of programs, educational campaigns aimed at raising public awareness. International conventions and treaties create a legal basis for combating drugs, international organizations, joint operations contribute to the exchange of information and intellectual resources, finances and technical assistance. Given modern challenges, it is important to adapt the national and international system to new conditions and strengthen coordination between states.

Key words: international cooperation, drug trafficking, convention, control, restrictions.

Постановка завдання. Незаконний обіг наркотичних речовин є серйозною сучасною загрозою для світоустрою. Щодня кількість злочинних організацій збільшується, часто вони діють транснаціонально, використовуючи мережі країн для виробництва, транспортування та розповсюдження наркотичних речовин. Зростання масштабів даного явища потребує удосконалення системи механізмів боротьби, вивчення усіх аспектів проблеми, включно історичних етапів розвитку, адже це допомагає визначити ефективність раніше впроваджених заходів, виокремити дієві засоби попереднього досвіду для майбутнього вдосконалення міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти тематики щодо етапів становлення міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. А.А. Музики, який розглядав кримінально-правові аспекти боротьби з наркозлочинністю; С.В. Албула, що досліджував оперативно-розшукові аспекти протидії наркозлочинам; С.В. Андрусенко вивчав питання ролі правоохоронних органів у міжнародному співробітництві щодо боротьби з наркоторгівлею та аналізував важливість спільних операцій; О.М. Гуміна акцентувала увагу на теоретико-методологічних основах протидії поширення наркотичних речовин в суспільстві; К.Ю. Писаренко аналізував адміністративно-правові механізми протидії наркозлочинності; В.А. Тимошенко досліджував питання міжнародно-правових стратегій боротьби з наркозлочинністю; Ітан Надельман, що вивчав питання наркополітики і міжнародного права; Пітер Ройтер один з небагатьох економістів, який аналізував різні підходи до боротьби з наркотиками на міжнародному рівні.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин, питання етапів становлення цього співробітництва вимагає додаткового аналізу історичної періодизації задля спостереження динаміки, і визначення ефективних заходів, і подальше їх удосконалення.

Мета статті полягає у правовому аналізі етапів становлення міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин.

В межах сформульованої мети дослідження визначено наступні завдання дослідження:

1. Охарактеризувати поняття незаконного обігу наркотичних речовин;
2. Дослідити історію становлення міжнародного співробітництва у сфері контролю над незаконним обігом наркотичних речовин;
3. Визначити сучасну міжнародно-правову основу системи міжнародного контролю над наркотиками.

Виклад основного матеріалу. Незаконний обіг наркотичних речовин є однією з серйозних сучасних загроз, що призводить до серйозних порушень безпеки та стабільності суспільства, сприяючи руйнуванню політичного, соціального, економічного аспекту кожної країни.

Варто зазначити, У контексті Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року під незаконним обігом наркотичних речовин слід розуміти будь-які навмисні дії, пов'язані з виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, транспортуванням, розповсюдженням, імпортом, експортом та іншими операціями з наркотичними і психотропними речовинами, що здійснюються всупереч положенням міжнародних конвенцій та національного законодавства, спрямовані на немедичне використання цих речовин [1].

Сфера незаконного обігу наркотичних речовин представлена не тільки окремими особами, що самостійно їх виготовляють, придбають, вживають, збувають, а також злочинними організованими угрупованнями [2].

Важливим питанням у вивченні розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин є історичні джерела його становлення, що свідчать про те, що явище «наркоманії» і різні його форми існували ще здавна.

Цей рух виник у зв'язку з обставинами у Східній Азії, особливо з опіумною проблемою в Китаї, та геополітичними інтересами західних держав у цьому регіоні. Виробництво опіуму існувало протягом тисячоліть на території сучасних Туреччини, Ірану та Афганістану, а пізніше поширилося далі на схід, до Китаю і на північ, у регіони навколо Чорного моря. Попит на опіум, особливо у формі для куріння, зростав у Східній Азії з XVII століття. У XIX столітті транспортування опіуму з регіонів вирощування до його споживачів стало прибутковою справою. Продаж індійського опіуму до Китаю став невід'ємною частиною оплати британського уряду Індії.

Внаслідок війни та договорів середини XIX століття опіум потрапляв до Китаю з Індії незалежно від думки китайського уряду щодо цієї торгівлі. Окрім імпорту опіуму, цю культуру дедалі більше вирощували в самому Китаї. Тим часом у Великій Британії антиопіумні групи заявляли, що торгівля опіумом є незаконною і має бути припинена. Однак лише 1906 року до влади прийшов британський уряд, який поділяв це засудження примусової торгівлі індійським опіумом до Китаю. Ця політична зміна відбулася того ж року, коли китайський уряд розпочав кампанію проти куріння опіуму та його виробництва в Китаї. Тоді США вирішили запросити відповідні країни на зустріч у Шанхаї, щоб обговорити шляхи підтримки антиопіумної кампанії в Китаї. У США були й інші мотиви, зокрема надія на те, що міжнародна угода про розподіл опіуму та його похідних вирішить проблему контрабанди опіуму на Філіппінах. Збіг цих трьох урядових рішень уможливив початок міжнародної антинаркотичної кампанії, в якій ми досі беремо участь. Якби США не були залучені, спірне питання між Індією та Китаєм могло б бути вирішене до їх задоволення, але навряд чи міжнародна спільнота була б залучена до міжнародних зусиль з контролю опіуму [3].

Варто зазначити, що у лютому 1909 році Міжнародна опіумна комісія зібралася в Шанхаї, що зібрало представників країн, щоб обговорити проблему незаконного обігу опіуму. Ця подія вважається початком формального міжнародного співробітництва у боротьбі з наркотичними речовинами. На даному засідданні було розглянуто опіумне питання в усіх його аспектах і зроблено певні одностайні висновки, які по суті засуджували дії, пов'язані з виробництвом і вживанням опіуму та морфію, і містили рекомендації щодо заходів, яких слід вжити, щоб покласти край таким зловживанням. Оскільки комісія не була уповноважена вести переговори про укладення конвенції, обов'язкової для держав-учасниць, було визнано за необхідне скликати міжнародну конференцію, що складалася б з делегатів, наділених усіма повноваженнями, не тільки для того, щоб конвенціоналізувати висновки, зроблені комісією, але й для того, щоб виробити правила, відповідно до яких повинні вироблятися опіум та інші наркотичні речовини і здійснюватися їх міжнародний обіг, а також національні закони, згідно з якими такі засоби повинні використовуватися виключно в лікувальних цілях на території різних країн [4].

У 1912 році у Гаазі відбулася Міжнародна конференція з опіуму, на якій було вироблено першу в світі Конвенцію про наркотики – Міжнародну конвенцію з опіуму [5].

23 січня 2009 р. – 23 січня 1912 р. Міжнародна опіумна конвенція була підписана в Гаазі представниками Китаю, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Нідерландів, Персії (Іран), Португалії, Росії, Сіаму (Таїланд), Великобританії. Через три роки вона набула чинності в п'яти країнах. Однак Конвенція отримала майже загальне дотримання після 1919 року, коли всі країни, які підписали Версальський мирний договір, Сен-Жермен-ан-Ле тощо, також стали учасниками Міжнародної опіумної конвенції. Таким чином, до середини 1920-х років близько 60 країн – де-юре – підписали і ратифікували Гаазький договір, і це число зросло до 67 до 1949 року [6].

Сторони Конвенції домовилися: обмежити виробництво, торгівлю та використання наркотичних речовин у медичних цілях; співпрацювати з метою обмеження використання та вироблення ефективного механізму обмежень на використання наркотиків; ввести покарання за володіння наркотиками та заборонити їх продаж стороннім особам. Конвенція також передбачала заходи, спрямовані на згорання виробництва, торгівлі та вживання опіуму [7].

Міжнародний конгрес опіуму складався з шести розділів і 25 статей. На додаток до опіуму і морфіну, які вже були в стадії широкого міжнародного обговорення, Гаазька конвенція також включала дві нові речовини, які стали проблематичними: кокаїн і героїн.

Конвенція 1912 року була далеко не досконалою, але містила багато елементів договору про глобальний контроль над наркотиками. Крім того, як офіційна декларація про небезпечну практику куріння опіуму та немедичну торгівлю опіумом та іншими наркотиками, вона мала значення як інструмент адвокації [6].

Під час Першої світової війни (1914 – 1918 роки) питання незаконного обігу наркотичних речовин не було в центрі міжнародної уваги, проте самі воєнні дії стали важливим чинником у розвитку наркаторгівлі та питання контролю над наркотичними речовинами, в цей період відбувалось декілька ключових аспектів,

пов'язаних з наркотиками, які заклали основи для подальшої боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин. Перша світова війна призвела до стрімкого зростання вживання наркотиків, спонукаючи до деяких обмежень щодо споживання алкоголю, люди звертаються до кокаїну та опіатів як альтернативи. Комендантська година загнала нічне життя в підпілля і загостила незаконну діяльність [8].

Після Першої світової війни боротьба з наркотиками перейшла під контроль Ліги Націй, яка взяла на себе відповідальність за міжнародний контроль над наркотиками з 1921 року. У період з листопада 1924 р. по лютий 1925 р. було проведено дві конференції, які заклали початок створення нормативного механізму боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин, результатом конференцій було утворення двох міжнародно-правових актів. Перша Женевська конвенція про заборону виробництва, внутрішньої торгівлі та використання очищеного опіуму, мала не меті врегулювати відносини між країнами – виробниками опіуму [10]. Державам, що підписали конвенцію, було дозволено продавати опіум лише через державні монополії і вони мали припинити таку торгівлю повністю протягом 15 років. Друга Женевська конвенція – Міжнародна конвенція з опіуму (1925 року), була створена задля міжнародного регулювання та глобального контролю за більш широким переліком наркотичних речовин, в тому числі, вперше у статті 11 Конвенції було згадано канабіс, який був визначений як «індійський конопель» (марихуана). Згідно до ст. 21-23 Сторони повинні були представляти щорічні статистичні дані про запаси наркотичних речовин та споживання, виробництво опіуму і коки, а також виготовлення і розповсюдження героїну, морфію і кокаїну [9;11].

Глобальна економічна криза 1920-х років серйозно перешкоджала будь-яким спробам обмеження, оскільки країни-виробники відмовлялися від існуючих експортних можливостей. Аналогічно, країни-імпортери психоактивних речовин побоювалися, що зниження виробництва призведе до зростання цін на імпорт, і також виступали проти будь-якого глобального скорочення виробництва. Держави-члени, які виступали за обмеження, почали шукати інші варіанти контролю. Конвенція про обмеження виробництва і регулювання розподілу наркотичних засобів була підписана 13 липня 1931 року і набула чинності в липні 1933 року, після того як її ратифікували 40 держав [12].

Під час Другої світової війни порушення міжнародних договорів про контроль над наркотиками обмежувалися значними поставками опіуму та інших опіатів до Китаю. Після війни ці порушення були розглянуті в кількох справах військового трибуналу проти китайських і японських посадових осіб, у яких були посилення на міжнародні договори про контроль над наркотиками. Починаючи з 1940 року, більшість офісів міжнародної системи контролю за наркотиками було поступово переведено до Сполучених Штатів (Консультативний комітет з опіуму до Принстона та Центральний постійний комітет і Орган з контролю за наркотиками до Вашингтона), хоча їх офіційне місце розташування (і частина персоналу) залишалися в Женеві [8].

З 1946 року ООН взяла на себе функції та обов'язки контролю над наркотиками, які раніше виконувала Ліга Націй. У роки перед Другою світовою війною було розроблено низку нових синтетичних наркотиків, які хотіли додати до списку речовин існуючих конвенцій. У червні 1953 року країни погодилися розробити Протокол щодо обмеження та регулювання вирощування маку, виробництва, міжнародної та оптової торгівлі та використання опіуму, більш відомого як Опіумний протокол 1953 року. Протокол мав на меті обмежити виробництво та використання опію для медичних і наукових потреб. Відповідно до цього Протоколу (стаття 6), тільки сім країн, у яких на початку 1930-х років пан Гаррі Анслінгер був головою Федерального бюро з наркотиків і ключовим гравцем у внутрішньому та міжнародному контролі над наркотиками, – Болгарія, Греція, Індія, Іран, Туреччина, СРСР та Югославія – мали дозвіл виробляти опіум на експорт [13].

Під час розробки Конвенції 1961 року держави-члени ООН мали три головні цілі: об'єднання всіх існуючих багатосторонніх договорів у цій галузі, оптимізація механізму контролю (функції двох існуючих органів, Органу з нагляду за наркотиками та Постійного центрального комітету, були об'єднані в Міжнародний комітет з контролю над наркотиками), а також розширення існуючої системи контролю для включення культивування рослин, які вирощуються як сировина для наркотичних засобів. Конвенція 1961 року здійснює контроль над понад 116 наркотичними засобами. [14].

Протокол до Конвенції 1972 року закликає посилити зусилля для запобігання незаконному виробництву, обігу та вживанню наркотиків. У ньому також наголошується на необхідності надання послуг з лікування та реабілітації наркоманам, наголошуючи, що лікування, освіта, догляд, реабілітація та соціальна реінтеграція можуть розглядатися замість або на додаток до ув'язнення у справах, пов'язаних з особами, які вчинили злочини, пов'язані з наркотиками [3].

Слід зазначити, що у грудні 1985 року Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення про скликання міжнародної конференції з питань зловживання наркотиками та їх незаконного обігу. Конференція зібралася у Відні в 1987 році і прийняла Всеосяжний міждисциплінарний план, в якому було розроблено рамки міжнародної стратегії ООН щодо наркотиків. Це мало стати основою, на якій національні органи влади могли б сформулювати національні, регіональні та міжнародні стратегії боротьби з усіма аспектами явища незаконного обігу наркотичних речовин. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин була прийнята на Міжнародній конференції з питань боротьби із зловживанням наркотиками та їх незаконним обігом у грудні 1988 року у Відні (Австрія). Конвенція передбачає прийняття

комплексу міжнародно-правових заходів (в основному правоохоронного характеру) із припинення незаконної торгівлі наркотиками, важливою складовою частини таких заходів вперше визнається боротьба з відмиванням злочинних доходів [15;16].

У 1990 році Генеральна Асамблея прийняла Політичну декларацію та Глобальну програму дій [17], які закликали систему ООН приділяти вищий пріоритет виділенню необхідних фінансових, кадрових та інших ресурсів для міжнародної співпраці у сфері контролю над наркотиками. Він також закликав держави-члени приділити першочергову увагу заходам зі скорочення попиту та зміцненню ролі ООН як інформаційного центру.

К.Ю. Писаренко у своїй праці «Міжнародно-правові аспекти участі України у боротьбі із незаконним обігом наркотичних засобів» зазначає, що «сучасний етап становлення міжнародного співробітництва у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин характеризується ухваленням низки міжнародних нормативно-правових актів регіонального характеру, які враховують особливості проблеми боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин в конкретних географічних зонах. Значним поштовхом цього етапу стало послаблення кордонів, особливо між Європою та Азією, що й призвело до загострення проблеми транскордонного перевезення наркотичних речовин, і зумовило необхідність посилення локального співробітництва між державами. Крім того, характерною рисою сучасного етапу є активізація злочинної діяльності з легалізації доходів, отриманих від незаконного обігу наркотичних речовин» [18].

Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю базується на системі принципів, що відображає як спільний інтерес міжнародного співтовариства, так і національні інтереси держав як суб'єктів міжнародного права. Досягнення балансу між міжнародно-правовими інтересами різних учасників у боротьбі зі злочинністю є ключем до ефективної співпраці та мирного співіснування членів міжнародного співтовариства. У системі сучасних міжнародних відносин основні принципи міжнародного права є основоположними і загальнообов'язковими.

Отже, взаємодії держави у протидії незаконному обігу наркотичних речовин включає як національні, так і міжнародні аспекти, адже боротьба повинна відбуватись на усіх рівнях влади. Окрім юридичної відповідальності за цей злочин, повинні існувати інші підходи превентивного характеру, у вигляді програм, освітніх кампаній, спрямованих на підвищення свідомості суспільства. Міжнародні конвенції та договори створюють правову основу для боротьби з наркотичними речовинами, міжнародні організації, спільні операції сприяють обміну інформації та інтелектуальними ресурсами, фінансами та технічною допомогою. Враховуючи сучасні виклики, важливо адаптувати національного та міжнародного систему до нових умов і посилювати координацію між державами.

Висновки та перспективи. Підсумовуючи наше дослідження, ми можемо виділити декілька важливих результатів, серед яких:

По-перше, незаконний обіг наркотичних речовин є глобальною загрозою, що підриває безпеку і стабільність суспільства. Це міжнародна проблема, яка щодня поширюється і збільшує кількість своїх споживачів, які стають жертвами цього потужного і маніпулятивного бізнесу. Згідно історичного аспекту, явище «наркоманії» і різні його форми існували ще здавна, поступово поширювалось і посилювало свій вплив на людей. Сучасну основу системи міжнародного контролю над наркотичними речовинами становлять Конвенція 1961 року з поправками, внесеними до неї згідно з Протоколом 1972 року, Конвенція 1971 року і Конвенція 1988 року. Виконання всіх держав положень та належна їх імплементація є ключовими умовами для ефективного контролю і боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин.

По-друге, історія розвитку міжнародного співробітництва у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин демонструє складний і різносторонній процес формування міжнародних стратегій, що характеризуються постійною адаптацією до нових сучасних викликів, які потребують покращення взаємодії між усіма суб'єктами міжнародних відносин, і безпосередньо посилення механізмів протидії на національному рівні кожної держави.

По-третє, ефективність подальшого розвитку механізмів боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин потребує комплексного підходу, тобто не лише взаємодія між державами, а й боротьба на національному рівні, що включає правоохоронні заходи, реабілітації, профілактики, семінари, навчання, підтримка.

По-четверте, міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю базується на системі принципів, що відображає як спільний інтерес міжнародного співтовариства, так і національні інтереси держав як суб'єктів міжнародного права. Досягнення балансу між міжнародно-правовими інтересами різних учасників у боротьбі зі злочинністю є ключем до ефективної співпраці та мирного співіснування членів міжнародного співтовариства. У системі сучасних міжнародних відносин основні принципи міжнародного права є основоположними і загальнообов'язковими. Вони стосуються всіх сфер міжнародних відносин, у тому числі відносин, що виникають у сфері міжнародного співробітництва в боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин.

Список використаних джерел:

1. United Nations Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. 1988. URL: <https://surl.li/wdqeiu>

2. Албул С.В., Андрусенко С.В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій: методичні рекомендації. Одеса: ОДУВС. 2018. 100 с.
3. International drug control: historical aspects and future challenges. David F. Musto, M.D. URL: <https://surl.li/tqhuxx>
4. Report to the Secretary of State on the Second International Opium Conference by the American delegates: Hamilton Wright, Lloyd Bryce, Gerrit John Kollen. URL: <https://surl.li/yusae>
5. International Opium Convention 23 January 1912 in force 11 February 1915. 28 June 1914 (China, the Netherlands, and the U.S. implemented the Convention in 1915 (Honduras and Norway followed suit later that year). It did not come into force globally until it was incorporated into the Treaty of Versailles in 1919). URL: <https://surl.li/wzqezp>
6. The 1912 Hague International Opium Convention. URL: <https://surl.li/eujvqb>
7. The Beginnings of International Drug Control. UN Chronicle. Summer. 1998. –URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m1309/is_2_35/ai_54157834/
8. A century of international drug control. URL: <https://surl.gd/ougsns>
9. Drugs, alcohol, and the First World War. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(14\)62234-0/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(14)62234-0/fulltext)
10. Agreement concerning the Manufacture of, Internal Trade in, and Use of Prepared Opium done 11 February 1925 in force 28 July 1926. URL: <https://surl.li/vuwdx>
11. International Opium Convention, done 19 February 1925 in force 25 September 1928. URL: <https://surl.li/twlfj>
12. Convention for Limiting the Manufacture and Regulating the Distribution of Narcotic Drugs. 1931. URL: <https://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1934/9.html>
13. United Nations Opium Conference: Protocol and Final Act of 23 June 1953. URL: <https://surl.li/cbbmey>
14. Single Convention on narcotic drugs. 1961. URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1961_en.pdf
15. Convention on Psychotropic Substances. 1971. URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1971_en.pdf
16. United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. 1988. URL: <https://surl.li/zykitr>
17. Political Declaration and Programme of Action. 1990. URL: <https://surl.li/eztmkh>
18. Писаренко К.Ю. Міжнародно-правові аспекти участі України у боротьбі із незаконним обігом наркотичних засобів: автореф. дис..канд. юр. наук. 2007 С. 11. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0407U001594/>

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.13>

В. П. Мельник, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права

О. Я. Мельник, кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного, господарського та трудового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей міжнародного договору у системі джерел права соціального забезпечення. За змістом дослідження автори обґрунтовують, що міжнародні договори є системним правовим явищем у ієрархічній структурі джерел права соціального забезпечення.

Доведено, що ключова роль у системі джерел права соціального забезпечення належить міжнародним договорам у сфері соціального захисту, оскільки вони своїм змістом визначають засади співробітництва та партнерства України з іншими державами у соціальній сфері та сприяють розвитку міжнародно-правового регулювання у сфері соціального забезпечення.

Встановлено, що міжнародні договори покликані розвивати та поглиблювати норми Конституції України з питань соціального захисту та виступають міжнародно-правовим базисом розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення.

Автори досліджуючи місце міжнародного договору в системі джерел права соціального забезпечення підкреслюють на необхідності враховувати такі їх особливості: 1) укладаються виключно за умови, якщо не суперечать нормам Конституції України; 2) формулюють та закріплюють систему міжнародних соціальних стандартів, які виступають своєрідними міжнародним соціально-правовим орієнтиром розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; 3) підпорядковуються нормам Конституції України з питань соціального забезпечення; 4) мають вищий рівень легітимності порівняно з іншими актами національного законодавства (крім Конституції України);

Грунтуючись на наведених у статті положеннях автори приходять до висновку, що міжнародний договір у праві соціального забезпечення це специфічний акт, укладений у письмовій формі за участю двох або більше держав та/або інших інститутів міжнародного права, що регулюється міжнародним правом та спрямований на регламентацію відносин із соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальна держава; соціальне забезпечення; джерело права соціального забезпечення; міжнародний договір; нормативно-правовий договір.

V. P. Melnyk, O. Ya. Melnyk. Peculiarities of an international treaty as a source of social security law

The article is devoted to the study of the features of an international treaty in the system of sources of social security law. According to the content of the study, the authors substantiate that international treaties are a systemic legal phenomenon in the hierarchical structure of sources of social security law.

It is proved that the key role in the system of sources of social security law belongs to international treaties in the field of social protection, since their content determines the principles of cooperation and partnership of Ukraine with other states in the social sphere and contributes to the development of international legal regulation in the field of social security.

It is established that international treaties are designed to develop and deepen the norms of the Constitution of Ukraine on social protection and serve as an international legal basis for the development of domestic legislation on social security.

The authors, studying the place of an international treaty in the system of sources of social security law, emphasize the need to take into account the following features: 1) they are concluded exclusively on condition that they do not contradict the norms of the Constitution of Ukraine; 2) formulate and consolidate a system of international social standards, which act as a kind of international socio-legal reference point for the development of domestic legislation on social security; 3) are subject to the norms of the Constitution of Ukraine on social security issues; 4) have a higher level of legitimacy compared to other acts of national legislation (except the Constitution of Ukraine);

Based on the provisions given in the article, the authors conclude that an international agreement in social security law is a specific act concluded in writing with the participation of two or more states and/or other institutions of international law, which is regulated by international law and aimed at regulating social security relations.

Key words: social state; social security; source of social security law; international agreement; regulatory agreement.

Постановка проблеми. Утвердження в Україні ефективної моделі соціальної держави, виходячи із змісту приписів Конституції України [1], має ґрунтуватися на важливих та концептуальних конституційних нормах-принципах за змістом яких: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст.3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст.21); права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними (ст.22). Крім того, в Основному Законі України закріплено право громадян на соціальний захист, тобто «право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». З правової точки зору, реалізація такого концептуального права має передбачати формування новітньої та конструктивної моделі соціального забезпечення, яка буде відображати не лише національний та міжнародний досвід і традиції, а й відповідати інтересам та потребам окремих соціально вразливих категорій осіб на основі забезпечення дієвості, ефективності та доступності усієї системи соціальних прав. Серед пріоритетів розвитку в Україні ефективної моделі соціального забезпечення, насамперед, має бути урахування міжнародно-правового регулювання у цій сфері як складової частини інтеграції нашої держави до міжнародної, у тому числі європейської, спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні теоретико-правові проблеми щодо розуміння місця міжнародного договору у системі джерел права соціального забезпечення досліджувались у працях таких вчених як: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, С.В. Вишновецька, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, Н.О. Мельничук, О.М. Обушенко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.О. Процевський, О.І. Процевський, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Л.П. Шумна, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Водночас, ураховуючи нагальність та важливість реформи системи соціального захисту, об'єктивну необхідність розвитку системи джерел права соціального забезпечення у новітніх умовах здійснення демократичних перетворень, означена проблематика не тільки не втратила актуальності, а набула важливого значення як складова соціальних змін.

Постановка завдання. Метою написання статті є науково-теоретичне дослідження міжнародного договору, як джерела права соціального забезпечення в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у навчальній юридичній літературі, забезпечення суб'єктивного права особи на соціальний захист, внаслідок своєї значущості для суспільства та держави, перестало бути справою окремої держави, а перебуває у центрі уваги провідних міжнародних організацій та міжнародної спільноти взагалі, тому міжнародні договори, ухвалені Україною на міжнародному рівні, є складовою системи джерел права соціального забезпечення [2, с. 80]. Доречно наголосити, що міжнародні договори виступають об'єктивним та закономірним результатом глобалізації соціально-економічних процесів, міжнародного співробітництва та партнерства. Особливого значення міжнародні договори набувають у контексті декларованих у державі соціальних реформ, оскільки вони відображають та уособлюють міжнародний досвід, стандарти та традиції. У системі джерел права соціального забезпечення міжнародні договори є системним правовим явищем. Варто відзначити, що місце міжнародних договорів у системі джерел права соціального забезпечення пов'язано з такими чинниками, як: 1) особливості системи джерел права соціального забезпечення; 2) співвідношення з нормами Конституції України, як Основного Закону, що має найвищу юридичну силу; 3) співвідношення з нормами законів України; 4) співвідношення з нормами підзаконних нормативних актів. Тому міжнародний договір, як одна із найпоширеніших форм міжнародно-правового акта, має основне значення для правозастосування в системі національного законодавства [3]. Як відомо основоположна роль у системі джерел права соціального забезпечення належить Конституції України, оскільки у ній визначено основні соціальні права людини та гарантії їх реалізації. Слід зазначити, що розбудова соціальної держави є передумовою реалізації конституційного права на соціальний захист. Конституція України визначає право на соціальний захист (соціальне забезпечення) (ст. 46). За змістом цієї статті громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Незважаючи на позитивну спрямованість цієї конституційно-правової норми, в умовах низького рівня соціальних гарантій та соціальних стандартів вона є малоефективною. Також Конституція України вказує на порядок визнання чинності міжнародних договорів на території України. Так, згідно з положеннями Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9). Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до неї. У такому розумінні міжнародні договори України є конституційно-правовою основою для розвитку внутрішніх актів законодавства про соціальне забезпечення. Доречно підкреслити, що особливістю міжнародно-правового регулювання соціального захисту та системи джерел права соціального забезпечення є те, що норми міжнародних договорів, як правило, безпосередньо не регулюють відносини із соціального захисту, а встановлюють певні стандарти в цій галузі, які через їх імплементацію в національному законодавстві конкретизуються й наділяються конкретним правовим механізмом реалізації, а також

встановлюють механізми реалізації таких норм, порядку бюджетного фінансування державою відповідних соціальних виплат, системи органів з упровадження та реалізації таких норм і відповідальності за їх порушення.

У розвиток конституційних норм Закон України «Про міжнародні договори України» [4] установлює, що міжнародний договір України укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншими суб'єктом міжнародного права регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Цим Законом також встановлено, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства й застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, якій набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

У юридичній літературі підкреслюється, що міжнародні договори є одним із видів нормативно правових договорів, тому для характеристики міжнародного договору як джерела національного права важливо підкреслити що такий акт є угодою про встановлення за взаємною згодою сторін принципів та норм, які будуть застосовуватись у національній правовій системі для регулювання відповідних правових відносин, в тому числі соціально-забезпечувальних. За своєю суттю міжнародні договори у сфері соціального забезпечення, по-перше, виступають частиною національного законодавства, по-друге, уособлюють міжнародний досвід, принципи та стандарти, по-третє, здатні виступати міжнародно-правовим базисом активного розвитку внутрішнього законодавства, по-четверте, закладають механізми реалізації, гарантування та правової охорони системи соціальних прав. У контексті цього дослідження видається обґрунтованим розгляд ключових питань щодо сутності міжнародного договору в системі джерел права соціального забезпечення, ураховуючи особливості міжнародно-правового регулювання відносин у зазначеній сфері. З правової точки зору, міжнародний договір виступає основоположним та фундаментальним міжнародно-правовим актом, що забезпечує формування міжнародних (міждержавних) правовідносин у різних сферах суспільного життя. Можна зробити висновок, що міжнародні договори можуть вирішувати фактично будь-які питання, пов'язані з міжнародною безпекою та міжнародним співробітництвом, а також з дотриманням прав людини і громадянина. Тому наразі через міжнародні договори формується сучасна парадигма міжнародно-правової взаємодії, передусім з питань прав людини, соціальних питань, що дозволяє справедливо відзначити їх ключове місце у системі джерел права соціального забезпечення. Варто також відзначити, що термін «міжнародний договір» розкривається у сучасній доктрині права соціального забезпечення. По-перше, науковці трактують міжнародний договір як родове поняття, що використовується у дипломатичній практиці для позначення юридичних актів, які добровільно укладаються суб'єктами міжнародного права один з одним у письмовій формі з наміром встановити, закріпити, змінити чи відмінити права, обов'язки в будь-якій сфері їх взаємних відносин, незалежно від найменувань (договори, угоди, конвенції, пакти, трактати, регламенти, протоколи та інші), які притаманні тому чи іншому акту (за об'єктом правового регулювання, кількістю учасників, терміном чи масштабом дій). Усі вони однаково обов'язкові для їх учасників, мають однакове право утворююче значення як джерело міжнародного права. По-друге, у сучасній правовій енциклопедії «міжнародний договір України» трактується як «укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права документ, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт тощо) [5]. Науковий аналіз змісту доктрини права соціального забезпечення, дозволяє зробити декілька застережень: 1) міжнародний договір України формується під впливом волевиявлення нашої держави, інших держав та/або міжнародних інституцій з широкого кола соціальних питань згідно з принципами міжнародного права; 2) за змістом Конституції України (ст. 9) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України; 3) міжнародні договори виступають базисом внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення. Характеризуючи міжнародні договори у системі джерел права соціального забезпечення, варто звернути увагу на такі загальні ознаки джерел права: публічність – джерела права, створюються суб'єктами правотворчості і діють щодо всіх осіб, які знаходяться в межах юрисдикції держави; формалізований характер – джерела права являють собою відповідним чином оформлені або визнані нормативні правові акти; ієрархічність – джерела права утворюють певну ієрархію за юридичною силою, розташовуються в порядку послідовного зменшення останньої; безпосередній зв'язок з державою – джерела права приймаються від імені держави або з її дозволу санкціонуються нею, їх реалізація забезпечується за допомогою системи державних гарантій і санкцій [6]. У доктрині права соціального забезпечення професори М.І. Іншин, Т.А. Занфірова, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та інші дослідники доречно відзначають, що джерела права соціального забезпечення варто розглядати з двох позицій: формальної й матеріальної. Так, джерела права соціального забезпечення у формальному аспекті – це

сукупність загальновідомих і внутрішньо структурованих форм установа й вираження нормотворчими органами загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють відносини щодо соціального забезпечення, а у матеріальному аспекті джерела права соціального забезпечення виявляються через відносини, що становлять предмет цієї галузі права [7]. Важливо відзначити, що міжнародні договори як джерела права соціального забезпечення спрямовані на міжнародно-правове регулювання соціальних прав, насамперед права на соціальний захист; права на достатній життєвий рівень для себе і членів своєї родини; права на охорону здоров'я; права на медичну допомогу і страхування [8]. Доречно підкреслити, що міжнародні договори у праві соціального забезпечення характеризуються тим, що містять міжнародні соціальні стандарти. Такі твердження є достатньо актуальними, з точки зору характеристики міжнародних договорів, як джерел права соціального забезпечення. Та обставина, що міжнародні договори передбачають міжнародні соціальні стандарти, дозволяє констатувати, що вони виступають важливою передумовою здійснення конструктивних реформаций у соціальній сфері та перспективного розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення. Водночас з позиції урахування ефективності та дієвості укладених Україною міжнародних договорів слушним було б запровадити механізм оцінювання урядом положень міжнародно-правових договорів України на предмет їх ефективного впровадження у систему нормативно-правового регулювання відносин соціального забезпечення із підготовкою відповідних висновків. Це дозволило б сформувати практику перегляду міжнародних договорів з можливою періодичністю раз на п'ять років та проведення їх оцінювання на ефективність і результативність. У цьому випадку відповідні конструктивні оцінки були б важливими для розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення.

Висновки. Таким чином, міжнародний договір у праві соціального забезпечення це специфічний акт, укладений у письмовій формі за участю двох або більше держав та/або інших інститутів міжнародного права, що регулюється міжнародним правом та спрямований на регламентацію відносин із соціального забезпечення. Особливо значиме місце міжнародного договору в системі джерел права соціального забезпечення потрібно визначати з урахуванням таких особливостей: 1) укладаються виключно за умови, якщо не суперечать нормам Конституції України; 2) формулюють та закріплюють систему міжнародних соціальних стандартів, які виступають своєрідними міжнародним соціально-правовим орієнтиром розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; 3) підпорядковуються нормам Конституції України з питань соціального забезпечення; 4) мають вищий рівень легітимності порівняно з іншими актами національного законодавства (крім Конституції України); 5) виступають міжнародно-правовим базисом розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; 6) забезпечують міжнародне співробітництво України з питань соціального забезпечення з урахуванням конституційно-правових приписів; 7) покликані розвивати та поглиблювати норми Конституції України з питань соціального забезпечення; З огляду на зазначене, варто зауважити, що Україна має активізувати практику укладення міжнародних договорів із соціального забезпечення, у першу чергу, у контексті розвитку національного законодавства, а також правової охорони і захисту соціальних прав та інтересів громадян, які працюють за кордоном, запровадивши при цьому запобіжники щодо унеможливлення звуження прав та гарантій громадян у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.
2. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.
3. Мельник В.П. Міжнародні договори у ієрархічній структурі системи джерел права соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 53. <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/14.pdf> с.71
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
5. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Д. Крупчан, В.С. Ковальський та ін.; за заг. ред. О.В. Зайчука. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 408 с. С. 192
6. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 32 с. с. 13.
7. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Занфірова Т.А., Іншин М.І., Прилипко С.М. та ін.; за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенка. 2-ге вид. переробл. і допов. Харків: ФІНН, 2012. 640 с. С. 106.
8. Ласько І.М. Система джерел права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2009. 16 с.

Трибуна молодого науковця

УДК 343.851

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.14>

І. С. Панасюк, аспірант
Державного податкового університету

ДЕТЕРМІНАНТИ СКОЄННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК

У статті досліджено детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері діяльності кредитних спілок. Окреслено, що запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності кредитних спілок є неможливим без вивчення їхньої природи, сутності, закономірностей розвитку, а також причин, які їх викликають, і негативних наслідків. Зазначено, що до детермінантів, які впливають на правопорушення у цій сфері, варто віднести середньострокові і довгострокові фактори. Середньострокові фактори впливають на трансформацію суспільства протягом приблизно сорока років, під час яких відбуваються суттєві зміни в економічному функціонуванні. Довгострокові причини економічної злочинності, в свою чергу, кореняться в соціально-економічних суперечностях розвитку суспільства, змінах форм власності, викликах інтеграції країни у світовий ринок, традиціях економічного життя, а також у характері правового та інформаційного забезпечення підприємницької діяльності.

З'ясовано, що до причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері діяльності кредитних спілок можна віднести соціально-економічні, організаційно-управлінські та правові фактори. Слід зазначити, що до об'єктивних соціально-економічних чинників, що впливають на економічну злочинність, слід віднести соціально-економічну кризу в державі, а також втрату історичних традицій і моральних норм, які ґрунтуються на повазі до приватної власності, чесному заробітку та добросовісній фінансовій діяльності.

Однією з нормативно-правових проблем, що впливають на рівень економічної злочинності, є відсутність чіткої спеціалізації правоохоронних та контролюючих органів на законодавчому рівні. В свою чергу, це призводить до дублювання функцій різними підрозділами правоохоронних органів. Організаційно-управлінські чинники, що сприяють появі економічних злочинів, включають недоліки в функціонуванні механізму державного управління економічними процесами.

Ключові слова: детермінанти, кримінальні правопорушення, кредитні спілки, фінанси, фінансово-кредитні відносини.

I. S. Panasyuk. Determinants of the commitment of criminal offenses in the sphere of activity of credit unions

The article identifies determinants affecting criminal offenses in the sphere of credit union activity. It outlined that the prevention of criminal offenses in the sphere of credit union activity is impossible without studying their nature, essence, patterns of development, as well as the causes that cause them and negative consequences. It is noted that the determinants affecting offenses in this sphere include medium-term and long-term factors. Medium-term factors affect the transformation of society for approximately forty years, during which significant changes occur in economic functioning. Long-term causes of economic crime, in turn, are rooted in the socio-economic contradictions of the development of society, changes in forms of ownership, challenges of the country's integration into the world market, traditions of economic life, as well as in the nature of legal and information support for entrepreneurial activity.

It found that the causes and conditions contributing to the commission of criminal offenses in the field of credit unions include factors such: socio-economic, organizational-management and legal. Objective socio-economic factors influencing economic crime include the socio-economic crisis in the country, as well as the loss of historical traditions and moral norms based on respect for private property, honest earnings and conscientious financial activity. One of the regulatory and legal problems affecting the level of economic crime is the lack of clear specialization of law enforcement and control bodies at the legislative level. This, in turn, leads to duplication of functions by various structural divisions of these bodies. Organizational and management factors contributing to the emergence of economic criminal offenses include shortcomings in the functioning of the mechanism of state management of economic processes and in the process of forming its apparatus.

Key words: determinants, criminal offenses, credit unions, finance, financial and credit relations.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток кредитних спілок, як самостійних фінансових утворень відбувається в непростий для України час. Нині населення, особливо економічно активна його частина, добре усвідомило, що необхідно шукати різні форми соціального самозахисту, залишаючи при цьому невеликий відсоток заощаджень в середині країни. У цьому контексті кредитні спілки, чи не найбільше відповідають принципам соціально орієнтованої економіки, заснованої на засадах взаємодопомоги. Однак, на ринку

фінансових послуг, на даний момент, функціонують організації, діяльність яких не відповідає ліцензійним вимогам.

Результати кримінологічних досліджень та дані правоохоронної практики свідчать про те, що розвиток ринкових фінансово-кредитних відносин супроводжується криміналізацією даної сфери, зростанням рівня злочинності, у тому числі й службової. З кожним роком збільшується число громадян, які порушують порядок, знижується критичність оцінок антигромадської діяльності. Тому ефективна організація боротьби зі злочинністю, зокрема, у сфері діяльності кредитних спілок, ефективна запобіжна діяльність можливі тоді, коли є повне і чітке уявлення про саму злочинність, про її масштаби та причини.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Теоретичними основами дослідження детермінантів, що впливають на кримінальні правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок вивчали такі науковці, як: В. О. Басай, О. О. Гудзовата, А. А. Довгополик, В. Ільчук, О. Єлісєєва, В.М. Купрієнко, С. Лепех, О. О. Луцишин, Р. М. Поліщук, В. М. Прасюк, О. О. Савчук, Є. Сич, Г. Стоянов та інші.

Мета дослідження: визначити детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових напрямків ефективної боротьби зі злочинністю є усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Тому запобігання правопорушенням у будь-якій сфері пов'язане з вивченням джерел їх появи. Неможливо запобігти кримінальним правопорушенням у діяльності кредитних спілок, не дослідивши їх природу, сутність, закономірності розвитку, причини їх виникнення та негативні наслідки. Успішна реалізація запобіжних заходів можлива лише на основі науково обґрунтованих уявлень, про причини злочинності та глибокого аналізу умов, пов'язаних із злочинністю в тій чи іншій сфері. У системі суспільних відносин криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та виступають, як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, проте відображаються, сприймаються та оцінюються колективним розумом по-різному. Як наслідок, криміногенні явища і процеси закономірно визначають вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, насамперед тих, хто має антисуспільну спрямованість свідомості [1, с. 112-113].

Проблема визначення злочинності та її окремих видів є однією з ключових у кримінології і має суттєве значення для здійснення ефективних профілактичних заходів з боку правоохоронних органів. При аналізі поняття причин злочинності через призму філософського вчення про причинність, поряд із терміном «причина», що викликає певний наслідок, обов'язково виникає поняття «умова». Умова сама по собі не є причиною наслідку, але вона сприяє тому, щоб причина «здійснила свою дію», відкриваючи шлях для вчинення кримінального правопорушення. Також кримінологія використовує поняття «детермінанти», яке охоплює обидва ці терміни, а саме «причини» та «умови». Це зрозуміло, оскільки причини та умови є складовими частинами процесу детермінації, до якого, окрім них, входить також наслідок [2, с. 12-13].

Загальнофілософське поняття детермінізму, відображає залежність певних явищ у їхньому існуванні, а також їхню трансформацію під впливом різних чинників, тобто інших явищ. Це відношення детермінації пов'язане з уявленням про закономірний характер існування та змін у дійсності, адже саме поняття закономірності підтверджує думку, що все, що існує і виникає у світі, зумовлено певними стабільними та активними чинниками. У науковій літературі термін «детермінанти злочинності», зазвичай охоплює причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. В. О. Басай вважає, що причинами злочинності є процеси та явища, які безпосередньо призводять до її виникнення. Вивчення причинності в кримінології є важливим не лише для теоретичних досліджень, а й для практичних заходів, оскільки дозволяє боротися зі злочинністю не лише за допомогою правоохоронних органів, але й шляхом використання економічних, соціальних та інших ресурсів, якими можуть розпоряджатися суспільство і держава [3, с. 183-184].

Детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок слід розглядати через встановлення середньострокових та довгострокових факторів, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у цій сфері. Середньострокові фактори впливають на трансформацію суспільства протягом певного періоду, який триває приблизно сорок років. У цей час відбуваються значні зміни в економічному функціонуванні. Що стосується довгострокових причин економічної злочинності, то вони коріняться в соціально-економічних суперечностях розвитку суспільства, змінах форм власності, викликах інтеграції країни у світовий ринок, традиціях економічного життя, а також у характері правового та інформаційного забезпечення підприємницької діяльності. Фактори економічної злочинності охоплюють негативні соціально-економічні явища та процеси, які мають різні детермінуючі значення, включаючи казуальні. Проте, в їхній сукупності та взаємодії вони створюють, сприяють, трансформують і визначають існування та прояви економічної злочинності [4, с. 107-108].

Основними чинниками економічної злочинності в нашій країні різні дослідники вважають диспропорції в економічному розвитку, невідповідність між економічними потребами та можливостями їх задоволення, а також між інтересами розвитку окремих галузей економіки, економічними інтересами окремих суб'єктів господарювання, індивідуумів і суспільства в цілому. Застосовуючи багатофакторний підхід, можна ефективніше і змістовніше класифікувати сфери суспільного життя, які впливають на економічну злочинність.

Відтак, можна виділити такі чинники: економічні, політичні, правові, психологічні, організаційні, демографічні та технічні [5, с. 218-219].

В залежності від регіонального охоплення та масштабу їх впливу, ці чинники можна розподілити на: загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні, мікросоціальні та індивідуальні. Крім того, можливе групування за типами економічних правопорушень та рівнем кореляційної залежності. Отже, комплекс причин економічної злочинності включає широкий спектр детермінантів, які відрізняються як за своїм походженням, так і за механізмом впливу на злочинність. З цієї точки зору їх доцільно поділити на загальні (опосередковані) та спеціальні (безпосередні). Загальні фактори впливають на кримінальну ситуацію в цілому. Аналізуючи думки вчених, можна виокремити такі групи причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері діяльності кредитних спілок: соціально-економічні, організаційно-управлінські та правові. Розглянемо детальніше кожен з них [6, с. 119-120].

Соціально-економічні фактори в контексті кримінологічних детермінант економічної злочинності є ключовими, оскільки вони впливають не лише на поведінку окремих осіб, а й на криміногенну ситуацію в суспільстві загалом. Соціально-економічні чинники складають комплекс історично змінних негативних явищ в економічному житті суспільства, які, з одного боку, формують певний рівень економіко-правової свідомості громадян, а з іншого – створюють умови в сфері виробництва, розподілу та обміну матеріальних благ для задоволення їх життєвих потреб злочинним шляхом [7, с. 136-137]. Причини економічної злочинності, в першу чергу, кореняться в економічних відносинах будь-якої соціальної системи, її протиріччях, дисбалансах господарського механізму, недоліках економічного планування, а також в існуючій системі розподільчих відносин. Витоки соціально-економічних причин сучасної економічної злочинності кореняться в розвитку економічних процесів, що мали місце ще в радянський період. Перехідний етап, пов'язаний із впровадженням принципів ринкових відносин у легальну економіку, перерозподілом власності та зростанням впливу зовнішньоекономічних факторів, призвів до суттєвої трансформації організованих злочинних груп. Це проявилось в їхній подальшій професіоналізації, чіткішому розподілі на «загальнокримінальні» та «економічні» елементи, вдосконаленні матеріально-технічної бази, комерціалізації діяльності та, що найважливіше, інтеграції в легальний бізнес. У таких умовах організована злочинність набула характеру економічного явища, підкріпленого фінансовими інтересами. Розкрадання державної власності через порушення процедур приватизації, здійснення незаконних угод у кредитно-фінансовій сфері та зовнішньоекономічній діяльності, а також ухилення від сплати податків стали основними джерелами надприбутків для організованих злочинних угруповань [8, с. 315-316].

Отже, до об'єктивних соціально-економічних факторів, що впливають на економічну злочинність, можна віднести соціально-економічну кризу в країні, втрату історичних традицій і моральних норм, які базуються на повазі до приватної власності, чесному заробітку та добросовісному фінансовому бізнесі. Серед інших чинників варто зазначити значний податковий тягар, високий рівень тіньової економіки, пасивну позицію держави щодо кримінальної еліти, а також високий рівень корупції і хабарництва, а також відсутність прозорості та чесної конкуренції. Причини економічних кримінальних правопорушень мають як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти. Тому для розуміння економічної злочинності важливо виділити обставини, які не лише спричиняють її виникнення, але й підтримують на макрорівні, у конкретній сфері організаційно-господарської діяльності, а також на індивідуальному рівні в життєдіяльності людей при вирішенні особистих економічних проблем [9, с. 136-137].

Наступний аспект стосується нормативно-правових детермінантів. Недоліки в правовому регулюванні економічних відносин є одним із ключових чинників, що сприяють стійкому криміногенному розвитку в економіці. Серед них варто виділити, перш за все, недосконалість законодавчої бази та інших нормативних актів, які регулюють діяльність як суб'єктів господарювання, так і правоохоронних та контролюючих органів. Правові заходи, що регулюють економічні відносини, можуть мати негативний вплив на криміногенну ситуацію, якщо вони не відповідають завданням соціально-економічного розвитку суспільства та вимогам об'єктивних економічних законів. З кримінологічної точки зору це є важливим аспектом для розуміння правових факторів, що детермінують економічну злочинність. Закони та підзаконні нормативні акти, які були ухвалені протягом років незалежності з метою регулювання ринкових економічних відносин, здебільшого мали декларативний та абстрактний характер, не створюючи надійних бар'єрів для зростання економічних кримінальних правопорушень. Суперечливість, внутрішня неузгодженість, безсистемність і неврегульованість механізму їх реалізації є характерними рисами законодавства перехідного періоду. Однією з проблем нормативно-правового характеру, що впливає на рівень економічної злочинності, є відсутність чіткої спеціалізації правоохоронних і контролюючих органів на законодавчому рівні, що, в свою чергу, призводить до дублювання функцій різними їх структурними підрозділами. Іншою проблемою є правові колізії, пов'язані з механізмом отримання правоохоронними органами інформації, що є комерційною або банківською таємницею, а також даними, які стають відомими в процесі виконання контрольних функцій державними регуляторами. Досить часто на практиці виникають випадки безпідставної відмови у наданні цієї інформації. Це призводить до збільшення латентності правопорушень і зниження ефективності профілактичної роботи. Не менш складним завданням під час розслідування розкрадань та інших небезпечних посягань на фінансові

ресурси є пошук правових підстав для залучення в якості спеціалістів фахівців контролюючих або інших спеціалізованих органів [10, с. 337-338].

До організаційно-управлінських чинників, які сприяють виникненню економічних кримінальних правопорушень, відносяться недоліки в роботі механізму державного управління економічними процесами та формуванні його апарату. Це також включає виконання контрольно-розпорядчих функцій без урахування їх економічної доцільності та завдань профілактики економічної злочинності. Існування цієї групи детермінант, насамперед, пов'язане з недоліками в діяльності правоохоронних і контролюючих органів, зокрема в аспектах їх структурної організації, виконання основних і додаткових функцій, підготовки та розстановки кадрів тощо. Наразі не існує чіткого механізму взаємодії між правоохоронними органами, контролюючими установами та елементами економічної системи. До недоліків діяльності правоохоронних органів можна віднести кілька важливих аспектів [11, с. 41-42]. По-перше, відсутній чіткий механізм взаємодії між правоохоронними органами, а також з контролюючими органами і суб'єктами господарювання. По-друге, працівники правоохоронних органів часто стикаються з проблемами, пов'язаними з недостатнім фінансуванням для проведення ревізій, аудиторських перевірок та залучення спеціалістів. По-третє, на практиці спостерігаються випадки, коли працівники, які займаються викриттям економічних правопорушень, виконують функції, що не відповідають їх основним завданням, наприклад, вирішення господарських питань. Однією з основних проблем організаційно-управлінського характеру є недосконала система відбору кандидатів на посади в структурних підрозділах правоохоронних органів. Через неякісний розподіл посад у підрозділах можуть працювати лише молоді спеціалісти або особи з недостатньою професійною кваліфікацією.

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що одним із основних напрямків ефективної боротьби зі злочинністю є усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Неможливо запобігти кримінальним правопорушенням у діяльності кредитних спілок, не дослідивши їх природу, суть, закономірності розвитку, а також причини, що їх викликають, і негативні наслідки. Детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення в діяльності кредитних спілок, варто аналізувати через призму середньострокових і довгострокових факторів, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у цій сфері. Середньострокові фактори впливають на трансформацію суспільства протягом приблизно сорока років, під час яких відбуваються суттєві зміни в економічному функціонуванні. Довгострокові причини економічної злочинності, в свою чергу, кореняться в соціально-економічних суперечностях розвитку суспільства, змінах форм власності, викликах інтеграції країни в світовий ринок, традиціях економічного життя, а також у характері правового та інформаційного забезпечення підприємницької діяльності.

Зокрема, можна виокремити такі групи причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері діяльності кредитних спілок: соціально-економічні, організаційно-управлінські та правові. До соціально-економічних факторів, що впливають на економічну злочинність, можна віднести соціально-економічну кризу в країні, втрату історичних традицій і моральних норм, які базуються на повазі до приватної власності, чесному заробітку та добросовісному фінансовому бізнесі. До організаційно-управлінських чинників, які сприяють виникненню економічних кримінальних правопорушень, відносяться недоліки в роботі механізму державного управління економічними процесами та формуванні його апарату. Це також включає виконання контрольно-розпорядчих функцій без урахування їх економічної доцільності та завдань профілактики економічної злочинності. Стосовно правових факторів, то в правовому регулюванні економічних відносин слід виокремити такі недоліки, а саме: недосконалість законодавчої бази та інших нормативних актів, які регулюють діяльність як суб'єктів господарювання, так і правоохоронних та контролюючих органів. Правові заходи, що регулюють економічні відносини, можуть мати негативний вплив на криміногенну ситуацію, якщо вони не відповідають завданням соціально-економічного розвитку суспільства та вимогам об'єктивних економічних законів.

Список використаних джерел:

1. Довгополик А. А. Адміністративно-правове регулювання порядку створення та діяльності кредитних спілок в Україні: дис...канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2011. 254 с.
2. Купрієнко В. М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Кривий Ріг, 2020. 20 с.
3. Басай В. О. Запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг кредитними спілками в Україні: дис...докт. філос.: 081 – Право. Київ, 2021. 295 с.
4. Савчук О. О. Економіко-правове регулювання діяльності небанківських кредитних установ в Україні з урахуванням питань адаптації до законодавства Європейського Союзу: 12.00.04. Харків, 2021. 220 с.
5. Гудзовата О. О. Механізми реалізації грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України : дис...докт. юрид. наук: 21.04.01. Київ, 2019. 421 с.
6. Прасюк В. М. Адміністративно-правове регулювання державного фінансового контролю за законодавством України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 227 с.

7. Поліщук Р. М. Фінансово-правове регулювання відновлення платоспроможності страховиків або визнання їх банкрутами: дис...докт. філософ. : 081 «Право». К., 2021. 234 с.
8. Сич Є., Ільчук В., Гавриленко Н. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 428 с.
9. Луцишин О. О. Кредитні спілки на ринку фінансових послуг України: проблеми та пріоритети розвитку. *Світ фінансів*. 2016. № 8. С. 135–139.
10. Лепех С. Кредитні спілки в Україні: історія і сучасність. *Вісник Львівського університету*. № 36. 2001. С. 336–339.
11. Єлісєєва О., Стоянов Г. Сучасний стан розвитку кредитних спілок України. *Фінансовий сектор*. 2013. № 4. С. 40–43.

В. О. Трунов, аспірант 2 курсу кафедри публічного та приватного права спеціальності 081 «Право»
Університету митної справи та фінансів

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА

Стаття присвячена дослідженню правового становища арбітражного керуючого в Україні та його функцій у процедурах банкрутства. Відповідно до ч.2 статті 1 Кодексу України з процедур банкрутства (надалі – КузПБ) арбітражний керуючий – фізична особа, яка отримала відповідне свідоцтво та інформація про яку внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України. Арбітражний керуючий з моменту постановлення ухвали (постанови) про призначення його керуючим санацією або ліквідатором до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства-боржника ч.2 ст.10 КузПБ.

Аналіз законодавства про банкрутство в залежності від ступені втручання в управління боржником дозволяє виділити наступні процедури, в яких закладено відновлювальний механізм – розпорядження майном боржника, санація та мирова угода. Кожна з цих процедур має своєю метою відновлення платоспроможності боржника

Метою статті є дослідження правового становища арбітражного керуючого в Україні та його функцій у процедурах банкрутства. Арбітражний керуючий відіграє ключову роль у процесах санації, ліквідації та управління майном боржника, що робить його діяльність важливою для забезпечення балансу інтересів кредиторів і боржників. У дослідженні використано методи системного аналізу, порівняльно-правового аналізу та узагальнення судової практики, що дозволяє виявити як позитивні аспекти, так і недоліки правового регулювання діяльності арбітражного керуючого.

В статті аналізується вимоги до арбітражних керуючих, процедуру їх відбору, основні функції, обов'язки та відповідальність. Особлива увага приділяється нормативним актам, що регламентують діяльність арбітражних керуючих, а також практичним проблемам, з якими вони стикаються в умовах сучасної економічної ситуації. Визначено ключові проблеми, такі як недостатня прозорість механізмів призначення, низький рівень контролю за їх діяльністю та потреба в удосконаленні законодавства.

Результати дослідження демонструють важливість ролі арбітражного керуючого у процесах банкрутства та необхідність реформування правового поля для підвищення ефективності їх діяльності. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення законодавства з метою забезпечення більш прозорої та ефективної діяльності арбітражних керуючих.

Ключові слова: арбітражний керуючий; банкрутство; розпорядник майна; санація; ліквідація; добросовісність; неплатоспроможність.

V. O. Trunov. Legal position of the insolvency receiver in bankruptcy proceedings

The article is devoted to the study of the legal status of the arbitration manager in Ukraine and his functions in bankruptcy procedures. According to Part 2 of Article 1 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, an arbitration manager is a natural person who has received the relevant certificate and information about whom is entered in the Unified Register of Arbitration Managers of Ukraine. An arbitration manager from the moment of the resolution on his appointment as a rehabilitation manager or liquidator until the moment of termination of his powers is equated with an official of the debtor enterprise, Part 2 of Article 10 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures.

Analysis of the bankruptcy legislation depending on the degree of intervention in the management of the debtor allows us to distinguish the following procedures, in which the restorative mechanism is laid – disposal of the debtor's property, rehabilitation and settlement agreement. Each of these procedures aims to restore the debtor's solvency.

The purpose of the article is to study the legal status of the insolvency practitioner in Ukraine and their functions in bankruptcy procedures. The insolvency practitioner plays a key role in the processes of reorganization, liquidation, and management of the debtor's property, making their activity crucial for balancing the interests of creditors and debtors. The study employs methods of system analysis, comparative legal analysis, and the generalization of judicial practice, allowing the identification of both positive aspects and shortcomings in the legal regulation of the insolvency practitioner's activities.

The article analyzes the requirements for insolvency practitioners, the procedure for their selection, their main functions, duties, and responsibilities. Particular attention is paid to the normative acts regulating the activities of insolvency practitioners and the practical problems they face in the current economic situation. Key issues identified include a lack of transparency in appointment mechanisms, low levels of oversight over their activities, and the need for legislative improvements.

The findings of the study highlight the importance of the insolvency practitioner's role in bankruptcy processes and the necessity of legal reform to enhance the effectiveness of their activities. Recommendations are proposed for improving legislation to ensure more transparent and efficient operations of insolvency practitioners.

Key words: insolvency practitioner; bankruptcy; asset manager; reorganization; liquidation; good faith; prudence.

Постановка проблеми. Інститут арбітражного керуючого є невід'ємною частиною системи банкрутства, що відіграє ключову роль у забезпеченні балансу між інтересами боржників і кредиторів. Однак, в умовах сучасної економічної нестабільності в Україні, ефективність діяльності арбітражних керуючих часто ставиться під сумнів через недосконалість нормативно-правової бази, недостатній контроль за їх діяльністю та непрозорість процедур призначення. Це створює необхідність ґрунтовного аналізу правового статусу арбітражного керуючого, його функцій та відповідальності з метою вдосконалення законодавства і підвищення ефективності їх роботи у процедурах банкрутства. Актуальність дослідження зумовлена потребою у створенні прозорого і дієвого механізму банкрутства, який відповідатиме сучасним викликам і сприятиме стабілізації економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами правового становища арбітражних керуючих, опікувалися наступні вчені: О.М. Бірюков, В.В. Джунь, І.Б. Вечірко, С.В. Жуков, Ю.В. Кабенюк, А.І. Данілов, П.Д. Пригуза, Б.М. Поляков, Б.В. Яринко та ін. Зокрема, в роботах таких авторів, як Власенко І.В. [1], Данілов А.І. [2], Кабенюк Ю.В. [5; 6] та інших, розглядаються питання процесуального статусу арбітражного керуючого, його функцій в процедурах санації та ліквідації боржників, а також роль у забезпеченні законності в ході банкрутства підприємств. Важливим є також дослідження проблем правового регулювання і вдосконалення законодавства в частині діяльності арбітражних керуючих, що міститься в публікаціях, зокрема Кабенюка Ю.В. [5; 6] та Миколаца В.А. і Дяченка С.В. [10].

Отже, **метою** нашого дослідження є аналіз правового становища арбітражного керуючого у процедурах банкрутства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Визначення місця та особливостей діяльності будь-якого із суб'єктів правовідносин можливе лише за умови аналізу їх правового становища. Правове становище особи включає правовий стан особи, загальну правоздатність, політико-правові принципи, права, свободи і обов'язки людини і громадянина, а також гарантії реалізації і захисту прав, свобод і обов'язків людини і громадянина [13, с. 15]. Правовий статус суб'єкта права є сукупністю прав та обов'язків і законних інтересів останнього [10, с. 15]. Відповідно до ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ.) арбітражний керуючий – це фізична особа, яка отримала відповідне свідоцтво та інформація про яку внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України [8]. В залежності від конкретної процедури банкрутства, арбітражний керуючий має різні повноваження (які відповідають конкретному підстатусу), які можуть включати розпорядження майном (ст. 44), керування санацією (ст. 50), реструктуризацією (ст. 61), реалізацією та ліквідацією, що робить його ключовою особою на всіх стадіях процедури банкрутства. В такому контексті, спеціальний правовий статус арбітражного керуючого, пов'язаний з отриманням Свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого та внесенням відомостей про нього до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України [10; 4, с. 34-35; 5].

Арбітражним керуючим може бути громадянин України з вищою юридичною або економічною освітою магістерського рівня, який має досвід роботи не менше трьох років (або одного року на керівних посадах), пройшов спеціальне навчання та стажування, володіє державною мовою та склав кваліфікаційний іспит. Особи з обмеженою дієздатністю, судимістю, обмеженнями за станом здоров'я чи професійними заборонами, а також ті, кого позбавлено права займатися цією діяльністю, не можуть обіймати цю посаду. Керуючий повинен мати посвідчення та печатку, регулярно (раз на два роки) підвищувати кваліфікацію, а у справах про банкрутство небанківських фінансових установ – співпрацювати із профільними регуляторами, такими як Національний банк України (ст. 11 КзПБ) [8].

З моменту отримання свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого виникає первинний набір прав та обов'язків. Серед них – обов'язок страхування професійної відповідальності, підвищення кваліфікації, подання звітності до державного органу з питань банкрутства, ведення номенклатури справ, а також право укладати договори (оренда приміщення для офісу, відкриття банківського рахунку тощо) і право бути призначеним у справу про банкрутство, зокрема через участь в автоматизованому відборі кандидатур.

Завдання, права та обов'язки арбітражного керуючого, що реалізуються в межах провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), розкривають його правовий статус у повній мірі. Цей комплекс прав та обов'язків виникає на основі юридичного факту – призначення арбітражного керуючого судом у справу про банкрутство (неплатоспроможність).

Стаття 12 КУЗПБ. регламентує права та обов'язки арбітражного керуючого. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Кодексу України з питань банкрутства, арбітражний керуючий має право звертатися до суду у визначених випадках. Він може скликати збори кредиторів, брати в них участь з дорадчим голосом, самостійно проводити збори у разі необхідності, а також отримувати винагороду за свою діяльність. Керуючий має право залучати сторонніх фахівців, звертатися до органів влади та інших установ за інформацією, що стосується фінансового стану боржника, а також користуватися державними реєстрами для отримання даних про боржника та його активи [8].

Право на дострокове припинення повноважень реалізується як правило, коли арбітражний керуючий з певних об'єктивних причин не може виконувати свої обов'язки. Касаційний господарський суд у складі

Верховного Суду в справі №922/3369/19 (постанова від 20.05.2021 р.) роз'яснив, що «відсторонення арбітражного керуючого від виконання відповідних повноважень у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого не викликає непорозуміння, ця норма у судовій практиці застосовується як імперативна, що не потребує додаткових роз'яснень з приводу її застосування» [12].

Розглядаючи питання дострокового припинення повноважень треба оглянути і ст.26 КУЗПБ. відповідно до якої, припинення діяльності арбітражного керуючого здійснюється на підставі, зокрема: подання письмової заяви, набрання законної сили обвинувальним вироком, застосування дисциплінарного стягнення, невідповідність вимогам законодавства, подання неправдивих даних, а також у разі смерті, визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою[8].

Перелік прав арбітражного керуючого (ст. 12) [8] не є вичерпним, а системний аналіз норм КУЗПБ. дає підстави стверджувати, що інші права арбітражного керуючого (наприклад, як розпорядника майном або ліквідатора) передбачені у інших статтях КУЗПБ.

Відповідно до ст. 12 КУЗПБ. арбітражний керуючий має низку обов'язків, включаючи дотримання законодавства, захист майна боржника, аналіз фінансового стану боржника та подання відповідних звітів до суду. Він повинен своєчасно надавати інформацію, вносити дані до Єдиного реєстру боржників, забезпечувати проведення перевірок, запобігати конфлікту інтересів і повідомляти про порушення законодавства[8]. Ці обов'язки спрямовані на забезпечення прозорості та законності процедур банкрутства.

Арбітражний керуючий, призначений розпорядником майна, відіграє ключову роль у процедурі управління майновими активами боржника. Метою цієї процедури, як визначено в ч. 1 ст. 44 КУЗПБ, є збереження та ефективне використання майна боржника, аналіз його фінансового стану та вибір подальшої процедури – санації чи ліквідації [8]. Повноваження арбітражного керуючого мають контрольно-аналітичний характер і спрямовані на забезпечення належного управління активами боржника, що виключає можливість втручання в його оперативно-господарську діяльність. Водночас, у разі припинення судом повноважень керівника боржника, арбітражний керуючий бере на себе виконання його обов'язків до призначення нового керівника.

Функції арбітражного керуючого у цій процедурі охоплюють формування конкурсної маси, визначення її вартості, аналіз пасиву боржника, а також причини та умови виникнення неплатоспроможності. Арбітражний керуючий забезпечує підготовку обґрунтованих пропозицій для зборів кредиторів та суду щодо подальших дій, таких як санація, ліквідація чи укладення мирової угоди. Таким чином, ефективність процедури розпорядження майном значною мірою залежить від компетентності арбітражного керуючого та дотримання ним принципів добросовісності, розсудливості та цільової спрямованості, передбачених законодавством.

Арбітражний керуючий у ролі керуючого санацією в процедурах банкрутства відіграє ключову роль у відновленні платоспроможності боржника. Відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства (КУЗПБ), санація може здійснюватися у двох формах: досудовій і судовій. У досудовій санації участь арбітражного керуючого не є обов'язковою, його повноваження визначаються планом санації. Натомість судова санація передбачає обов'язкове призначення керуючого санацією судом, що дозволяє ефективніше управляти процесом відновлення платоспроможності, надаючи керуючому санацією повноваження одноосібного управління боржником [3; 2, с. 98-99].

Керуючий санацією, згідно з КУЗПБ, несе низку обов'язків, які спрямовані на забезпечення ефективного відновлення платоспроможності боржника та захист інтересів кредиторів. Одним з основних його обов'язків є прийняття в господарське відання майна боржника[8]. Це означає, що керуючий бере на себе управлінські функції щодо майна, що включає його захист, збереження та використання для забезпечення процесу санації. Крім того, він зобов'язаний відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків з кредиторами, що гарантує прозорість фінансових операцій у межах цієї процедури.

Завдання керуючого санацією також включають забезпечення ведення бухгалтерського обліку, фінансової звітності та статистичного звіту боржником. Це дозволяє контролювати фінансовий стан боржника і забезпечувати своєчасну інформацію для всіх учасників процесу. Важливою частиною обов'язків є стягнення дебіторської заборгованості та заборгованості з осіб, які несуть субсидіарну або солідарну відповідальність, що допомагає забезпечити додаткові ресурси для покриття боргів перед кредиторами. Крім того, керуючий здійснює розгляд вимог конкурсних кредиторів, заявляє заперечення щодо недійсних вимог і регулярно звітує перед судом та комітетом кредиторів про виконання плану санації[8].

На додаток до вищезазначеного, керуючий санацією має повідомляти органи, які управляють державним майном, про своє призначення та виконання плану санації, а також надавати господарському суду відповідну інформацію за його вимогою. Ці функції мають на меті забезпечення належного контролю та координації дій щодо відновлення платоспроможності боржника, зокрема, якщо боржник є державним підприємством чи господарським товариством, в якому державі належать більше 50% акцій[8]. Важливим аспектом є також звітування перед комітетом кредиторів та судом щокварталу, що забезпечує постійний контроль над процесом санації.

Арбітражний керуючий, який виконує роль ліквідатора в процедурі банкрутства, є ключовою фігурою, що здійснює комплекс заходів, спрямованих на ліквідацію підприємства-боржника та задоволення вимог

кредиторів. Введення ліквідаційної процедури та призначення арбітражного керуючого ліквідатором здійснюється на підставі постанови господарського суду. Це відбувається в разі встановлення неплатоспроможності боржника за підсумками процедури розпорядження майном та подання зборами кредиторів клопотання про перехід до ліквідаційної процедури (ст. 49 КУзПБ) або у випадку неможливості реалізації плану санації (ст. 57 КУзПБ) [8]. Отже, ліквідаційна процедура застосовується як наслідок неможливості відновлення платоспроможності боржника, що свідчить про продебіторську спрямованість відповідних положень законодавства.

Ліквідатор, на якого покладено обов'язок реалізації заходів ліквідаційної процедури, діє в статусі керівника неплатоспроможного боржника – банкрута, оскільки повноваження органів управління боржника припиняються з моменту відкриття процедури ліквідації. Він приймає у своє володіння майно банкрута, забезпечує його збереження, формує ліквідаційну масу, а також здійснює управління та розпорядження цим майном. Завдання ліквідатора спрямовані на досягнення мети ліквідаційної процедури: виявлення, консолідація та продаж ліквідаційної маси для задоволення вимог кредиторів у встановленій законом черговості [8].

Серед основних повноважень ліквідатора – управління та розпорядження майном банкрута, формування ліквідаційної маси, а також продаж активів для задоволення вимог кредиторів. Він проводить детальний аналіз фінансового стану банкрута, виявляючи можливі ознаки шахрайства чи незаконних дій під час ведення справи про банкрутство. Ліквідатор також має право подавати до суду заяви про визнання недійсними угод, укладених боржником, та здійснювати пошук майна, яке може бути повернене у власність банкрута [8].

Особливу увагу ліквідатор приділяє дотриманню прав звільнених працівників. Він повідомляє їх про звільнення, організовує виплату вихідної допомоги та виконує відповідні зобов'язання за рахунок коштів, отриманих від продажу майна. Крім того, ліквідатор веде реєстр вимог кредиторів, забезпечуючи прозорість процесу задоволення їхніх претензій, та регулярно звітує перед комітетом кредиторів і господарським судом.

Таким чином, арбітражний керуючий у ролі ліквідатора виконує багатогранну функцію, яка включає юридичний супровід ліквідації, управління активами, прозорість у задоволенні вимог кредиторів і захист інтересів усіх учасників процесу. Його діяльність є важливою для завершення процедури банкрутства відповідно до встановлених законодавчих норм.

Незалежність арбітражного керуючого є ключовим принципом його діяльності, що захищає його від незаконного впливу, тиску чи втручання. Вона забезпечується особливим порядком призначення, притягнення до відповідальності та припинення повноважень, гарантією винагороди та відшкодування витрат, а також функціонуванням органів саморегулювальної організації. У разі незаконного втручання керуючий зобов'язаний повідомити правоохоронні органи [5; 6]. Вилучення документів допускається лише за судовим рішенням, а про затримання чи повідомлення про підозру має бути негайно поінформовано відповідні органи та саморегулювну організацію.

Невиконання обов'язків арбітражним керуючим може призвести до відповідальності, включаючи цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальності (ст. 21 КзПБ) [8].

Труднощі в практичному застосуванні норм щодо притягнення арбітражних керуючих до відповідальності зумовлені різноманітністю обставин кожної справи про банкрутство, складністю законодавства у цій сфері, а також недоліками юридичної техніки та неузгодженістю нормативно-правових актів, які регулюють питання відповідальності арбітражних керуючих.

Арбітражний керуючий несе необмежену особисту відповідальність за шкоду, завдану третім особам під час виконання обов'язків у справі про банкрутство, що підкреслює компенсаційний характер його цивільно-правової відповідальності. Хоча скарги на дії керуючого розглядає господарський суд, який веде справу про банкрутство, спори про стягнення шкоди з нього підсудні судам загальної юрисдикції за правилами цивільного судочинства. Такий двоетапний процес захисту прав потерпілих є складним і неефективним, вимагаючи спочатку доведення неправомірності дій керуючого в господарському суді, а потім звернення до суду загальної юрисдикції для стягнення шкоди [8; 2, с. 190-192].

Адміністративна відповідальність арбітражних керуючих регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення, зокрема статтями про приховування фінансової неспроможності, незаконні дії в разі банкрутства та фіктивне банкрутство. Заходи адміністративної відповідальності можуть застосовуватись у вигляді попередження або штрафу [1, с. 500; 7].

Дисциплінарна відповідальність арбітражних керуючих зазнала значних змін із прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства (КУзПБ), який розширив перелік діянь, що визнаються дисциплінарними проступками, і види дисциплінарних стягнень порівняно з попереднім законодавством. Замість загального визначення дисциплінарного проступку, КУзПБ запровадив конкретний перелік порушень, таких як заняття несумісною діяльністю, порушення професійної етики, невиконання обов'язків та рішень СРО. Важливо, що контроль за діями арбітражних керуючих повинен здійснюватися господарськими судами, які мають оцінювати їхню діяльність у справах про банкрутство, оскільки будь-яке дублювання контролю з боку державних органів є зайвим [2, с. 203-205; 11].

Арбітражний керуючий, за прямою вказівкою закону, є суб'єктом складів злочинів, передбачених ст. 232-1, ст. 365-2 та ст. 368-4 Кримінального кодексу України, які стосуються незаконного використання

інсайдерської інформації, зловживання повноваженнями та підкупу особи, що надає публічні послуги [9]. Після внесення змін до законодавства у 2012 році, арбітражні керуючі були прирівняні до службових осіб підприємств, що суттєво вплинуло на їх правовий статус та спростило кваліфікацію їхніх дій як службових злочинів. Це створило підстави для притягнення арбітражних керуючих до кримінальної відповідальності за відповідними статтями, хоча законодавство досі містить деякі невизначеності щодо їх статусу на різних стадіях процедур банкрутства.

Висновки та перспективи. Арбітражний керуючий у процедурі банкрутства має спеціальний правовий статус, який характеризується комплексом прав, обов'язків та гарантій, що забезпечують ефективне виконання його функцій на різних етапах процедури банкрутства.

Кодекс України з процедур банкрутства запровадив низку нововведень, спрямованих на поліпшення організації діяльності арбітражних керуючих у справах про банкрутство. Однак, значна частина недоліків правового регулювання, що існувала в попередніх версіях законодавства, залишилася невирішеною. Серед цих проблем – недосконале регулювання питань призначення та відсторонення арбітражних керуючих, реалізація їхніх повноважень, оплата винагороди, оподаткування, страхування та притягнення до відповідальності. Для забезпечення ефективного функціонування інституту арбітражного керуючого необхідно вдосконалювати нормативне регулювання цих аспектів.

Список використаних джерел:

1. Власенко І. В. Арбітражний керуючий як процесуальний фігурант у справі про банкрутство. *Сучасні тенденції розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів*: матеріали Всеукр. наук-практ. конф. (м. Дніпро, 23 листоп. 2022 р). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 497-500.
2. Данілов А. І. Правове регулювання діяльності арбітражного керуючого в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2021. 260 с.
3. Єфремов А. О. Актуальні питання ролі арбітражного керуючого у процедурі санації підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2024. № 2(84). С. 16-22.
4. Жураковська Л. Теоретико-правовий аналіз правового статусу арбітражного керуючого та його становище в системі інституту банкрутства в Україні. *Юридичний вісник*, 2018. № 3. С. 31-39.
5. Кабенюк Ю. В. Правове регулювання арбітражного управління в процедурі банкрутства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2018. 242 с.
6. Кабенюк Ю. Участь арбітражного керуючого у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Право України*. 2021. № 4. С. 71-83.
7. Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
8. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 19, ст. 74.
9. 1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення – 10.02.2024)
10. Миколаєць В. А., Дяченко С. В. Окремі аспекти правового статусу арбітражного керуючого. *Юридична Україна*. 2023. № 9. С. 13-21.
11. Панченко В. Організаційно-правові питання щодо дисциплінарної відповідальності арбітражних керуючих в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 2021. №46 (1). С. 34-38.
12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду в справі №922/3369/19 від 20.05.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98083109>.
13. Рябцева Я. Г. Правовий статус арбітражного керуючого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2006. 20 с.